

КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СТЕФАНЧУК ЮРІЙ ДМИТРОВИЧ

УДК 351.72: 332.1: 336.1

ДИСЕРТАЦІЯ
ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування
галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання чужих ідей, результатів і текстів мають посилання на відповідне джерело.

_____Ю.Д. Стефанчук

Науковий керівник: Якубів Валентина Михайлівна, доктор економічних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Стефанчук Ю. Д. Фінансові механізми розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Міністерства освіти і науки України, м. Івано-Франківськ, 2025.

Дисертація присвячена вирішенню актуального наукового завдання, яке полягає в розробці пропозицій щодо удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації.

У першому розділі дисертації *«Теоретично-організаційні основи фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації»* обґрунтовано теоретичні засади функціонування фінансових механізмів розвитку територіальних громад; досліджено тенденції розвитку фінансових механізмів на рівні місцевого самоврядування в Україні; охарактеризовано організаційне забезпечення фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації.

Узагальнено наукові підходи та уточнено понятійно-категоріальний апарат дисертації, зокрема, розкрито сутність поняття «фінансові механізми розвитку територіальних громад в умовах децентралізації». Під «фінансовими механізмами розвитку територіальних громад в умовах децентралізації» розуміємо систему інструментів, норм, методів та соціально-економічних відносин між органами місцевого самоврядування, державних органів влади, місцевих суб'єктів господарювання та населення громади в процесі формування, розподілу та використання фінансових ресурсів задля виконання власних та делегованих державою повноважень й забезпечення досягнення стратегічних цілей розвитку територіальних громад в умовах децентралізації.

Визначено історичні тенденції розвитку фінансових механізмів на рівні місцевого самоврядування в Україні. Враховуючи змінність соціально-економічних умов функціонування та розвиток системи фінансових механізмів виділено та охарактеризовано сім основних етапів еволюції фінансових механізмів на рівні місцевого самоврядування в Україні, а саме: перший етап за періоду Київської Русі - IX–XII ст.; другий етап за періоду українських земель - XIV–XVI ст.; третій етап за періоду українського козацтва - XV–XVIII ст.; четвертий етап за періоду перебування України під владою Російської імперії та Австро-Угорщини - XVIII–XIX ст.; п'ятий етап за періоду початку XX ст. - 1900-1922 рр.; шостий етап за періоду - 1923 - 1990 рр.; сьомий етап за періоду незалежності України - 1991 р. - до тепер.

Обґрунтовано комплексну систему організаційного забезпечення фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації. Встановлено складові системи організаційного забезпечення, підсистеми та індикатори фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. Узагальнено тенденції та зміни в нормативно-правових актах та організаційних аспектах функціонування фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації.

У другому розділі дисертаційної роботи «Аналіз фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації» здійснено комплексний аналіз проблем та особливостей становлення фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації; тенденцій змін фінансової спроможності територіальних громад Івано-Франківської області; проведено стратегічний аналіз ефективності фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації.

У дисертаційній роботі досліджено стан та тенденцій змін в обсягах і джерелах надходжень і видатків територіальних громад Івано-Франківської області. На основі аналізу встановлено, що існує залежність у довгостроковому періоді обсягу надходжень до місцевого бюджету від структури видатків у короткостроковому періоді. Проведені аналітичні дослідження тенденцій

становлення фінансової децентралізації та місцевих бюджетів територіальних громад в Івано-Франківській області в порівнянні з Україною показали, що фінансова децентралізація в Україні має перші позитивні результати, зокрема щодо підвищення ефективності формування місцевих бюджетів та управління ними, але в Івано-Франківській області децентралізаційні процеси відбувались повільнішими темпами ніж в інших регіонах країни. Тому очевидною є потреба врахування специфічних особливостей щодо управління фінансовими механізмами в досліджуваному регіоні і, відповідно, розробки специфічних, адаптованих і гнучких інструментів підвищення ефективності формування та використання місцевих бюджетів.

Проведено комплексну оцінку тенденцій змін фінансової спроможності територіальних громад Івано-Франківської області та встановлено фактори, що впливають на її зміну. Оцінка рівня фінансової спроможності базувалась на застосуванні інтегрального показника шляхом сумування часткових показників: доходи загального фонду з розрахунку на 1 мешканця; видатки загального фонду з розрахунку на 1 мешканця; видатки на утримання апарату управління з розрахунку на 1 мешканця; капітальні видатки з розрахунку на 1 мешканця; рівень дотаційності бюджетів; співвідношення видатків на утримання апарату управління із фінансовими ресурсами громади; питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету громади; питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків; видатки на культуру та фізичну культуру і спорт з розрахунку 1 мешканця; питома вага трансфертів у дохідній частині бюджету; питома вага місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету. Проведено опитування керівників усіх територіальних громад Івано-Франківської області задля визначення внутрішніх факторів, що позитивно чи негативно впливають на зміни фінансової спроможності громад. Оцінка рівня фінансової спроможності територіальних громад показує тенденцію до зростання їх конкурентоспроможності за рахунок ефективних управлінських рішень щодо розподілу фінансів.

З метою визначення стратегічного потенціалу удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад проведено системний стратегічний аналіз з використанням методів: PEST-аналізу, SWOT-аналізу, GAP-аналізу системи управління фінансовими механізмами в контексті розвитку територіальних громад. За результатами проведеного комплексного стратегічного аналізу функціонування фінансових механізмів територіальних громад виявлено низку сильних і слабких сторін функціонування територіальних громад, можливості і загрози зовнішнього середовища, які впливають на даний час та можуть виникнути у майбутньому щодо впливу на функціонування фінансових механізмів розвитку територіальних громад.

У третьому розділі дисертаційної роботи «Напрями удосконалення організації фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації» обґрунтовано напрями розвитку державної політики підтримки фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації влади; визначено шляхи удосконалення фінансових механізмів територіальних громад як інструменту регіонального розвитку в Україні; запропоновано стратегічні напрями удосконалення функціонування фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації.

Вперше запропоновано диверсифікований підхід до удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад на основі макрорегіонального поділу держави з позиції безпеки та з погляду на стратегічне планування у процесі післявоєнного відновлення, зокрема з виділенням особливостей функціонування фінансових механізмів в межах зони небезпеки, прифронтової зони, опорної зони, тилової зони та тимчасово окупованих територій.

Запропоновано нові підходи до модернізації державної політики регіонального розвитку в Україні в умовах післявоєнного відновлення в контексті удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад, які базуються на: інтеграції безпекового компонента у регіональну політику; впровадженні диференційованого підходу до розвитку територій;

децентралізоване планування та зміцнення місцевого самоврядування; перехід до «розумного» регіонального управління фінансовими механізмами; розширення партнерств і міжсекторальної співпраці територіальних громад; орієнтація на сталий розвиток та зелений перехід; реформа інституційної архітектури регіональної політики управління фінансами; європейський вектор інтеграції в політиці регіонального розвитку. Обґрунтовано низку змін до нормативних документів з питань регулювання управління фінансами територіальних громад задля забезпечення інтеграції до Європейського Союзу.

Розроблено напрямки модернізації фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації, яка має на меті створення ефективної та збалансованої системи управління фінансовими механізмами, яка сприятиме сталому регіональному розвитку, забезпеченню фінансової самодостатності громад та зменшенню диспропорцій між регіонами, при цьому пріоритетами модернізації за наявності недостатнього бюджетного ресурсу повинно слугувати забезпечення диверсифікованого підходу до фінансового забезпечення реалізації регіональної та місцевої політики, що має відповідно сприяти збільшенню обсягів фінансових ресурсів.

Для ефективного розвитку територіальних громад розроблено концепцію удосконалення фінансових механізмів, яка включає інноваційні підходи до формування доходів, витрат, міжбюджетних трансферів та позабюджетних фінансових ресурсів. Запропоновано схему оптимізації податкової політики, зокрема перерозподілу ПДФО, зокрема: для обласних бюджетів – 20 %; бюджетів територіальних громад – 80 %; запровадження ефективної системи фінансового вирівнювання на обласному рівні для забезпечення рівномірного розвитку регіонів, усунення диспропорцій у фінансовому забезпеченні територіальних громад та створення справедливих умов для реалізації місцевих повноважень; впровадження стимулюючого фінансового вирівнювання.

Розроблено стратегічні напрями та інструменти удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад. До таких стратегічних напрямів належать: розширення доходної бази; оптимізація витрат; удосконалення

механізмів міжбюджетних відносин; впровадження цифрових технологій у фінансове управління; залучення альтернативних джерел фінансування.

Для зміцнення фінансової спроможності територіальних громад важливим є створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, який є основним джерелом податкових надходжень до місцевих бюджетів. Для цього запропоновано інноваційний підхід до створення і функціонування індустріальних парків, які здатні виступити не просто виробничими майданчиками, а комплексними екосистемами, з ефективним адмініструванням та стратегічним управлінням.

Ключові слова: публічне управління/ державне управління; фінансова спроможність; механізм; фінансовий механізм; розвиток територіальних громад; сталий розвиток; місцеве самоврядування; територіальні громади/об'єднання територіальні громади; децентралізація; фінансова децентралізація; місцеві фінанси; місцеві бюджети; інвестиції ; бюджет; органи місцевого самоврядування.

ABSTRACT

Stefanchuk Yu. D. Financial Mechanisms of Territorial Community Development under Conditions of Decentralization. – Qualification Scientific Work as a Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in 28 Public Administration and Management, specialty 281 Public Administration and Management. Vasyl Stefanyk Carpathian National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2025.

The dissertation is devoted to solving a relevant scientific task, which consists in developing proposals for improving the financial mechanisms of territorial community development under the conditions of decentralization.

In the first chapter of the dissertation *“Theoretical and Organizational Foundations of Financial Mechanisms of Territorial Communities under Conditions of*

Decentralization”, the theoretical basis for the functioning of financial mechanisms of territorial community development is substantiated; the trends in the development of financial mechanisms at the level of local self-government in Ukraine are studied; and the organizational support of financial mechanisms of territorial communities under decentralization is characterized.

Scientific approaches are generalized, and the conceptual and categorical apparatus of the dissertation is clarified. In particular, the essence of the concept “*financial mechanisms of territorial community development under conditions of decentralization*” is disclosed. By this term, we understand a system of instruments, norms, methods, and socio-economic relations among local self-government bodies, state authorities, local economic entities, and the community’s population in the process of forming, distributing, and using financial resources in order to exercise their own and delegated powers, as well as to achieve strategic goals of territorial community development under decentralization.

The historical trends of financial mechanism development at the level of local self-government in Ukraine are identified. Taking into account the variability of socio-economic conditions and the evolution of financial mechanisms, seven main stages of their development are distinguished and described: 1) The period of Kyivan Rus (9th–12th centuries); 2) The period of Ukrainian lands (14th–16th centuries); 3) The Cossack period (15th–18th centuries); 4) The period of Ukraine under the rule of the Russian Empire and Austro-Hungary (18th–19th centuries); 5) The beginning of the 20th century (1900–1922); 6) The Soviet period (1923–1990); 7) The period of independent Ukraine (1991 – present).

A comprehensive system of organizational support for the financial mechanisms of territorial communities under decentralization is substantiated. The components of the system, subsystems, and indicators of financial mechanisms for territorial community development are defined. Trends and changes in legal and organizational aspects of financial mechanism functioning under decentralization are summarized.

In the second chapter of the dissertation “*Analysis of Financial Mechanisms for the Development of Territorial Communities under Conditions of*

Decentralization”, a comprehensive analysis is carried out of the problems and features of establishing financial mechanisms of territorial communities; trends in financial capacity changes of territorial communities in Ivano-Frankivsk region; and a strategic analysis of the effectiveness of financial mechanisms under decentralization.

The dissertation explores the state and trends of changes in the revenues and expenditures of territorial communities in Ivano-Frankivsk region. The analysis revealed a long-term dependence of local budget revenues on the structure of expenditures in the short term. Analytical studies of financial decentralization trends and local budgets of territorial communities in Ivano-Frankivsk region compared with Ukraine as a whole showed that financial decentralization has produced initial positive results in terms of efficiency of local budget formation and management. However, decentralization processes in Ivano-Frankivsk region proceeded at a slower pace than in other regions. Thus, there is an evident need to account for regional specificities in managing financial mechanisms and to develop adapted and flexible tools to improve local budget formation and use.

A comprehensive assessment of the financial capacity trends of Ivano-Frankivsk territorial communities was conducted, and the influencing factors were identified. The assessment was based on an integral indicator combining partial indicators such as: per capita general fund revenues; per capita general fund expenditures; per capita management apparatus expenditures; per capita capital expenditures; budget subsidization level; ratio of management apparatus expenditures to community financial resources; share of wages in general fund expenditures; share of capital expenditures in total expenditures; per capita expenditures on culture, physical culture, and sports; share of transfers in budget revenues; and share of local taxes and fees in general fund revenues. A survey of all community leaders in Ivano-Frankivsk region identified internal factors positively and negatively affecting changes in financial capacity. The assessment indicates a growing competitiveness of communities through effective managerial decisions on financial distribution.

To identify the strategic potential for improving financial mechanisms, a systematic strategic analysis was conducted using PEST, SWOT, and GAP analysis of

financial management systems. The results revealed strengths and weaknesses of community functioning, as well as opportunities and threats in the external environment that influence or may influence financial mechanisms of territorial communities.

In the third chapter of the dissertation *“Directions for Improving the Organization of Financial Mechanisms of Territorial Communities under Decentralization”*, development directions for state policy in supporting financial mechanisms of territorial communities are substantiated; ways to improve these mechanisms as a tool of regional development in Ukraine are defined; and strategic directions for enhancing financial mechanism functioning under decentralization are proposed.

For the first time, a diversified approach is proposed for improving financial mechanisms of territorial communities, based on macro-regional division of the state from the perspective of security and strategic planning in the process of post-war recovery. This approach highlights specific features of financial mechanisms within risk zones, frontline zones, support zones, rear zones, and temporarily occupied territories.

New approaches are proposed for modernizing state regional development policy in Ukraine during post-war recovery in the context of improving community financial mechanisms. These are based on: integrating the security component into regional policy; applying a differentiated approach to territorial development; decentralized planning and strengthening local self-government; transitioning to “smart” regional financial management; expanding partnerships and intersectoral cooperation among communities; focusing on sustainable development and green transition; reforming the institutional architecture of regional financial policy; and pursuing the European integration vector in regional development policy. A number of amendments to regulatory documents on community financial management have been substantiated to ensure EU integration.

Directions for modernizing community financial mechanisms under decentralization are developed, aiming to create an efficient and balanced financial

management system that promotes sustainable regional development, financial self-sufficiency of communities, and reduction of regional disparities. Under limited budget resources, modernization priorities should include diversified approaches to financing regional and local policies, thereby increasing financial resources.

A concept for improving financial mechanisms of community development is elaborated, incorporating innovative approaches to revenue formation, expenditures, interbudgetary transfers, and extrabudgetary resources. An optimized tax policy scheme is proposed, including redistribution of the Personal Income Tax (PIT): 20% to regional budgets and 80% to community budgets. An effective system of financial equalization at the regional level is proposed to ensure balanced regional development, eliminate disparities in community financial provision, and create fair conditions for exercising local powers, including the introduction of incentive-based financial equalization.

Strategic directions and tools for improving financial mechanisms of community development are developed. These include: expanding the revenue base; optimizing expenditures; improving interbudgetary relations; implementing digital technologies in financial management; and attracting alternative financing sources.

Strengthening community financial capacity also requires creating favorable conditions for small and medium-sized business development, as SMEs are the main source of local tax revenues. An innovative approach is proposed for creating and managing industrial parks as not only production sites but also comprehensive ecosystems with effective administration and strategic governance.

Keywords: public management / public administration; financial capacity; mechanism; financial mechanism; development of territorial communities; sustainable development; local self-government; territorial communities/united territorial communities; decentralization; financial decentralization; local finances; local budgets; investments; budget; local government.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у фахових виданнях України категорії Б:

1. Стефанчук Ю. Д. Еволюція розвитку місцевих фінансів в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. Науковий журнал. 2024. Вип. 41. С. 157-161.

DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.41.21>

URL: https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2024/41-2024/41_2024.pdf

2. Стефанчук Ю. Д. Напрями удосконалення фінансового механізму розвитку територіальних громад. Збірник наукових праць «Право та державне управління». 2024. №4. С. 600-607.

DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.83>

URL: <http://pdu-journal.kpu.zp.ua/issue-4-2024>

3. Стефанчук Ю. Д. Тенденції становлення місцевих бюджетів територіальних громад. Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування. 2025. № 1. С. 146-152.

DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2025.1.23>

URL: <http://pa.stateandregions.zp.ua/issue-1-2025>

Публікації, що засвідчують апробацію результатів дослідження

4. Стефанчук Ю. Д. Місцеві фінанси - головний інструмент трансформації місцевого самоврядування в Україні. Незалежність України: сучасна доктрина і практика публічного управління. Матеріали міжнародного круглого столу до Дня Незалежності України (Київ, 22 серп. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 272 с. С. 206.

URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/1986/files/6f7ca417-8b30-4593-a3c0-92c79505b382.pdf>

5. Стефанчук Ю. Д. Місцеві фінанси в системі регіонального розвитку: особливості воєнного періоду. Матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції "Світ наукових досліджень. Випуск 13" 25-26 жовтня 2022 року.

URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/4013/>

6. Стефанчук Ю. Д. Важливість забезпечення бюджетної стійкості громад у час війни. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 3–7 квітня 2023 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2023. 345 с. С. 42-43.

URL: <https://nauka.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2023/10/2023-tezy-vyk-1.pdf>

7. Стефанчук Ю. Д. Організаційні зміни в управлінні місцевими фінансами в Україні. Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 жовтня 2024 р. Навчально-науковий Інститут просторового планування та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка». Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2024. С. 143-144.

URL: <https://ipptlpnu.herokuapp.com/about?section=61518b7f9385ed0004c55d7b>

8. Стефанчук Ю. Д. Інструменти регіонального розвитку в умовах децентралізації влади в Україні. Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти: збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ужгород, 4 грудня 2024 р.). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2024. 241 с. С. 78-79.

URL: https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/4686/1/Bacho_Pataki_storichnij_aspekt_formuvannya_avtomobilnoyi_galuzi_vishegradskoyi_chetvirki_2024.pdf

9. Стефанчук Ю. Д. Стратегічний аналіз ефективності управління місцевими фінансами в територіальних громадах. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2024 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 24-28 березня 2025 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2025. 455 с. С. 430-431.

[URL:https://drive.google.com/file/d/1NScAYZfMANLaRAKTclXDyaeamiSq2RQ/view](https://drive.google.com/file/d/1NScAYZfMANLaRAKTclXDyaeamiSq2RQ/view)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	27
1.1. Генезис та еволюція фінансових механізмів на рівні місцевого самоврядування в Україні.....	27
1.2. Теоретичні засади організації фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації	44
1.3. Організаційне забезпечення фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації.....	58
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	77
2.1. Аналіз тенденцій становлення фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації.....	77
2.2. Оцінка тенденцій змін фінансової спроможності територіальних громад.....	98
2.3. Стратегічний аналіз ефективності фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації.....	116
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	131
3.1. Модернізація державної політики підтримки фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації влади.....	131

3.2. Напрямки удосконалення фінансових механізмів територіальних громад як інструменту регіонального розвитку в Україні.....	145
3.3. Стратегічні напрями удосконалення функціонування фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації.....	166
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
ДОДАТКИ	205

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

PEST – Political Economic Social Technological;

SWOT – Strengths Weaknesses Opportunities Threats;

GAP-аналіз – Метод аналізу первинної інформації, вивчає стратегічне розходження між ку від виробництва та реалізації різних видів продукції;

IT – Інформаційні технології;

ПДФО – Податок на доходи фізичних осіб;

ВВП – Валовий внутрішній продукт;

ОТГ – Об'єднана територіальна громада;

ДФС – Державна фіскальна служба;

МВС – Міністерство внутрішніх справ;

ЄС – Європейський Союз;

ПДВ – Податок на додану вартість;

ФОП – Фізична особа-підприємець;

КМУ – Кабінет Міністрів України;

ЄС-ПРООН – Європейський Союз -Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй;

USAID – United States Agency for International Development;

ЖКГ – Житлово-комунальне господарство;

ОМС – Обов'язкове медичне страхування;

ERDF – European Regional Development Fund;

ESF+ – European Social Fund Plus;

МСП – Малі та середні підприємства.

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку України характеризується глибинними трансформаціями, ключовим напрямом яких є децентралізація публічного управління. Вона спрямована на створення спроможних територіальних громад, здатних самостійно вирішувати питання місцевого розвитку, ефективно використовувати наявні ресурси та забезпечувати належну якість життя населення. У цьому контексті першочергового значення набувають питання формування та вдосконалення фінансових механізмів, які виступають базовою умовою фінансової автономії та стійкого розвитку територіальних громад.

Фінансова децентралізація створила нові можливості для територіальних громад: збільшено частку власних доходів місцевих бюджетів, розширено податкову базу, запроваджено нові інструменти фінансового вирівнювання та міжбюджетних трансфертів. Водночас, у процесі реалізації цих змін виявилися і проблемні аспекти: нерівномірність фінансового потенціалу між громадами, недостатній рівень фінансової дисципліни, обмежені можливості залучення позабюджетних ресурсів, а також відсутність дієвих механізмів стратегічного фінансового планування.

В умовах глобалізаційних викликів та необхідності забезпечення економічної стійкості країни саме територіальні громади стають основою для реалізації державної регіональної політики, формування конкурентоспроможної економіки та соціально орієнтованого суспільства. Тому питання підвищення ефективності фінансових механізмів розвитку громад є надзвичайно важливим як для науки, так і для практики публічного управління.

Актуальність теми зумовлюється також необхідністю пошуку оптимальних інструментів забезпечення збалансованого розвитку територій, упровадження сучасних фінансових технологій, активізації інвестиційної діяльності та партнерства між органами місцевого самоврядування, бізнесом і громадянським суспільством. Успішне вирішення цих завдань потребує наукового обґрунтування

нових підходів до формування й удосконалення фінансових механізмів, що враховують особливості децентралізованої моделі управління та спрямовані на підвищення фінансової спроможності територіальних громад.

Тому дослідження фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації є актуальним і має важливе теоретичне та практичне значення. Воно сприятиме виробленню ефективних управлінських рішень, забезпеченню фінансової стійкості громад та сталого розвитку регіонів України в цілому.

Питання функціонування та удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад, зокрема в умовах децентралізації досліджують такі вчені як: О. Амосов, В. Андрійчук, В. Андрущенко, Н. Бак, В. Бакуменко, Н. Боднарчук, З. Бурик, М. Бурик, О. Васильєва, О. Волкова, І. Волохова, Н. Гавкалова, Н. Демчук, О. Жук, О. Ігнатенко, Л. Катан, С. Качула, В. Клочан, М. Кравець, В. Мірошник, Г. Монастирський, Д. Павлова, В. Русін, Я. Сарнецька, У. Скидан, І. Сторонянська, І. Сурай, Л. Сухарська, А. Томашевська, В. Федосов, Н. Фещенко, В. Якубів та ін., а також закордонних дослідників: Р. Балл, Р. Блейк, Н. Бошман, Дж. Кейнс, Р. Масгрейв, Дж. Норрегаард, Ч. Раффер, А. Стирлінг, Г. Хаммершмід та ін.

Водночас слід зазначити, що більшість наукових досліджень не враховують складнощі пов'язані з війною і її наслідками на фінансову стійкість та спроможність територіальних громад, а також специфічні особливості і ризики, які виникають в умовах невизначеності та глобальної економічної нестабільності. Обґрунтування перспективних напрямів удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад на сучасному етапі дасть можливість забезпечити підвищення їх фінансової спроможності, розвинути інфраструктуру та забезпечити підвищення якості життя населення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась у межах науково-дослідної роботи Карпатського національного університету імені Василя Стефаника: “Теоретико-методологічні та прикладні засади розробленні і функціонування

інноваційних механізмів публічного управління та адміністрування” (номер державної реєстрації 0120U100494), внесок автора полягає в розробці пропозицій щодо удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка науково-обґрунтованих пропозицій з удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. Для досягнення поставленої мети визначено такі основні **завдання**:

- узагальнити теоретичні підходи до удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації;
- уточнити понятійно-категоріальний апарат, що використовується при розкритті проблеми функціонування фінансових механізмів розвитку територіальних громад;
- визначити особливості та тенденції змін фінансової спроможності територіальних громад в умовах децентралізації;
- виявити та обґрунтувати стратегічний потенціал удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації;
- розробити методіку модернізації державної політики регіонального розвитку та фінансових механізмів функціонування територіальних громад;
- розробити напрямки оптимізації існуючих фінансових механізмів розвитку територіальних громад з врахуванням євроінтеграційних процесів;
- обґрунтувати диференційований підхід до удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад з врахуванням безпекових умов та післявоєнної відбудови;
- запропонувати стратегічні напрями удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації.

Об’єктом дисертаційного дослідження є процеси публічного управління розвитком територіальних громад в умовах децентралізації.

Предметом дисертаційного дослідження є фінансові механізми забезпечення розвитку територіальних громад в умовах децентралізації.

Методологія та методи дослідження. У дисертаційній роботі використано сукупність загальнонаукових та специфічних методів дослідження:

- аналізу, синтезу та історичний – для дослідження генезису та еволюції фінансових механізмів місцевого самоврядування в Україні (підрозділ 1.1.);
- метод теоретичного узагальнення та абстрактно-логічний методи – для дослідження та уточнення понятійно-категорійного апарату щодо об'єкта дослідження (підрозділ 1.2);
- метод системного та структурного аналізу – для обґрунтування складових та резервів підвищення ефективності управління територіальними громадами в умовах невизначеності (підрозділ 1.3.; 3.2);
- метод документального аналізу – для вивчення нормативно-правових актів, законодавчих документів, регуляторних актів, звітів та інших матеріалів, що стосуються фінансових механізмів розвитку територіальних громад (підрозділи 1.3.; 3.1.);
- метод системного аналізу та розрахунково-конструктивний метод – для аналізу тенденцій становлення фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації (підрозділи 2.1.; 2.2.);
- порівняльний метод та метод групування – для оцінки тенденцій змін фінансової спроможності територіальних громад (підрозділи 2.2.);
- метод соціологічного опитування – для визначення внутрішніх факторів, що позитивно чи негативно впливають на зміни фінансової спроможності громад (підрозділ 2.2);
- методи стратегічного аналізу, зокрема: PEST-аналіз; SWOT-аналіз; GAP-аналіз у процесі проведення стратегічного аналізу ефективності фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації (підрозділ 2.3.)
- метод логіко-структурного моделювання – для розробки напрямів удосконалення фінансових механізмів територіальних громад як інструменту регіонального розвитку в Україні (підрозділи 3.1.; 3.2.; 3.3.);

- графічний і табличний методи – для наочного представлення отриманих результатів наукового дослідження (усі підрозділи дисертаційної роботи).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у дисертаційній роботі за результатами дослідження розроблено пропозиції щодо удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації, зокрема:

вперше:

- обґрунтовано диференційований підхід до вдосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад, який ґрунтується на новому макрорегіональному поділі держави з урахуванням безпекових аспектів та пріоритетів стратегічного планування в умовах післявоєнного відновлення шляхом виділення таких зон: зона небезпеки, прифронтна зона, опорна зона, тилова зона та тимчасово окуповані території. У межах даного безпекового макрорегіонального поділу розроблено диференційовані підходи до формування пріоритетів та напрямків удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад;

удосконалено:

- методичні підходи до дослідження тенденцій становлення фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації шляхом поєднання аналізу стану та динаміки змін у структурі доходів і видатків місцевих бюджетів аналізу стану та тенденцій змін в обсягах і джерелах надходжень й видатків територіальних громад, що дозволило виявити та обґрунтувати існування залежності між обсягами надходжень до місцевих бюджетів у довгостроковій перспективі та структурою їх видаткової частини у короткостроковому періоді;

- організаційно-методичні підходи до модернізації державної політики регіонального розвитку України в умовах післявоєнного відновлення, що розглядаються крізь призму удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад, що ґрунтуються на інтеграції безпекового компонента у регіональну політику; застосуванні диференційованого підходу до розвитку

територій; децентралізованому плануванню та посиленні ролі місцевого самоврядування; переході до концепції «розумного» управління фінансовими механізмами; активізації партнерських форматів та міжсекторальної співпраці громад; орієнтації на цілі сталого розвитку; реформуванні інституційної архітектури регіональної фінансової політики та поглибленні європейського інтеграційного вектора;

- науково-теоретичні засади та прикладні підходи до модернізації фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації, що передбачають формування ефективної та збалансованої системи управління фінансовими ресурсами, орієнтованої на забезпечення сталого розвитку та фінансової самодостатності громад і зменшення регіональних диспропорцій, при цьому доведено, що за умов обмеженості бюджетних ресурсів ключовим пріоритетом модернізації є впровадження диверсифікованого підходу до фінансового забезпечення регіональної та місцевої політики, який сприятиме одночасному зростанню обсягів надходжень і розширенню спектра джерел фінансування;

- концепцію удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад, яка включає інноваційні підходи до формування доходів, витрат, міжбюджетних трансферів та позабюджетних фінансових ресурсів, оптимізацію податкової політики, запровадження ефективної системи фінансового вирівнювання на обласному рівні для забезпечення рівномірного розвитку регіонів, усунення диспропорцій у фінансовому забезпеченні територіальних громад та створення справедливих умов для реалізації місцевих повноважень; впровадження стимулюючого фінансового вирівнювання та адаптацію законодавства в контексті євроінтеграційних процесів;

- стратегічні напрями та інструменти удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації, які передбачають розширення доходної бази, оптимізацію видатків, оптимізацію механізмів міжбюджетних відносин, запровадження цифрових технологій у

систему фінансового управління та активне залучення альтернативних джерел фінансування;

набули подальшого розвитку:

- понятійно-категоріальний науковий апарат дисертації, зокрема, розкрито сутність поняття: “фінансові механізми розвитку територіальних громад в умовах децентралізації” під якими розуміємо систему інструментів, норм, методів та соціально-економічних відносин між органами місцевого самоврядування, державних органів влади, місцевих суб'єктів господарювання та населення громади в процесі формування, розподілу та використання фінансових ресурсів задля для виконання власних та делегованих державою повноважень й забезпечення досягнення стратегічних цілей розвитку територіальних громад в умовах децентралізації;

- методичні підходи до визначення стратегічного потенціалу удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад на основі комплексного стратегічного аналізу з використанням методів: PEST-аналізу, SWOT-аналізу, GAP-аналізу системи управління фінансовими механізмами у поєднанні з результатами соціологічного опитування, що дозволило ідентифікувати сукупність сильних і слабких сторін функціонування територіальних громад, а також виявити наявні та потенційні можливості і загрози зовнішнього середовища, які визначають особливості впливу на ефективність фінансових механізмів їх розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні та прикладні розробки й пропозиції автора можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів з публічного управління, при викладанні здобувачам закладів вищої освіти, а також в практичній діяльності органів місцевого самоврядування. Основні результати даного наукового дослідження використано:

- Виконавчим комітетом Калуської міської ради Івано-Франківської області (довідка № 283/02-38/01 від 14.02.2025 р.) використано розробки та пропозиції щодо напрямів удосконалення фінансових механізмів розвитку

територіальних громад, зокрема: концепцію удосконалення фінансових інструментів розвитку територіальних громад, яка включає запровадження новітніх підходів до управління дохідною та видатковою частинами бюджету, модернізацію механізмів міжбюджетного фінансування та активне залучення альтернативних джерел фінансування поза межами бюджет;

- Виконавчим комітетом Косівської міської ради Косівського району Івано-Франківської області (довідка № 341 від 27.02.2025 р.) використано результати комплексного стратегічного аналізу із використанням PEST-, SWOT- і GAP-методів та соціологічного опитування дозволив виявити внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на ефективність фінансових механізмів розвитку територіальних громад;

- Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/161 від 08.07.2025 р.) використано розробки автора щодо узагальнення і систематизації теоретичних засад організації фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації у процесі підготовки здобувачів та викладання курсів на кафедрі публічного управління та адміністрування та у науково-дослідній роботі здобувачів та науковців університету.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійного наукового дослідження здобувача, а сформульовані положення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано автором особисто й логічно впливають із змісту роботи та отриманих теоретичних і прикладних результатів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати наукового дослідження обговорено та схвалено на всеукраїнських науково-практичних конференціях, серед яких, зокрема: Міжнародному круглому столі до Дня Незалежності України “Незалежність України: сучасна доктрина і практика публічного управління” (Київ, 22 серп. 2022 р.); Міжнародній мультидисциплінарній науковій інтернет-конференції “Світ наукових досліджень. Випуск 13” (25-26 жовтня 2022 року); Звітній науковій вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (3–7 квітня 2023 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції “Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства” (10–11 жовтня 2024 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції “Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти” (м. Ужгород, 4 грудня 2024 р.); Звітній науковій вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2024 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 24-28 березня 2025 р..

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 213 сторінок, обсяг основного тексту 189 сторінок. Робота містить 19 таблиць, 36 рисунків. Список використаних джерел включає 155 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

1.1. Генезис та еволюція розвитку фінансових механізмів на рівні місцевого самоврядування в Україні

З часу проголошення незалежності України засадничими основами були завдання щодо фінансових механізмів місцевого самоврядування, підвищення їх спроможності, забезпечення сталості і як наслідок поліпшення добробуту населення. Проте, не вдавалося досягнути цих завдань через відсутність консолідації у суспільстві, неготовності до кардинальних змін, небажання робити кроки на перспективу. Тобто, процеси відбувалися без еволюційності та спрямовувалися на досягнення певних зрушень в суспільній та соціальній сферах, але не більше. Розуміння глобальних змін, структурних перетворень в економіці і важливості у цьому місцевих фінансів виявилось недостатньо, щоб привести державу до числа успішних модернізованих, рівної у системі світової та європейської спільноти. Тому важливим є глибоке дослідження еволюції та тенденцій змін фінансових механізмів функціонування територіальних громад в Україні.

Досліджуючи першоджерела походження сутності і розуміння фінансових механізмів та місцевих фінансів, приходимо до висновку, що розуміння сутності грошей зводилося до того, що вони є тільки елементом розрахунку при продажах та купівлях. Глобальне розуміння грошей, як капіталу і як чинника, що є основним у всіх структурних змінах не стало визначальним.

Британський історик, дослідник, письменник Ніл Фердусон у книзі «Еволюція грошей. Фінансова історія світу» (2018 р.) пише: «Гроші є об'єктом віри, майже релігійної, віри в людину, яка вкладає ці гроші... Гроші – це не метал, це філософія довіри» [1]. Зрозуміло, що це є більш, як філософське осмислення фінансів, ніж розкриття сутності фінансового базису, але у

демократичній, суверенній державі, де народ є законодавцем, саме довіра має більше значення: самостійно визначати напрями та особливості витрачання публічних фінансових ресурсів; самостійно встановлювати податки й збори, інші платежі; здійснювати місцеві запозичення [2, с. 111]. Громада, як низова ланка самоврядування, за умов демократичного устрою, набуває свого розвитку як первісна базова ланка формування держави: об'єднуючись з іншими громадами, регіональні союзи, області, штати, провінції, кантони. Далі відбувається процес об'єднання громади в державу, а фінансових ресурсів – у публічні фінансові ресурси [3, с. 292].

Надзвичайно важливо відзначити, що у цьому контексті дуже цікавою є історія фінансів в Україні. З витоків такої історії робимо висновки про Україну, як державу з сильними традиціями, міцними основами державності і такими складовими, як фінанси та економіка. Попри численні дослідження саме фінансовим складовим увага приділена недостатньо. Такий висновок можна робити з того, що ці процеси не вивчалися як цінності, і, так би мовити, виривалися із контексту.

Фінансова система як сукупність різноманітних фінансових відносин, у структурі державності суспільних відносин формувалась ще за часів Київської Русі. У той період вона базувалася на збиранні податків у натуральній формі. Були відсутні інструментальні ознаки фінансів, як таких. Окремі з них з'явилися за часів княгині Ольги. Державні доходи формувались за рахунок данини населення. На той час було визначено об'єкти, що підлягали оподаткуванню, зокрема результати господарювання, житло, інструменти тощо [4].

Під час перебування України під владою інших країн, зокрема Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Росії на відповідних територіях система фінансів розвивалась відповідно до правил цих країн [5].

Важливо, що грошовою одиницею України була гривня, що підтверджує думку про те, що фінанси нашої держави теж можна розглядати у контексті розвинутих фінансових систем та основою економічних змін до яких прагне Україна.

Досліджуючи еволюцію системи місцевих фінансів України приходимо до висновку, що науковці [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10] не мають єдності у цьому питанні і дуже по-різному підходять до питань періодизації розвитку місцевих фінансів в Україні.

Здебільшого дослідники намагалися протягом довгого періоду і це триває досі, дослідити історію грошей і на цій основі простежували розвиток місцевих фінансів, пов'язуючи їх із різними історичними подіями та епохами. У цілому на теренах нашої держави ці події мають наступну послідовність:

- античний період (VII ст. до н.е. – X ст. н.е.);
- старокиївський, тобто пов'язаний із європейським розвитком у тих умовах, які були на той час (X – XV ст.);
- середньовічний (X – XVIII ст.);
- української революції (1917 – 1919 рр.);
- радянський (1919 – 1991 рр.);
- періоду сучасної незалежності з 1991 року.

Якщо брати в контексті історичного розвитку, то даний перелік може викликати певні дискусії, але не є дискусійними питання щодо грошової одиниці часів незалежності, і, коли люди та державні інституції могли впливати на їх еволюцію, врешті, коли вони були основою товарно-грошових відносин. Це підтверджувало самостійність держави та її можливість співпрацювати, розвивати відносини з іншими країнами. У період, коли цього не було досягнуто, на фінанси впливали, зокрема, Польща, Литва, Угорщина, Молдова, Росія, фінансова система України та місцеві фінанси не були самостійними.

Втім важливо, що впродовж довгого періоду ознаки місцевої фінансової системи таки проглядалися. В часи Б. Хмельницького, приблизно в 1563 році, організовувалася державна скарбниця та впроваджувалися певні види податків, які носили доволі своєрідні назви – стація, показанщина (теперішній акциз, даний податок сьогодні наповнює місцеві бюджети громад). Головним розпорядником цієї казни був Гетьман. Не дивлячись на деяку стрункість та ознаки українськості, ця система була доволі не справедливою. Всі податкові

навантаження у той час лягали на плечі нижчих верств населення. Доходи ішли на шляхту, козацьку старшину, духовенство. Окрім того, ця категорія узагалі не оподатковувалась. Підполковники і старшини (тодішня ієрархія) керували фінансами на закріплених за ними територіях.

Проте, і на той час з боку царату, і в першу чергу Петра I, далеко не все дозволялося. Здавалося б вільній козаччині могла бути і вільна форма розпорядження коштами. Проте її і близько не було. Відповідну систему намагався також увести гетьман К. Розумовський. Вона знову ж таки полягала в тому, щоб досягнути самостійності. Однак і це не вдалося реалізувати. Було ліквідовано саме гетьманство. Проте, природа місцевих фінансів є такою, що вона здатна відновлюватися попри спроби панівного класу її задушити.

В кінці XIX ст. - початку XX ст., як видно із історичних джерел ця система знову набирала певної стрункості. За часів гетьмана П. Скоропадського узагалі було сформовано перший бюджет. Діяли управлінські структури такі як, секретарство фінансових справ. В цілому ж фінансова система не була справедливою у розподільчих функціях. Вона у вигляді грошових коштів мала за мету акумулювати їх навколо центрів і аж ніяк не розподілялася між населенням. Місцеві фінанси на той час мали формальне значення.

Вдаючись до історичного ракурсу, ми ставили собі за мету прослідкувати становлення засад державності, суспільних відносин, цивілізаційних процесів та змін у контексті такого ж розвитку місцевих фінансів. Треба зазначити, що в багатьох державах ці процеси проходили надто складно. Змінювалися соціально-економічні устрої, відбувалися революції, перевороти і навіть війни. Проте, ніхто не відкидав такої складової, як публічні фінанси. Вони зникали хіба що разом із державами, яких не стало на карті світу.

Період 1992-1995 років розпочався у нас з перехідного періоду. Проблеми нашої держави аж нічим докорінно не відрізнялися від проблем держав з перехідними економіками, а тим більше нестабільними фінансами. Головне, процес утвердження бюджетної системи незалежної держави був уже незворотнім. Перші бюджети зводилися з великим дефіцитом. Скажімо, він

перевищував у той час 5% від ВВП та був і позитивний результат. Від 1994 року через видатки державного і місцевого бюджетів перерозподілялося 50% ВВП, а уже у 2001 – 2002 роках – 27%, тобто на половину менше. Це ще не було ознакою децентралізації фінансів, але уже було помітно шлях до неї.

У контексті викладених вище тез зрозуміло, що це було продиктовано бажанням України стати незалежною державою, суб'єктом світової цивілізації з сильними територіальними громадами. Можна також стверджувати, що ментально українці були готові до цього і це підтверджено Актом проголошення незалежності України.

Підтвердженням цьому є цілий перелік документів, які лягли в основу утвердження фінансової системи незалежної держави. Такі документи уже були підготовлені та видані в 1991 році. Зокрема: Постанова Президії Верховної ради України від 10 грудня 1991 року «Про затвердження назви і характеристик, ознак грошової одиниці України» [12], Постанова Президії Верховної Ради України від 14 листопада 1991 року «Про національну валюту в Україні» [13], Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 1991 року «Про створення потужностей з виготовлення національної валюти і цінних паперів» [14]. Тобто, ці документи були вже затверджені у перші місяці після проголошення незалежності нашої держави. Вони передували проведенню 1 грудня 1991 року всеукраїнського референдуму про підтвердження Акту проголошення Української незалежної держави.

Водночас, необхідно зазначити, що будь-який фундамент, будь-яка архітектура нового, навіть модернізованого у найкращих зразках, буде хиткою без розуміння у цілому фундаментальних основ. Тому з метою наукової систематизації важливим є обґрунтування періодів еволюції системи місцевих фінансів в Україні.

На основі детального вивчення різних наукових підходів до об'єкта дослідження, а саме наукових праць: В. Базилевича [8], О. Кириленка [10, 19], В. Кравченка [11], Т. Молодченко [6], І. Косарьової, Г. Сукрушевої, Д. Войнова Б. [15], Б. Лановика [5], І. Луїної [16], О. Клепанчука [17], І. Чугунова [18],

І. Когута [20], О. Василика [11], В. Ігнатова, В. Рудого [22], М. Кульчицького [23], Н. Власюк, Н. Мединської, М. Мельник [24] та інших приходимо до висновку, що враховуючи змінність соціально-економічних умов функціонування та розвиток системи місцевих фінансів варто виокремити 7 основних етапів, а саме:

- перший етап за періоду Київської Русі – IX–XII ст.;
- другий етап за періоду українських земель – XIV–XVI ст.;
- третій етап за періоду українського козацтва – XV–XVIII ст.;
- четвертий етап за періоду перебування України під владою Російської імперії та Австро-Угорщини – XVIII–XIX ст.;
- п'ятий етап за періоду початку ХХ ст. – 1900-1922 рр.;
- шостий етап за періоду – 1923 - 1990 рр.;
- сьомий етап за періоду незалежності України – 1991 р. – до тепер.

Перший етап становлення системи місцевих фінансів в Україні – за періоду Київської Русі – IX–XII ст. – характеризується низьким рівнем функціонування системи фінансів та бюджетів загалом. Фінансова система була централізована, дохідна частина якої формувалась переважно за рахунок зовнішніх джерел данини з завойованих країн. З XI ст. дохідна частина центральної казни формувалась також за рахунок князівств, які входили до складу Київської Русі, тобто відбулось становлення місцевих фінансових систем на рівні князівств.

Другий етап - за періоду українських земель – XIV–XVI ст. – це час, коли українські землі перебували під владою різних країн, а саме: Польського й Угорського королівств, Великого князівства Литовського, Молдавського та Московського князівств, Золотої Орди й Кримського Ханату. Відповідно землі, які перебували під владою певних країн приймали умови фінансових відносин відповідних країн. Це до певної міри знищило систему функціонування фінансів у її попередньому вигляді. Загалом даний період на українських землях характеризувався занепадом в культурі та економіці, руйнуванням українського та нав'язування чужих правил і систем.

Третій етап – за періоду українського козацтва – XV–XVIII ст. – характеризується відродженням української культури, економіки та свідомості. У

цей час активно розвивається система фінансів в Україні. На той час запроваджено двоєрівневу фінансову систему: так званий “січковий” рівень та індивідуальний. Значну частину доходів на Січі формувалась від надходжень в результаті завоювань інших народів та країн. Але основна частина доходів в економіці Січі формувалась за рахунок торгівлі, яка у той час активно розвивалась. Так, запроваджено податки від реалізації товарів на території Січі, а також податки за транзит товарів через українські землі. Це забезпечило значне зростання надходжень до бюджету.

Четвертий етап – за періоду перебування України під владою Російської імперії та Австро-Угорщини – XVIII–XIX ст. – характеризується певним занепадом фінансового устрою, оскільки країни, під владою яких перебувала Україна використовували її на свою користь. У цей час відбулось падіння феодально-кріпосницького устрою на теренах українських земель, а також поетапне становлення капіталізму. Це повністю змінило принципи функціонування виробничих та фінансових відносин. Нерівномірний розподіл податків спричинив виникнення державного боргу. Основними платниками податку були селяни, у той час як дворянство і духовенство платили дуже низькі податки. Це не могло забезпечити утримання країни. На землях Галичини, Буковини та Закарпаття, які перебували під владою Австро-Угорщини економіка розвивалась повільно, створювались великі землеволодіння, промислові об'єкти та акціонерні товариства. Сільське господарство занедало. Тому найскладнішим фінансовим становищем було у селян.

П'ятий етап – за періоду початку XX ст. - 1900-1922 рр. – характеризується нестабільністю в фінансовій системі, оскільки це період Першої світової війни та Громадянської війни. Важливим досягненням у процесі розвитку місцевих фінансів даного періоду було те, що Центральна рада намагалась відокремити фінансову систему від Росії і ввести власний грошовий обіг на українських землях. Зокрема “Центральна Рада 22 грудня 1917 року прийняла закон про перетворення Київської контори Держбанку Росії на Український державний банк” [17], а “1 березня 1918 року прийняла закон про запровадження нової

грошової одиниці – гривні” [17]. Проте реальних практичних змін не вдалось реалізувати.

Шостий етап за періоду – 1923 - 1990 рр. – характеризується складними жорстко регульованими умовами перебування українських земель у складі Радянського союзу. У цей період відбулась податкова реформа, яка передбачала розмежування податкових зборів між різними ланками податкової системи та тотальну централізацію фінансів до 1960 р. Починаючи з 1960 р. спостерігалось певне послаблення централізації та становлення місцевих фінансів.

Сьомий етап - за періоду незалежності України – з 1991 р. до тепер є визначальним з точки зору розвитку системи місцевих фінансів. Починаючи з 1991 р. в Україні відбувався поступовий розвиток фінансової системи, створювались нові інституції, розмежовувались функції на рівні держави щодо формування бюджетів, фіскальна та інші функції, а також визначено чіткі функції і повноваження на місцевому рівні. На цьому етапі місцеві фінанси набули своїх трьох основних функцій: розподільчу, стимулювальну і контрольну. Але однозначно найбільш вагомим внеском у розвиток системи місцевих фінансів на сучасному етапі є реформа децентралізації, яка розпочалась у 2014 р.

У липні 2014 року було дано старт для розробки стратегії сталого розвитку «Україна 2020». Цей документ визначав напрямки та пріоритети розвитку України, зокрема, в частині децентралізації та реформи державного управління. В ньому визначено чіткий пріоритет в управлінні публічними фінансами і як результат підвищення прозорості та ефективності розподілу та витрачання коштів. Відповідно до розподілу повноважень органи місцевого самоврядування отримали більше прав управління часткою суспільних благ.

Основними нормативними документами, які регулювали початок реформи з децентралізації влади були Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [25], закони України «Про співробітництво територіальних громад» [26], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [27] та змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації.

Аналізуючи мету і завдання реформи очевидно, що їх можна розділити на організаційно-правові (напрацювання та прийняття законодавчих актів), економічно-фінансові (розподіл доходів, право визначати податки і збори, мати доступ до кредитів, в тому числі, міжнародних, трансферти), повноважні (сталий економічний розвиток, місцева інфраструктура, утримання інфраструктури, забудова, благоустрій, громадська безпека).

За результатами реформування у 2018 році територіальні громади України отримали у комунальну власність 1,5 млн. га земель сільськогосподарського призначення, які перебували за межами населених пунктів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Передача земельних ділянок сільськогосподарського із державного у комунальну власність громадам

№ з/п	Область	Кількість ОТГ в плані-графіку передачі земельних ділянок	Кількість ОТГ, які отримали у комунальну власність земельні ділянки с/г призначення	Площа земельних ділянок, переданих ОТГ, тис. га	% ОТГ, які отримали земельні ділянки, від запланованих
1	Вінницька	34	34	37,6	100
2	Волинська	40	30	49,4	75
3	Дніпропетровська	56	55	185	98,2
4	Донецька	9	9	41,8	100
5	Житомирська	45	44	95	97,8
6	Закарпатська	6	6	1,7	100
7	Запорізька	36	36	105,6	100
8	Івано-Франківська	20	20	13,4	100
9	Київська	9	8	7,4	88,9

10	Кіровоградська	13	13	25,8	100
11	Луганська	8	8	13,5	100
12	Львівська	35	35	41,5	100
13	Миколаївська	28	28	81,2	100
14	Одеська	25	23	97,5	92
15	Полтавська	39	39	91,1	100
16	Рівненська	25	25	27,8	100
17	Сумська	28	28	71,8	100
18	Тернопільська	40	40	36,4	100
19	Харківська	12	12	28,1	100
20	Херсонська	26	25	89,2	96,2
21	Хмельницька	39	39	100,5	100
22	Черкаська	26	26	40,4	100
23	Чернівецька	26	26	7,3	100
24	Чернігівська	37	37	161,8	100
	РАЗОМ по Україні	662	646	1450,8	97,6

Продовження табл.1.1

Джерело: [28]

З даних таблиці 1.1 можна узагальнити висновок, що на I етапі реформи станом на 2018 р. 646 територіальним громадам було передано 1450,8 тис. га сільськогосподарських угідь. У досліджуваній Івано-Франківській області було передано 100 % земель сільськогосподарського значення.

Державна підтримка регіонального розвитку зросла в 41,5 рази, з 2015 по 2019 рік реалізовано 12000 проєктів. Саме в цей період підтримка реформи децентралізації серед населення мала більше 60 %. Було добровільно утворено 983 територіальні громади, до складу яких увійшли 4500 колишніх рад (з майже 12000) (табл. 1.2).

Аналізуючи тенденції створення об'єднаних територіальних громад на першому етапі приходимо до висновку, що найактивніше ці процеси проходили в Чернігівській, Тернопільській, Дніпропетровській та Запорізькій областях (рис. 1.1).

Таблиця 1.2

**Формування об'єднаних територіальних громад у процесі реформи
децентралізації**

№ з/п	Область	Кількість ОТГ в яких відбулися перші вибори та ОТГ з адміністративними центрами у містах обласного значення	Кількість ОТГ з адміністративними центрами у містах обласного значення
1	Вінницька	46	3
2	Волинська	54	1
3	Дніпропетровська	71	3
4	Донецька	13	3
5	Житомирська	56	2
6	Закарпатська	17	2
7	Запорізька	56	1
8	Івано-Франківська	39	3
9	Київська	24	4
10	Кіровоградська	27	-
11	Луганська	18	-
12	Львівська	41	-
13	Миколаївська	42	1
14	Одеська	37	2
15	Полтавська	53	2
16	Рівненська	45	2
17	Сумська	38	4
18	Тернопільська	54	3
19	Харківська	23	2
20	Херсонська	33	2
21	Хмельницька	52	3
22	Черкаська	57	1
23	Чернівецька	37	1
24	Чернігівська	50	2
	РАЗОМ	983	47

Джерело: [28]

Владні та громадські інституції зарубіжних держав, експерти, однозначно відзначали, що реформа місцевого самоврядування є найуспішнішою в історії

незалежної України. Це видно на конкретних показниках. Місцеві бюджети зросли із 68,6 млрд. грн у 2014 році до 275,0 млрд. грн. у 2019 році.

І це при тому, що у цей період проходили військові дії на сході України. Розпочинаючи із 2019 року величезні кошти спрямовувалися на запобігання наступу пандемії COVID-19 та ліквідації її негативних наслідків. Але дуже важливо, що на першому етапі децентралізації активізувалася співпраця українських громад із всесвітньою федерацією споріднених міст, Радою Європейських муніципалітетів і регіонів, Конгресом місцевих і регіональних влад, міжнародним Союзом місцевих влад, з чисельними асоціаціями і фондами, які надають Україні міжнародну технічну допомогу та сприяють громадам у реалізації проєктів, що спрямовуються на підвищення функціонального рівня

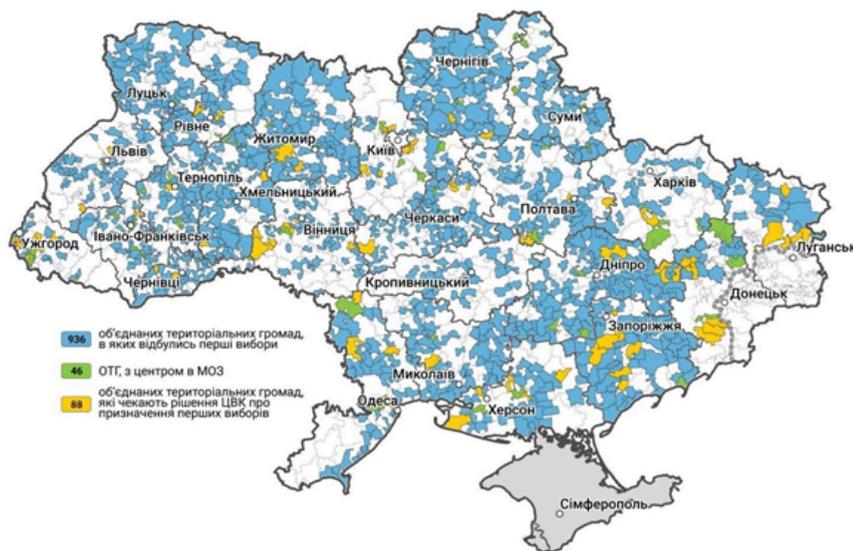

Рис. 1.1. Тенденції формування об'єднаних територіальних громад на I етапі реформи децентралізації

Джерело: [28]

розвитку інфраструктури, покращення добробуту жителів громад. Варто відмітити такі проєкти, як ПУЛЬС «Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні» та ДІАЛОГ, що впроваджувала ВАОМС «Асоціація міст України» та програму «U-LEAD з Європою» та ряд інших. Період з 2014 по 2019 роки для місцевого самоврядування можна визначити, як етап «Формування

фінансової спроможності ТГ». Цей етап проходив в постійних дискусіях, консультаціях та комунікаціях за участю вітчизняних та міжнародних експертів із громадськістю щодо важливості реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. А головне, що він переконав усіх у правильності обраного державою та громадськістю курсу.

На другому етапі реформи продовжувалася робота щодо удосконалення законодавства з урахуванням викликів попереднього періоду та прийняття нових законів, що дозволило утвердити децентралізацію, як незворотній процес. У червні 2020 року Кабінетом міністрів України було затверджено новий адміністративно територіальний устрій базового рівня. Утворено 1438 територіальних громад, які покрили територію всієї України. 17 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла постанову №3650 «Про утворення та ліквідацію районів», сформовано 136 замість 490. Скорочення районів пояснюється необхідністю відповідати європейським стандартам.

Фінансова система в період з 2020 року набула сталих рис трирівневої системи місцевого самоврядування, з визначеними правилами фінансових взаємовідносин держави з обласними, районними владами та територіальними громадами.

Завершивши формування територіальних громад на базовому рівні, ми отримали чіткі алгоритми взаємодії місцевих фінансів та державного бюджету, позбувшись різних форм та підходів до формування місцевих бюджетів у територіальних громадах з поділом на села, селища та міста.

Проте, на цьому етапі, не було чіткого визначення повноважень органів місцевого самоврядування, що призвело до залежності в наданні якісних послуг від спроможності місцевих бюджетів. Не дотримувався баланс повноважень та фінансових ресурсів. Варто також відмітити, що стимулюючим джерелом у період формування територіальних громад стала субвенція на розвиток інфраструктури. З 2016 по 2018 рік включно, виділено для територіальних громад 6,5 млрд грн на розвиток інфраструктури на їх територіях (в 2016 році – 1

млрд. грн. на 159 ОТГ, в 2017 році – 1,5 млрд. грн. на 367 ОТГ, у 2018 році – 1,9 млрд. грн. на 665 ОТГ).

В 2020 році, обсяг субвенції ще складає 2,1 млрд грн., але цей рік був останнім роком, коли інфраструктурна субвенція була основним джерелом реалізації інфраструктурних проєктів.

Деякі експерти, обговорюючи дану проблематику, звертають увагу на те, що ця проблема виникла через неготовність керівників різних рівнів до продовження бюджетної децентралізації, використовуючи метод субсидіарності.

На жаль, в силу різних причин, не було зроблено найголовнішого. Не внесено зміни до Конституції України в частині децентралізації влади. Даний етап розвитку місцевого самоврядування можна назвати «STAND BY – етап очікування».

Наша держава, як і багато інших, які проходять етап становлення або уже мають сталі економіки, у процесі децентралізації зіштовхнулася з численними викликами. Однак, період широкомасштабного наступу росії на Україну є надскладним для всього світу. Сьогодні є багато тверджень про те, що надання фінансової автономії громадам та стійкості їхньої життєдіяльності, попри всі успіхи та невдачі реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, стали запорукою того, що ми вистояли перед ворогом на перших порах і в кінцевому результаті його переможемо.

Як ніколи, сьогодні, в громадах приходиться реагувати на виклики, які не можна заздалегідь передбачити. Це приходиться робити одночасно із участю громад у воєнних діях та підготовці і формуванню плану відновлення України.

Цей час розвитку місцевого самоврядування можна назвати етапом «Відновлення України» на основі структурної перебудови української економіки, українських фінансів та формування фінансово спроможних територіальних громад, в тому числі, які діятимуть і у системі діджиталізації.

Варто наголосити на тому, що на всьому шляху децентралізаційних процесів, чітко дотримувалася основна лінія, визначена Концепцією 2014 року, а саме зниження рівня впливу центральних органів виконавчої влади на місцеві

органи влади, що дозволяло громадам вирішувати питання на самоврядній основі та досягати певного рівня економічного та соціального розвитку. В принципі, це є європейський шлях держави з перехідною економікою.

Підтримуючи тезу, що зараз наступив час, коли здобути необхідно закріпити в усіх напрямках, в першу чергу, не можна допустити навіть думки про те, що може відбутися ретенцентралізація.

У той же час варто зазначити, що є країни, де результати децентралізації зараз суттєво переглядаються з урахуванням різних процесів. Для прикладу, можемо назвати Республіку Польща, де децентралізація вже має велику історію. В цій державі сьогодні проходять процеси, що корегують вже усталені норми життєдіяльності муніципалітетів. В принципі, напевно, потрібно бути готовим, як показує приклад інших європейських держав, що і в нас з часом теж прийдеться вносити відповідні корективи та давати відповіді на проблеми, які виникають в роботі територіальних громад. Найважливіше при цьому, що такий тонкий компонент, як міжбюджетний, що є дуже чутливим до суспільних, економічних процесів, має бути орієнтований на те, щоб на ньому концентрувалися механізми розвитку та бюджетної децентралізації. Хочу підкреслити ще раз, що будь-які зміни є необхідними, але ми маємо не забувати, і про гарантії, про які говорилося вище. Найголовніша гарантія – незворотність децентралізації, як реформи, що дозволяє зміцнювати цінності громад та громадянина. Це переконання базується на тому, що вже сформовано імунітет стійкості та віра людей, що вони мають можливість та інструменти впливу на прийняття рішень у розвитку свого регіону. У 2014 році, лише 15% громадян були переконані у цьому, 32% тоді взагалі про це нічого не знали. У 2016 році, тобто через 2 роки старту реформи місцевого самоврядування, знову ж таки недостатня чисельність громадян думали аналогічно. На даний час сумнівів у переконанні людей щодо реформи місцевого самоврядування фактично не існує.

З утворенням перших громад злам відбувся тому, що він базувався на реальних показниках покращення рівня надання послуг в системі освіти, охорони здоров'я, житлово-комунальній та інших сферах. Було надано фінансові

гарантії – 60% ПДФО, 5% сплати єдиного податку, акцизний збір з нафтопродуктів, кошти інфраструктурної субвенції, поступало до бюджетів новостворених ОТГ. Без цих коштів ніяких результатів не було б досягнуто.

Варто відмітити, що на цьому етапі кількість дотаційних місцевих бюджетів зменшилась на 13% (у 2014 році 87% місцевих бюджетів були дотаційними), також зросла частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України та становила 18% дохідної частини та 55% видаткової частини у порівнянні із державним бюджетом.

На старті реформи органи місцевого самоврядування також зіткнулися і із рядом проблем щодо відсутності якісної системи планування, зокрема, середньострокової, що призводить до формування дефіциту місцевих бюджетів та погіршення якості публічних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування, зокрема:

- значна кількість та обсяги наданих державою пільг;
- відсутність повної бази інформації у відповідних реєстрах;
- недостатня гармонізація Податкового та Земельного кодексів;
- ускладнений доступ органів місцевого самоврядування до баз даних ДФС, МВС тощо.

Для порівняння проаналізовано хід децентралізаційних процесів в окремих країнах Європейського союзу. Зрозуміло, що в європейських державах вже є свої традиції, які у нас лише формуються. Європейці мають можливість оцінювати децентралізацію з позиції того, як ми зазначали уже вище, що можливо необхідно навіть змінювати. У Польщі, Франції, Італії, Швеції, Чехії, Прибалтійській державах, за основу було взято оптимізацію при розподілі бюджетних ресурсів, доповнюючи її новими податками та зборами. У Швеції пішли навіть шляхом адміністративних змін, які вплинули на зміни фінансові. Наприклад, із 2000 комун вони перейшли до 200. У Франції децентралізація була побудована на фінансовому заохоченні, в першу чергу та розширенні спектру повноважень. Польща пішла шляхом структуризації податків. Сусідня держава також скористалася залученням донорства із ЄС через цільові стартапи.

У багатьох європейських державах дуже ретельно виробляють механізми впровадження податків, зокрема у Польщі, на місцевому рівні сплачені податки спрямовують скажімо на роботи зі збирання відходів, які потім направляються на фінансування нових систем утилізації відходів. Ряд держав створили умови для поширення конкретності у питаннях місцевих податків. Фінансова децентралізація краще (вплинула) на рівень освіти в Іспанії, Швейцарії на Філіппінах. По іншому вона вплинула на охорону здоров'я, скажімо у Канаді, зокрема, у частині здоров'я всього населення. В окремих країнах це мало прямий вплив на зниження дитячої смертності.

Зрозуміло, що в Україні це необхідно ще буде зробити. З об'єктивних та суб'єктивних причин у наших громадах на період їх утворення були різні стартові можливості. Відповідний часовий відрізок прийшлося приурочити тому, щоб якимось чином вирівняти ці можливості.

Україна характерна ще і своїми географічними, демографічними та природними особливостями. Скажімо, в Івано-Франківській області, яка має площу територією 13928 кв. кілометрів, 41% або 600 тис. га. вкриті лісовими ділянками, у той час у Миколаївській такі ділянки займають площі 98,2 тис. га., Херсонській 116,3 тис. га, загальні площі цих областей значно більші, як Івано-Франківська. І ще один показник, який є дуже важливим для формування бюджету – щільність населення, де Прикарпаття - 98,2 осіб/км², а сусідня Тернопільська область – 75,1 осіб/км², Київська область з площею 28 131 км² – 63,3 осіб/км².

При утворенні громад та бюджетному наповненні чималу вагу відіграли наявність суб'єктів господарювання, зайнятість населення, можливість розвивати підприємництво, а також такий аспект як інвестиційна привабливість, в кінцевому результаті стабільна база для оподаткування, що прямо впливало на фінансову спроможність громади і як результат якісні послуги для людей. І це характерно не тільки для нашої держави.

Важливо підкреслити, що децентралізація це не простий перелік скажімо надання послуг. Основна зміна полягає у тому, що держава стає донором у

захисті взаємовідносин із громадянином і зацікавлена в тому, щоб покращувати комфортність проживання. Україна першою серед країн на пострадянському просторі прийняла законодавчі норми щодо надання адміністративних послуг. Утворені в територіальних громадах центри надання адміністративних послуг, кошти, які вони заробляли наповнювали місцеві бюджети. Це ставало добрим стимулом працювати і далі у цьому напрямку.

Таким чином можна стверджувати, що усі змін у всіх сферах життєдіяльності можна досягти шляхом еволюційності. Еволюційність проходили і місцеві фінанси. Головне потрібно зрозуміти, що вони є фактично визначальними у процесі змін. Окрім того, саме такі зміни неможливі без цілого комплексу законодавчих актів, участі громадян, а головне віри в обраний шлях.

1.2. Теоретичні засади організації фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації

Методологія дослідження місцевих фінансів як інструменту регіонального розвитку є складним і багатоаспектним явищем, яке охоплює методологічні засади, принципи та методи наукового пізнання.

В основі методологічних засад даного дослідження покладено такі положення:

- місцеві фінанси є основою і одним з важливих критерієм оцінки ефективності розвитку територіальних громад;
- місцеві фінанси є комплексним поняттям, що охоплює систему формування, розподілу і використання органами місцевого самоврядування фінансових ресурсів громади;
- ефективне управління місцевими фінансами є запорукою сталого розвитку громади.

Тобто визначаючи дані методологічні засади наукового дослідження ми передбачаємо, що саме від рівня раціональності управління місцевими фінансами залежатиме подальший розвиток територіальних громад. Водночас

розуміємо, що неможливо застосовувати однакові підходи до управління місцевими фінансами у абсолютно різних територіальних громадах з різними вхідними фінансовими умовами. Тому у процесі дослідження застосовуватиметься диференційований підхід при аналізі різних територіальних громад, а також при обґрунтуванні пропозицій щодо їх подальшого стратегічного й тактичного розвитку.

Основними гіпотезами даного наукового дослідження є:

1) існує залежність зростання надходжень до місцевих бюджетів від структури видатків органів місцевого самоврядування в короткостроковому і довгостроковому періодах;

2) чим більше фінансових ресурсів в розпорядженні органів місцевого самоврядування, тим вищий рівень соціально-економічного розвитку територіальної громади.

Для підтвердження визначених гіпотез у процесі проведення наукового дослідження застосовувались різні загальнонаукові та специфічні методи. Базою для аналітичного дослідження були територіальні громади Івано-Франківської області.

Соціально-економічний розвиток територіальних громад в Україні вимагає підвищення конкурентноспроможності економіки та якості надання публічних послуг, тобто таких чинників, які є стартовим майданчиком для руху вперед, і в такому разі буде забезпечено сталий розвиток. На рівні держави це є взаємопартнерські відносини із регіонами та територіями, громадами та населенням через повноваження, їх реалізацію, наповнення коштів і виробленим продуктом. Державні фінанси, в чому особливість децентралізації, мають бути стабільними, але вони не повинні позбавляти місцеві фінанси автономії, бо саме через місцеві фінанси конкретно вирішуються і проблеми громад. Відтак від їх стабільності, справедливого розподілу залежить не тільки спроможність громади, але і міцність самої держави. Ось тому є всі підстави стверджувати, що процес реформи місцевого самоврядування, сприяв утвердженню нашої державності. Кожна громада та громадянин, і це вже підтверджено невеликою

історією нашої децентралізації, є важливим чинником, що дозволяє реалізовувати нову архітектуру функціонування України в координатах світової спільноти.

Досліджуючи теоретичні засади функціонування місцевих фінансів, перш за все, проаналізовано і узагальнено існуючі наукові підходи до розуміння даного поняття. На основі опрацьованих наукових джерел приходимо до висновку, що більшість дослідників можна поділити на три групи в залежності від розуміння ними поняття “фінансовий механізм” (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Теоретичні підходи до трактування поняття “фінансовий механізм територіальної громади”

№ групи	Назва підходу	Сутнісне розуміння дефініції
I	Системний	Фінансовий механізм – це система методів, важелів, інструментів управління фінансовими ресурсами громади. Відповідає класичному економічному баченню фінансових механізмів як управлінської системи
II	Інституційно-правовий	Фінансовий механізм – це нормативно-інституційне середовище, у якому реалізуються повноваження органів місцевого самоврядування у фінансовій сфері. Головний акцент на нормах, процедурах, інституціях
III	Функціональний	Фінансовий механізм – це інструмент стратегічного розвитку, адаптивний засіб досягнення результатів. Бачення фінансового механізму як засіб розвитку, змін, стратегічного впливу

**Джерело: розроблено автором*

До I групи науковців (табл. 1.4) можна віднести дослідників, які під поняттям “фінансовий механізм” розглядають систему форм і методів управління фінансовими ресурсами громади для забезпечення її функціонування в умовах децентралізації.

Аналізуючи визначення поняття “фінансовий механізм” науковців, які притримуються І наукового підходу можна узагальнити, що вони акцентують увагу на таких основних аспектах:

– по-перше, фінансовий механізм розглядається як система або інструментарій та охоплює як процес формування, так і використання фінансових ресурсів;

– по-друге, вони роблять наголос на управлінській, регуляторній функції цього механізму де в центрі уваги – забезпечення сталого розвитку територіальних громад в умовах фінансової децентралізації.

Таблиця 1.4

Наукові підходи до трактування поняття “фінансовий механізм” у контексті територіальних громад (І група)

Автор	Трактування дефініції “фінансовий механізм”
Бюджан Т. [8]	“Сукупність організаційних форм, важелів, методів і інструментів, які використовуються для забезпечення надходжень та ефективного використання фінансових ресурсів органами місцевого самоврядування”
Шевчук О. [29]	“Система регулювання фінансових потоків у громаді, що охоплює процеси планування, розподілу і контролю за використанням коштів з метою досягнення соціально-економічної рівноваги на місцевому рівні”
Луніна І. [16]	“Інструментарій, за допомогою якого органи місцевого самоврядування впливають на економічні процеси, забезпечують реалізацію функцій громади, формуючи та використовуючи фінансові ресурси”
Колодій А. [30]	“Цілісна система методів та засобів формування, акумулювання і використання грошових ресурсів громади, яка функціонує в рамках бюджетної політики держави”

**Джерело: узагальнено на основі даних [8, 16, 29, 30]*

На відміну від I наукового підходу дослідники II підходу акцентують свою увагу при тлумаченні поняття “фінансовий механізм” на тому, що це не лише як систему управління ресурсами, а як інституційне середовище, в межах якого реалізуються фінансові повноваження громади. Увага акцентується на правових, інституційних та організаційних засадах функціонування фінансового механізму (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

**Наукові підходи до трактування поняття
“фінансовий механізм” (II група)**

Автор	Трактування дефініції “фінансовий механізм”
Кравченко М. [11]	“Інституційно оформлений простір, у межах якого реалізуються фінансові повноваження органів місцевого самоврядування за умов децентралізації”
Хаустова В. [9]	“Сукупність правових норм, процедур і фінансових інститутів, які визначають правила функціонування місцевих фінансів та їх розподілу між учасниками процесу”
Мельник А. [31]	“Фінансовий механізм – це інституційна конструкція, що забезпечує стабільне функціонування фінансової системи територіальної громади в умовах змінної бюджетної політики”
Грищенко І. [32]	“Фінансовий механізм – сукупність взаємопов’язаних норм, регуляторів та процедур, що формують середовище для реалізації фінансової автономії громад”

**Джерело: узагальнено на основі даних [9, 11, 31, 32]*

На основі даних таблиці 1.5 приходимо до висновку, що прихильники даного наукового підходу більш широко розуміють дефініцію “фінансових механізмів”, зокрема розглядаючи її не просто систему формування, розподілу і

використання фінансових ресурсів громади, а як систему економічних відносин, що пов'язані з цими процесами.

I група науковців розглядає фінансовий механізм як впорядковану систему методів, важелів і форм мобілізації, розподілу та використання фінансових ресурсів громади. На думку Ю. Василика, він включає в себе «організаційні форми і специфічні інструменти реалізації фінансових відносин, які забезпечують досягнення економічної та соціальної мети місцевого розвитку» [33, с. 87]. В. Базилевич наголошує на ролі фінансових важелів у забезпеченні сталого функціонування місцевих бюджетів як головного елемента фінансового механізму громади [34, с. 114]. Загалом цей підхід орієнтований на ефективне управління ресурсами через систему інструментів і процедур, здатних забезпечити фінансову самодостатність громад. Натомість II група дослідників фокусує увагу на інституційному та правовому аспектах функціонування фінансового механізму. Так, О. Амосов визначає його як «систему регуляторних норм та інституційних правил, що впливають на динаміку фінансових відносин у межах місцевого самоврядування» [35, с. 41]. О. Ніколаєва вказує, що фінансові механізми слід розглядати у контексті законодавчих норм, які визначають повноваження громад у сфері фінансів, а також забезпечують стабільність фінансових потоків через інституційне середовище [36, с. 29].

Головною відмінністю між цими підходами є суть об'єкта аналізу де у системному підході – це структура інструментів управління (бюджети, податки, субвенції), а в інституційно-правовому – правовідносини між суб'єктами фінансової системи, які мають визначене законодавче підґрунтя. Крім того, I група концентрується на технократичному забезпеченні ефективності управління, тоді як II – на нормативно-правових аспектах, що забезпечують легітимність і збалансованість управління фінансами.

Обидва підходи є важливими для комплексного розуміння сутності фінансового механізму. Проте інституційно-правовий підхід краще відповідає сучасним умовам децентралізації, в яких громади функціонують у складному

середовищі міжбюджетних і нормативних взаємодій, а правові гарантії фінансової автономії набувають вирішального значення [35, с. 45].

До групи науковців III наукового підходу ми віднесли тих авторів, які, на відміну від двох попередніх по-іншому тлумачать розуміння цієї дефініції. У табл. 1.6 узагальнено такі основні визначення. До цієї групи належать науковці, які підходять до трактування фінансових механізмів з точки зору їх функціонального призначення як інструменту соціально-економічного розвитку територій. У цьому підході наголос робиться на динаміці, результативності та впливі фінансового механізму на розвиток громади.

Таблиця 1.6

**Наукові підходи до визначення поняття “фінансовий механізм” науковцями
III групи**

Автор	Трактування дефініції “фінансовий механізм”
Ткачук А. [19]	“Фінансовий механізм – це система важелів і методів, які забезпечують перетворення фінансових ресурсів у засоби вирішення завдань стратегічного розвитку громади”
Мурашко О. [37]	“Інструмент реалізації фінансової політики органів місцевого самоврядування, що забезпечує ефективне виконання цільових програм та стимулювання економічного зростання”
Іщенко Л. [21]	“Фінансовий механізм – функціональна модель мобілізації, розподілу і трансформації фінансових ресурсів задля досягнення цілей сталого розвитку територіальних громад”
Гончаренко В. [38]	“Фінансовий механізм – динамічна структура, яка забезпечує адаптацію місцевої фінансової системи до змін внутрішнього й зовнішнього середовища”

**Джерело: узагальнено на основі даних [19, 21, 37, 38]*

На основі даних табл. 1.6 можна узагальнити висновок, що дана група науковців до трактування фінансових механізмів територіальних громад, зміщує акцент від суто інструментального до ціннісно-орієнтованого сприйняття функціонування фінансів громад. Ця концепція має виразне міждисциплінарне підґрунтя та поєднує економічну, управлінську, соціальну та етичну складові.

Так, на думку Л. Лисенка, фінансовий механізм громади не може зводитись лише до сукупності важелів чи норм – він є інструментом реалізації стратегічних цілей громади, у тому числі соціального згуртування, справедливості, довіри та сталого розвитку [39, с. 32]. Автор наголошує на важливості не лише формальних процедур, а й ціннісної мотивації громадян до участі у формуванні та розподілі фінансових ресурсів [39, с. 35].

Подібної позиції дотримується і М. Кравець, який визначає фінансовий механізм як «структуровану систему дій, що не лише забезпечує надходження й витрати ресурсів, але й підтримує гідність людини, розвиток людського потенціалу та соціальної відповідальності» [40, с. 89]. У його розумінні фінансування не є самоціллю, а засобом формування соціальної стійкості громади.

Н. Гончаренко вказує, що застосування аксіологічного підходу дозволяє оцінювати якість функціонування фінансового механізму не лише за показниками наповнення бюджету, а й за рівнем залучення громадян до управлінських процесів, рівнем прозорості та довіри до місцевої влади [41, с. 71].

Характерною рисою підходу III групи є також урахування довгострокового впливу фінансових рішень на майбутнє громади, її екологічну безпеку, демографічну ситуацію та культурний простір. Така перспектива дозволяє говорити про фінансовий механізм як соціальний інститут, що формує не лише ресурси, а й ціннісну орієнтацію розвитку.

Таким чином, представники аксіологічно-цілісного підходу пропонують бачити у фінансовому механізмі не лише інструмент бюджетної техніки, а джерело стратегічного управління цінностями територіальної громади, її

самореалізації та соціального балансу. Цей підхід особливо актуальний в умовах децентралізації, коли громади отримали більше повноважень і водночас – більше відповідальності за формування ціннісно зрілої політики фінансів [40, с. 93].

Узагальнюючи наведені визначення поняття “фінансові механізми” приходимо до висновку, що науковці, які віднесені до третьої групи найбільш точно тлумачать досліджувану дефініцію, оскільки фінансові механізми - це не тільки сукупність фінансових ресурсів або система формування, розподілу і використання їх, а саме система інструментів і методів, які забезпечують перетворення фінансових ресурсів у засоби вирішення завдань задля досягнення стратегічних цілей розвитку громади. Водночас слід зауважити, що на нашу думку, важливим є врахування не тільки економічних відносин, але й соціальних, бо насправді багато функцій територіальних громад пов'язані саме із наданням якісних соціальних послуг населенню. Тому на основі детального вивчення різних наукових підходів та їх узагальнення вважаємо, що під фінансовими механізмами розвитку територіальних громад в умовах децентралізації слід розуміти “систему інструментів, норм, методів та соціально-економічних відносин між органами місцевого самоврядування, державних органів влади, місцевих суб'єктів господарювання та населення громади в процесі формування, розподілу та використання фінансових ресурсів задля для виконання власних та делегованих державою повноважень й забезпечення досягнення стратегічних цілей розвитку територіальних громад в умовах децентралізації”.

Таким чином науковановизна запропонованого нами визначення поняття “фінансові механізми розвитку територіальних громад” полягає в тому, що на відміну від існуючих ми по-перше, характеризуємо їх з точки зору системи інструментів, норм, методів та соціально-економічних відносин, тобто як сукупність техніко-економічних, організаційних, управлінських та соціальних відносин між суб'єктами цієї системи та фінансовими ресурсами. По-друге, ми чітко виокремили суб'єктів взаємодії у цьому процесі, а саме: органи місцевого самоврядування, державні органи влади, підприємницькі та інші інституції та населення громади. По-третє, на нашу думку, важливим є розуміння фінансових

механізмів як інструменту досягнення стратегічних цілей територіальних громад, оскільки через забезпечення виконання власних та делегованих повноважень завдяки розподілу і використанню фінансових ресурсів органи місцевого самоврядування є відповідальними за забезпечення розвитку територіальної громади.

Досліджуючи фінансові механізми функціонування територіальних громад важливо детально дослідити їх структуру та будову. Так, М. Юнацький та В. Базилевич [42, 43] обґрунтовують систему елементів та структури фінансових механізмів розвитку територіальних громад через шість складових елементів:

- видатки;
- доходи;
- способи функціонування видатків;
- суб'єкти;
- об'єкти;
- взаємовідносини.

Інша група науковців [44-49] стверджують, що фінансовий механізм складається з таких структурних елементів:

- витрати,
- доходи;
- методи формування доходів;
- інститути системи;
- суб'єкти й об'єкти системи,
- відношення між підсистемами системи та іншими ланками державної системи.

Позитивно оцінюючи таку структуру елементів місцевих фінансів вважаємо більш повною класифікацію, що представлена у табл. 1.7.

З метою глибшого розуміння сутності складових фінансових механізмів нижче деталізовано окремі складові.

Видатки, як один з основних елементів місцевих фінансів, характеризують фінансування органами місцевого самоврядування виконуваних ними функцій.

Відповідно до Бюджетного кодексу України такі видатки на місцевому рівні можуть класифікуватись за двома основними ознаками, зокрема [50]:

Таблиця 1.7

Складові елементи фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації

Елементи системи	Сутність елементів системи
Витрати	Це економічні відносини, що виникають при фінансуванні забезпечення власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування
Доходи	Це надходження місцевих бюджетів у вигляді податкових та неподаткових надходжень; кредитів і позик, а також трансфертів
Методи формування доходів	Це способи отримання доходів до місцевих бюджетів, зокрема за рахунок фіскальних платежів, комунальних платежів, регульованих доходів
Інститути системи	Це сукупність організаційних структур та інституцій, які забезпечують функціонування системи місцевих фінансів, а також нормативно-правова база та принципи реалізації фінансових відносин
Суб'єкти	Це відповідні територіальні спільноти та органи місцевого самоврядування
Об'єкти	Це фінансові ресурси, які формуються, розподіляються та використовуються для виконання власних та делегованих функцій
Відносини між підсистемами	Це усі зв'язки та комунікації, які виникають між окремими елементами при функціонуванні системи місцевих фінансів

**Джерело: узагальнено на основі даних [42-49]*

I класифікаційна ознака - функціональна ознака, яка передбачає поділ видатків в залежності від виконуваних функцій органами місцевого самоврядування;

II класифікаційна ознака - економічна ознака, яка виокремлює поточні та капітальні видатки.

Доходи місцевих органів самоврядування можуть поділятися за різними класифікаційними ознаками, а саме:

1. за джерелами доходів виокремлюють:

- податкові доходи;
- неподаткові доходи;
- доходи у вигляді кредитів і позик;
- доходи у вигляді трансфертів від вищих органів влади.

1. за економічною ознакою доходи поділяють на:

- власні доходи, які органи місцевого самоврядування отримують з місцевих податків та від функціонування комунальних підприємств та організацій;

- передані доходи, які отримують органи місцевого самоврядування від центральної влади чи органів влади вищого територіального рівня.

Характеризуючи методи формування доходів місцевих бюджетів в Україні очевидно, що вони передусім пов'язані зі збором податків і зборів, комунальних платежів і надходжень, кредитів та трансфертів.

До основних інститутів фінансової системи належать місцеві бюджети, цільові фонди, об'єкти комунальної власності, запозичення.

Суб'єктами системи місцевих фінансів є відповідні територіальні громади міст чи сіл, органи місцевого самоврядування, обласні і районні ради.

Об'єктами системи місцевих фінансів є фінансові ресурси у фондovій формі (місцеві бюджети, позабюджетні фонди, цільові фонди тощо) та нефондовій формі (кредити і позики).

Відносини між підсистемами включають усі зв'язки та взаємозв'язки між елементами системи місцевих фінансів, принципи, які виникають при функціонуванні системи місцевих фінансів.

У процесі дослідження важливим методологічним підходом є те, що місцеві фінанси розглядаються не як окрема система, а як інструмент регіонального розвитку. У цьому аспекті важливо деталізувати теоретичні аспекти розуміння даної дефініції.

Аналізуючи різні наукові підходи до розуміння сутності поняття “регіон” приходимо до висновку, що різні вчені по-різному тлумачать цю дефініцію. Так, за дослідженнями С. Дорогунцова, Л. Чернюк, П. Борщевського регіон - це “певна територія в межах однієї чи декількох держав, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, етнічними, соціальними, культурними) і за цими критеріями відрізняється від інших територій», при цьому ці ознаки мають характеризуватися єдністю і цілісністю, мають бути комплексуючими [51].

Б. Данилишин, Л. Черняк, О. Горська і М. Фашевський трактують регіон як “просторово-територіальну концентрацію галузей народного господарства, котра відрізняється від інших територіальних утворень специфічністю своїх складників, що характеризуються взаємозв'язаністю, єдністю та цілісністю і мають комплексотвірні властивості” [52].

А. Буряченко у своєму дослідженні зазначає, що регіон - це “частина території, виокремлена як на країновому, так і на надкрайновому рівні, котра характеризується стійкими фінансово-економічними зв'язками, спільністю виробничої й соціальної інфраструктури, а також специфічними природно-географічними, історичними, демографічними та національно-етнічними ознаками” [53].

Автори Ю. Денисов, Л. Савельєв, Л. Шевчук зазначають, що “регіон – складна соціально-економічна система, що має двояку побудову (складні системні об'єкти та соціально-економічне поле регіону); регіон – економіко-правова ланка національно-господарського комплексу України та

глобальної економічної системи; соціально-економічні моделі перспективного розвитку регіонів” [54].

Проблематика регіонального розвитку для сучасної України в контексті результатів реформи децентралізації є надзвичайно актуальною, оскільки насправді існує пряма кореляція між результативністю функціонування громад з точки зору формування, розподілу та використання фінансових ресурсів та загальним розвитком регіону. Тому питання ефективності регіонального розвитку висвітлені у наукових працях значної кількості дослідників [55-60]. Водночас, на нашу думку, різні існуючі підходи мають свої особливості і не заперечують, а доповнюють одне одного. Тому погоджуємось з думкою професора І. Сторонянської - відомої науковиці-регіоналіста, яка під регіоном розуміє 4 основні аспекти:

- 1) це територіальне утворення;
- 2) частина цілісної соціальної та адміністративної системи, тому він має володіти її основними рисами;
- 3) об'єкт, що характеризується певною господарською спеціалізацією;
- 4) певна соціально-економічна система [61].

Підсумовуючи, очевидно, що обґрунтовані методологічні та методичні принципи і підходи забезпечують комплексне і системне розкриття об'єкта дослідження.

1.3. Організаційне забезпечення фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації

Україна впроваджує реформу місцевого самоврядування в умовах викликів останніх років, змушена здійснювати захист суверенітету держави, розпочинаючи з 2014 року, особливо у період широкомасштабного наступу росії у лютому 2022 року та у період з 2019-2021 років вживаючи заходів, пов'язаних з пандемією Covid-19. Але досвід, історичні традиції, зокрема, і в управлінні фінансами, допомагають реагувати на зазначені вище та інші виклики.

Важливо, що наша держава перейшла до децентралізованого розподілу фінансових ресурсів та повноважень. Фінансова система зараз є визначальною у моделі суспільних відносин і дуже важливо реалізувати одну з головних цілей – це досягнення сталого розвитку, соціальної справедливості та інвестування у людський капітал, без цього немає ні політичних, ні громадянських, ні економічних свобод. Рівними серед держав світу ми станемо тоді, коли досягнемо балансу між державною та фінансово спроможними територіальними громадами. У даному випадку йдеться про регіональний та місцевий розвиток, систему перерозподілу повноважень та ресурсів.

Початок децентралізаційним процесам в Україні покладено такими нормативними документами як:

- Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (01.04.2014) [25];
- Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014) [26];
- Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015) [27];
- зміни до Бюджетного [50] і Податкового [62] кодексів щодо фінансової децентралізації.

Вищезазначеними та прийнятими новими нормативними документами, в т. ч. змінами до Податкового та Бюджетного кодексів від 1 січня 2015 року

місцевим самоврядуванням передбачалось передавання значної частини повноважень, але й додаткових фінансових надходжень, зокрема 60% податку на доходи фізичних осіб на власні повноваження; податок на майно; плату за землю; єдиний податок; податок на прибуток. Водночас це передбачало значні зміни у процесі формування та розподілу місцевих фінансів.

Аналізуючи тенденції початкового етапу реформування місцевого самоврядування, очевидно, що це були непрості процеси. Небажання більшості територіальних громад об'єднуватись, незрозумілі процедури змін системи фінансування та опір до стратегічних змін сильно гальмували процеси реформування.

Впродовж останніх років у ході реформ було внесено чимало змін до нормативних документів та прийнято нових, які визначають основні концептуальні аспекти організації роботи в об'єднаних територіальних громадах. До основних таких нормативних документів належать:

- 1) Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [63];
- 2) Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [64];
- 3) Закон України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [65];
- 4) Закон України “Про службу в органах місцевого самоврядування” від 7 червня 2001 року № 2493-III [66];
- 5) Закон України “Про засади державної регіональної політики” від 5 лютого 2015 року № 156-VIII [67];
- 6) Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку надання субвенцій об'єднаним територіальним громадам” від 16 березня 2016 року № 200 [68];
- 7) Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення реформ із децентралізації влади” від 6 грудня 2014 року № 412/2018 [69].

Враховуючи сучасні виклики та проблеми, в т. ч., що пов'язані з передаванням частини ПДФО до центрального бюджету у зв'язку зі зростанням

витрат на оборону та інших необхідних змін, важливо на даному та наступних етапах:

- 1) структурувати завдання, цілі реалізації реформи місцевого самоврядування про що йтиметься далі;
- 2) впроваджувати та використовувати нові технології, зокрема, цифрові системи, штучний інтелект, технологічні надбання;
- 3) забезпечити доступ до сталого фінансування різних моделей економічного зростання, у першу чергу через громадянина;
- 4) створити сучасну екологічну інфраструктуру, яка змінить економічний та фінансовий ландшафт держави у післявоєнний період;
- 5) пряме бюджетне фінансування інвестиційних заходів має здійснюватися на основі громадянських свобод та ініціатив, а не адміністрування з боку держави;
- 6) максимально уникнути видаткового навантаження, замінивши його на попит, затребуваність та конкурентність;
- 7) завершити формування команд, об'єднаних метою реалізації заходів з розвитку територій та надання послуг.

Кожний наступний крок повинен бути ефективнішим від попереднього, а два наступні – примножені вдвічі. Це дасть можливість замінити традиційні показники соціально-економічного і культурного розвитку і навіть стратегії на модернізовані форми. Бюджет і місцеві фінанси мають реагувати не у порядку «гасіння пожежі», а бути визначеними на кілька років наперед.

Місцева фінансова система має бути стійкою, як і сам державний устрій. Проте, самі фінансові інструменти, які перебувають під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, навпаки, повинні бути готові до реагування на виклики та до інтегрування у світові процеси.

До формування та накопичення сталих фінансів завжди треба підготовлювати обґрунтування щодо визначення фінансових потреб. Скажімо, базовими для громад, як правило, є інфраструктура, дороги, залізниці, теплокомунікації, вода, тощо, але поряд з цим прогнозування має враховувати,

особливо у теперішній час, зміни клімату, адаптації до ринків і звичайно ж основою цього, що і передбачено децентралізацією, залишаються сфери освіти охорони здоров'я, соціального захисту та послуги адміністративного характеру. Тобто, повинен відбутися перехід реального сектору економіки, фінансів до сталого розвитку муніципалітетів.

У цілому, держави, які пройшли або проходять етапи децентралізації формують карти та плани дій економічного розвитку, звичайно сформувавши спершу фінансову складову.

На думку ідеолога реформ у Польщі Лешека Бальцеровича: «Однією з важливих умов успішної реалізації реформ на теренах країн постсоціалістичного простору є децентралізація влади». Він також зазначає: «Фундаментально важливим є забезпечення економічного росту, а децентралізація сприяє формуванню фінансової автономії регіонів та раціональному розподіленню ресурсів» [70]. Цій проблематиці присвячено багато досліджень науковців, експертів.

Дослідження, що стосуються проблем і особливостей функціонування публічного управління в країнах з різними адміністративно-територіальними устроями проаналізовано у наукових працях таких вчених як: О. Марусяк [71], Л. Гамбурга [72], М. Баймуратов, І. Балабанова [73], В. Утвенко [74], В. Кравців [75]. Зокрема науковці досліджували ці проблеми в контексті історичних, управлінських та економічних аспектів. У монографії Л. Гамбурга “Державна влада: територіальний устрій та децентралізація” детально розкрито сильні сторони та проблеми державно-територіального устрою та децентралізації в умовах функціонування унітарних, конфедеративних та федеративних устроїв [76].

Науковці досліджують принципи та інструменти управління місцевими фінансами та взаємозалежність місцевих фінансів від економічних та політичних чинників, а саме: Є. Ананьєва [77], В. Волкова, Н. Волкова [78], О. Кузьмак [79], В. Клочан, В. Мірошник, К. Надточий [80], Л. Катан, С. Качула, Н. Демчук, Д. Павлова [81].

На даний час актуальними є напрацювання науковців, які досліджують особливості управління муніципальними фінансами, інструментами при кризових явищах, навіть в умовах війни [82-85]. Водночас на державному рівні було прийнято низку нормативних документів, які регулюються функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану:

1. Закон України “Про національну безпеку України” від 24.11.2021 р. № 2469-VIII [86];
2. Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану” від 03.03.2022 № 2118-IX [87];
3. Постанова Кабінету Міністрів України “Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану” від 11 березня 2022 р. № 252 [88];
4. Постанова Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до Порядку зарахування частини акцизного податку з виробленого в Україні та ввезеного на митну територію України пального до загального фонду відповідних бюджетів місцевого самоврядування” від 09 березня 2022 р. № 246 [89].

Серед науковців і практиків існують різні підходи до визначення попередніх результатів децентралізації, але більшість з них позитивно оцінюють отримані перші результати та запущені процеси. Теза про те, що чим більше держава віддасть важелі управління процесами на місця, послабить державу багатьма дослідженнями спростовується. Науковець Г. Возняк у праці «Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа» зазначає: «Що будучи суб'єктом економічних відносин, а не тільки носієм природних, людських ресурсів, регіон у сучасній регіоналістиці розглядається як багато вимірний простір з величезною кількістю підходів» [90].

Дана ідея була закладена ще в 1996 році, коли асамблея європейських регіонів схвалила декларацію з регіоналістики. Регіональний розвиток – це в

цілому економічна концепція, яка координує усі ринки людської, економічної, соціальної діяльності.

Інструменти реалізації спільних програм та стратегій стають взаємодоповнювальними у тому разі, коли немає безпосередньої, жорсткої політики держави у питаннях фінансової залежності від влади. У такому разі це сприятиме досягненню спроможності, стабільності у розвитку територій. При таких підходах і відповідній підтримці держави місцеве самоврядування досягатиме все більшої автономії. Для цього необхідно забезпечити фінансове структурування:

- фінансове планування та прогнозування;
- фінансове регулювання;
- фінансовий контроль;
- оперативне управління;
- стратегічне планування;
- стратегічне управління.

Таке структурування включають у себе величезний масив інструментів:

- маневрування коштами для цілеспрямованого впливу на стабільний соціально-економічний розвиток території;
- встановлення реальних обсягів фінансування на забезпечення їх автономії в умовах децентралізації покращення надання послуг;
- покращення якості життя.

Ці методи можна згрупувати за такими, що формують доходи і видатки, розвиток ресурсів, сприяють відтворенню потенціалу та направленні на пошук додаткових джерел.

Характеризуючи у цілому досліджувану систему розуміємо, що ідеологія фінансів в загальному означає «платити» та вона базується на наступних принципах:

- розподіл фінансів на централізовані і децентралізовані;
- самостійність;
- стійкість;

- функціональне призначення;
- адміністративно територіальний розподіл

Особливого значення вони мають в умовах децентралізації. З 2014 року в контексті децентралізації сформувався в загальних рисах три основні тенденції:

- 1) перерозподіл між державним та місцевим бюджетом;
- 2) застосування фінансового вирівнювання;
- 3) стійкість.

Важливими є і індикатори:

- індикатор дотаційності;
- індикатор податкових і неподаткових надходжень
- індикатор доходів;
- індикатор видатків;
- індикатор результативності.

Не меншу роль відіграють і підсистеми. Вони, можливо, на перший погляд не є такими значущими, але водночас є більш формалізованими і конкретними:

- державні фінанси (державний бюджет, пенсійний фонд, державний фонд сприяння зайнятості населення, соціальне страхування, державні кредити, фонд соціального захисту). Тут держава виступає, як постачальник послуг, яка визначає видатки. Вона сприяє реалізації заходів із забезпечення сталого економічного розвитку;

- фінанси підприємств. Це базова підсистема, завдяки якій виробляється внутрішній валовий продукт, від якого залежать фінанси держави, громад та населення;

- фінанси громад. Ними забезпечуються місцевий економічний розвиток, модернізація інфраструктури громад, надання якісних послуг населенню;

- фінанси населення. Формуються у громадян з доходів, одержаних у результаті трудової, господарської та інших видів діяльності. Вони функціонують

у межах фінансової системи країни і мають прямі й зворотні зв'язки з державними фінансами та фінансами підприємств.

Відтак, складовими фінансової системи у класифікації фінансових категорій є:

- податки;
- державний кредит;
- державні доходи;
- державні видатки;
- державний бюджет;
- місцеві доходи;
- місцеві видатки;
- місцевий бюджет.

Досліджуючи теоретичні засади функціонування складових місцевих фінансів важливо, перш за все, зосередитись на такій базовій класифікації, як бюджет. На загал, він асимілюється, як цифрова матриця доходів і видатків на рівні держави, місцевої та публічної влади. Але це надто звужено, позаяк це є всеохоплюючий чинник економічного, фінансового, соціального спрямування. Недарма його називають ще другою конституцією. Суб'єктами бюджету є органи державної влади, місцевого самоврядування і по великому рахунку кожна громада та кожний громадянин. Він впливає на життєдіяльність територій, інституцій тощо. Бюджет і бюджетування є відображенням суспільних процесів в цілому, складовими безпеки та функціонування різних галузей, де головним об'єктом має бути одержувач послуг – людина.

Сучасні економічні процеси, які відбуваються у нашій державі вимагають ефективного, креативного функціонування фінансової системи. Існує твердження: думати про фінанси (гроші), які були в тебе на вчора, значить не мати їх завтра. Або ж і ще одне: рахувати гроші – це значить втратити їх облік.

Децентралізація надала можливість розвивати різні інструменти підвищення ефективності використання бюджетних коштів та постійно працювати над пошуком додаткових джерел фінансування.

Статус кандидатства України в ЄС вимагає модернізації фінансової системи в цілому, гармонізації фінансового законодавства із загальноєвропейським, де ідеологічною основою є не затратна модель, а модель з досягнення позитивного результату, що впливає на життя людей. Європейським Союзом спільно із українськими громадами виробляються нові механізми, які будуть реалізовувати чимало програм та передбачати досягнення позитивних результатів з метою зменшення затрат, але при більшому контролі, впливати на ефективність, зміцненні характеру відповідальності.

Дуже важливо, щоб у фінансовій системі, до речі, як в цілому у публічному управлінні, було забезпечено активну позицію у громадському житті, в тому числі, у контролі за фінансами збоку жителями громад. Це добре продемонструвала реалізація, правда у певних громадах, партисипативна демократія. Спершу у нас такий метод був випробуваний на базі 4 областей, але він проявив себе як надзвичайно ефективний. Цей досвід має дуже усталену і велику історію, розпочавшись у далеко не демократичній державі – Бразилії, широке застосування партисипативний бюджет отримав у США, Канаді, Німеччині, Франції, Італії, Іспанії, Польщі. Це держави з федеративним устроєм, але практичним втілення партисипативності, якраз є підтвердженням, що громадянин може ефективно впливати на розподіл ресурсів, приймати особисто участь у використанні місцевих бюджетів, формувати їх з урахуванням тих чи інших потреб. Найголовніше, що громади при цьому об'єднуються з метою досягнення спільних цілей, які роблять стабільними не тільки території, але укріплюють фундаментальні основи держави. Такий висновок можна розуміти, як завдання на наступний етап децентралізації. Він проходитиме в умовах післявоєнної відбудови нашої держави і стане запорукою її рівності, а можливо, і лідерства на європейському континенті.

Окрім того, на певних історичних етапах з'являються такі виклики, які не можна заздалегідь передбачити. У даному випадку йдеться про війну росії проти України. Уже зараз формується план її відновлення до якого долучаються представники різних сфер діяльності з усього світу. Зрозуміло, що у такому

випадку важко визначити тактичні завдання у сфері фінансів, економіки, послуг. Та як засвідчила міжнародна конференція з питань відновлення України (URC 2022), що відбулася 4-5 липня 2022 року та V українсько-німецький економічний форум в Берліні (24-25 жовтня 2022 року), уже зараз необхідно формувати ресурси, в тому числі, і фінансові, на відновлення України із новою структурою економіки.

Втрати станом на 01.01.2024 визначені у сумі 700 млрд. доларів. Ця цифра, з зрозумілих причин, не є остаточною. Тому відновлення передбачено у 2 етапи. Перший – відновлювальний, другий – становлення. Скажімо, на 1 вересня 2022 року 327 громад із 1438 перебувають у районах воєнних (бойових дій), у тимчасовій окупації, оточенні (блокування). В Донецькій області – 66, Харківській – 56, Дніпропетровській – 10, Миколаївській – 37, Запорізькій – 56, Херсонській – 49, Сумській – 22, Чернігівській – 5. Територія військових дій змінюється чи не щоденно, отже не може бути стабільного розрахунку на довгий час. Є тільки вихідні цифри, як орієнтири, на основі яких і буде реалізовуватись Національний план відбудови. Але варто врахувати та застосовувати тезування, нову карту і план дій, які повинні бути зроблені таким чином, щоб у наступні роки не відчувалося дисбалансу у розвитку держави в цілому.

Цей аспект у контексті функціонування місцевих фінансів, як інструментів регіонального розвитку в умовах децентралізації післявоєнного періоду дослідувач буде ґрунтовно висвітлювати у наступних розділах.

Отже, країну і органи місцевого самоврядування очікують нові завдання, які досі не реалізовувались. Їхнє виконання тепер має бути побудоване фактично на нових законодавчих актах або корінних змін і доповнень до уже існуючих. Фактично на ходу прийшлося, і це буде продовжуватися і надалі вишукувати фінанси громадам на організацію територіальної оборони, допомогу тимчасово переміщеним особам, відновлення житла, облаштування споруд цивільного захисту, зокрема, в районах навчальних та дошкільних закладів, організувати підтримку релокованого бізнесу, тощо. Верховною Радою України, Урядом розроблено цілий ряд рекомендацій, а головне схвалено закони та постанови, які

дозволяють вирішувати і ці питання. Частина таких заходів спрямована на активізацію взаємпраці із зарубіжними партнерами щодо надання та отримання Україною міжнародної технічної допомоги.

Для ефективної та безперебійної роботи економіки держави у період війни Верховна Рада України 24 березня 2022 року прийняла Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» (законопроект зареєстр. №7190).

Експерт з питань фінансів Офісу підтримки реформи децентралізації при Мінрегіоні Ігор Онищук виділив ключові зміни, що стосуються місцевих бюджетів (зміни додано до статті щодо особливостей бюджетного процесу в умовах воєнного стану) [91]. Серед ключових змін наступні:

- на період дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану не поширюється дія регуляторного законодавства на встановлення місцевих податків та/або зборів та податкових пільг зі сплати місцевих податків та/або зборів;

- доходи, отримані від продажу платником податку на користь податкового агента власної сільськогосподарської продукції, що вирощена, відгодована, виловлена, зібрана, виготовлена, вироблена, оброблена та/або перероблена безпосередньо фізичною особою, остаточно оподатковуються податковим агентом під час їх нарахування (виплати);

- звільнено від сплати та обліку ПДВ платників єдиного податку третьої групи за таких умов: постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України та при ввезенні товарів на митну територію України, окрім операцій із ввезення на митну територію України у митному режимі імпорту та з постачання на митній території України товарів, які мають походження з країни, визнаної державою окупантом;

– на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями росії, екологічний податок не нараховується та не сплачується;

– за 2021 та 2022 податкові (звітні) роки не нараховується та не сплачується податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за об'єкти житлової нерухомості, в тому числі, їх частки, які перебувають у власності фізичних осіб, що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації та за об'єкти житлової нерухомості, що стала непридатною для проживання у зв'язку з збройною агресією росії;

– тимчасово, на період з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, в якому припинено або скасовано воєнний стан не нараховується та не сплачується податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за об'єкти нежитлової нерухомості, в тому числі, їх частки, які перебувають у власності юридичних осіб, що розташовані на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями росії;

– перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих збройними формуваннями росії, визначається Кабінетом Міністрів України;

– тимчасово, з 1 квітня 2022 року, на період дії воєнного стану на території України звільняються від сплати ПДВ операції з ввезення товарів на митну територію України платниками єдиного податку першої, другої та третьої групи, що сплачують податок за ставкою 2%. Окрім товарів, які мають походження з країни-агресора;

– тимчасово, з 1 квітня 2022 року, на період дії воєнного стану на території України звільнено від сплати ПДВ, акцизу та ввізного мита ввезення транспортних засобів громадянами, зокрема автомобілів легкових, кузовів до них, причепів та напівпричепів, мотоциклів, транспортних засобів, призначених для перевезення 10 осіб і більше, транспортних засобів для перевезення вантажів. Окрім товарів, які мають походження з країни-агресора;

- звільнено від оподаткування ввізним митом: товари, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України підприємствами для вільного обігу, крім спирту етилового та інших спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, пива (крім квасу «живого» бродіння), тютюнових виробів, тютюну, промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах;
- під час ввезення (пересилання) ФОП 1-3 групи декларування товарів для поміщення в митний режим імпорту може здійснюватися шляхом подання попередньої митної декларації;
- за рішенням КМУ дозволяється пропуск через митний кордон України та/або випуск відповідно до заявленої мети окремих товарів, щодо яких відповідними законами встановлені обмеження за певною процедурою;
- на період до припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України документальні перевірки дотримання вимог митної справи не розпочинаються, а розпочаті перевірки зупиняються;
- Кабінет Міністрів України може встановлювати категорії товарів, щодо яких митними органами не здійснюються заходи зі сприяння захисту прав інтелектуальної власності, передбачені розділом XIV Податкового кодексу;
- на період дії воєнного, надзвичайного стану платники податків мають право подавати податкову декларацію та інші документи контролюючому органу в паперовій формі [34].

Такі кроки дозволили у цілому не згортати децентралізаційні процеси, які через складну воєнну ситуацію, зараз відбуваються не так як передбачалося [91]. Водночас на даний час потрібно багато працювати над формуванням законодавчих засад, а також змінювати світогляд державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування й населення.

Позитивний результат бюджетної децентралізації безпосередньо впливає на сталий економічний розвиток.

Предметно, що в умовах глобалізації, основа сталого розвитку залишається фундаментальним пріоритетом будь-якої реформи. Організація об'єднаних націй затвердила 17 глобальних цілей, які містять 169 завдань для досягнень сталого

розвитку. Це має стати інструментом для подолання сьогоденних викликів з якими стикнулися не тільки громади та Україна, а й інші країни світу. Так, в наслідок війни росії, яку вона розпочала проти України, 400 млн. осіб у світі у певний час опинилися на межі голоду, позаяк наша держава є великим експортером продовольчої продукції. У світі, за різними даними, понад 200 млн. біженців, з них до 10 млн. дітей. Вони шукають притулку в різних державах, де по різному реагують на ці виклики. В Україні – 6 млн. внутрішньо переміщених осіб, в тому числі і таких, які виїхали за кордон. Зрозуміло, що це впливає на національні пріоритети держав, які мають реагувати, щоб запобігти глобальним викликам. Є і ряд інших загроз серед яких, скажімо глобальне потепління та пандемії.

Надважливим кроком є зараз наша європейська перспектива. Надання в червні 2022 року Україні статусу кандидата ЄС є яскравим свідченням та підтвердженням нашої суб'єктності. Зрозуміло, що в першу чергу, ми повинні виконати 7 великих завдань до кінця 2022 року. Але тут важливе інше, «обстежуючи» нашу країну у різних складових уже зараз є підтвердження того, що наша держава, завдяки і раніше проведеним реформам готова до більшого. Нові моделі фінансового забезпечення, міжбюджетні відносини у попередні періоди, змінили бюджетну систему і коли робити порівняння з іншими країнами, то саме у цьому аспекті ми є потужним гравцем.

Дослідники [92-96], вивчаючи бюджетні процеси та законодавчу базу, визначають основні принципи на який побудована збалансована фінансова система:

- принцип збалансованості;
- принцип самостійності;
- принцип повноти;
- принцип обґрунтованості;
- принцип ефективності;
- принцип субсидіарності;
- принцип цільового використання;

- принцип справедливості і неупередженості;
- принцип публічності та прозорості;
- принцип відповідальності.

Ці принципи є досить узагальненими, їх можна доповнювати або ж навпаки зменшувати. Головне полягає в тому, щоб вони зберігалися як основа, що забезпечує автономність бюджетів та самоврядність муніципалітетів. Держава не завжди може навіть знати про проблеми села, селища та міста і тільки отримавши імпульс від громад, вона може коригувати свої дії у міжбюджетних відносинах та в цілому у ході бюджетного процесу.

Запровадження нового механізму горизонтального вирівнювання бюджетів територіальних громад є дорогою не в один кінець, вона, якщо своєрідно висловитися – це механізм постійного стимулювання і зворотної дії, що став важливим інструментом на початку бюджетної децентралізації. Даний механізм є присутнім на всіх трьох етапах впровадження реформи децентралізації та мав певну новизну в формуванні бюджетної системи України. Якщо оцінювати баланс так званої спроможності територіальних громад, варто відмітити, що коштів більше не стало, але їх перерозподіл між бюджетами першого рівня дав позитив щодо зменшення дотаційності місцевих бюджетів в порівнянні. При оцінці впровадження реформи децентралізації завжди використовувався аналіз дотаційності місцевих бюджетів, і даний показник був прямо залежний від кількості новостворених громад по Україні. Він був релевантний до кінця 2020 року, саме до того часу, як було сформовано та запрацювали 1438 територіальних громад по всій Україні.

Необхідно зазначити, що до 2020 року уже була в цілому сформована ресурсна база бюджетів територіальних громад (табл. 1.8).

Серед здобутків періоду реформування треба назвати, що власні надходження місцевих бюджетів систематично зростали. Також важливо відмітити, що частки власних надходжень у доходах зведеного бюджету країни зросли з 19,1 % до 24,4 % за період 2016 - 2022 рр. [98] очевидно, що в 2023 р.

відбулись негативні зміни, що пов'язані з повномасштабним вторгненням росії на територію України.

Водночас, слід зазначити, що важливим є те, що змінилися пріоритети: більше коштів місцевими бюджетами спрямовувалося на економічну діяльність та переорієнтування діяльності органів місцевого самоврядування, саме у парадигмі підвищення спроможності.

Аналізуючи трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам, підтверджуючи ефективність проведення реформи децентралізації варто відмітити зменшення такого ресурсу, що підтверджує важливість субсидіарності у фінансовій системі. Тобто, громади для забезпечення власних та делегованих повноважень використовують державні кошти менше аніж за власні.

Таблиця 1.8

Характеристика ресурсної бази бюджетів територіальних громад

Податкові доходи	Неподаткові доходи	Трансферти
Податки та збори <ul style="list-style-type: none"> ● Податок та збір на доходи фізичних осіб ● Податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності ● Акцизний податок з реалізації роздрібної торгівлі підакцизних товарів (алкоголю, тютюну) ● Акцизні податки на пальне ● Екологічний податок 	Плата за надання послуг, штрафи <ul style="list-style-type: none"> ● Частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств ● Плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів ● Плата за надання адміністративних послуг ● Адміністративні штрафи та штрафні санкції ● Адміністративний збір за державну 	Субвенції та дотації <ul style="list-style-type: none"> ● Базова та додаткова дотації ● Субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам: <ul style="list-style-type: none"> - Освітня субвенція - Субвенція на створення центрів профтехосвіти - Субвенція «Нова українська школа» - Субвенція «Спроможна школа для кращих результатів» - Субвенція на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту

<ul style="list-style-type: none"> ● Рентні плати за використання природних ресурсів Місцеві податки і збори ● Податок на майно (податок на нерухоме майно, транспортний податок, плата за землю) <ul style="list-style-type: none"> ● Єдиний податок ● Збір за місця для паркування транспортних засобів ● Туристичний збір 	<p>реєстрацію речових прав на нерухоме майно</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Адміністративний збір за проведення державної реєстрації юридичних та фізичних осіб – підприємців ● Державне мито ● Плата за ліцензії та сертифікати на певні види господарської діяльності ● Надходження від орендної плати за користування комунальним майном ● Орендна плата за водні об'єкти (їх частини) ● Концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності 	<p>та утримання автомобільних доріг</p> <ul style="list-style-type: none"> - Субвенція на соціально-економічний розвиток <ul style="list-style-type: none"> ● Інші дотації (стабілізаційні, додаткові) та субвенції (в тому числі між місцевими бюджетами)
--	--	---

Джерело: узагальнено на основі [97]

Важливо також, що у бюджетному процесі окрім самостійності та автономії, все більше проглядаються виважені форми діяльності муніципалітетів, які направлені на збільшення дохідної частини бюджетів.

З часу початку повномасштабної війни місцевим громадам прийшлося витратити величезні кошти на організацію тероборони, а далі на допомогу внутрішньо-переміщеним особам, підтримки релокованого бізнесу, організацію та обладнання споруд цивільного захисту, в тому числі в шкільних закладах. Попри все це, з травня 2022 року у фінансовій сфері спостерігається певна стабільність. За 7 місяців 2022 року надходження до місцевих бюджетів громади

в 4,9 рази стали більшими ніж надходження до обласних бюджетів, уже не говорячи про бюджет районів. Бюджети територіальних громад зросли на 70%, обласні – на 14%, районні – 0. І це попри те, що ще у квітні картина була зовсім іншою, якщо брати у порівнянні з 2021 роком. Доходи захищеного фонду (без трансфертів) у 2021 році склали 6,4%, у 2022 – 16,4%. Місцеві бюджети на початковій стадії війни зазнали величезних втрат через регуляторну політику у сфері бізнесу (великий бізнес перейшов на спрощену систему). Громади також утратили 1,1 млрд. грн. або 38% через несплату податків за землю. Єдиним податком, який вирівняв ситуацію, зокрема, починаючи із травня місяця, це був податок на доходи фізичних осіб.

Децентралізаційна політика держави у цей період, виявилася великою мірою, виваженою. Було прийнято 13 державних програм, які в тій чи іншій мірі треба розглядати і як підтримку місцевого самоврядування. Йдеться про безповоротні гранти на створення та розвиток переробних підприємств, проект "єРобота", гранти для обробної промисловості, безповоротний грант на типовий проект модульної теплиці, гранти на висадку нових фруктових і ягідних садів, програму, яка стосується розвитку ІТ-сектору та стартапів у сфері високих технологій, програму – «Старт в ІТ».

Дуже важливим є продовження роботи щодо співробітництва громад. До повномасштабного вторгнення росії через узгодження з мінрегіоном угод про співробітництво було укладено більше 700. Однак така форма реалізації інструментів та методів місцевого самоврядування не проявила себе у повній мірі. Виклик, який став перед Україною в умовах війни засвідчив, що до прийнятого закону про співробітництво громад потрібно вносити серйозні зміни. Можна назвати, що в умовах війни добре себе проявили, як робочі так і дружні стосунки між муніципалітетами, яких раніше формально і не було. А бо ж вони функціонували з окремих вузьких напрямках. Скажімо м. Київ уклав важливі угоди із містом Варшава, Мадрид, німецькими муніципалітетами. Є позитивний приклад і співробітництва в середині країни. Львів – Дніпро, Івано-Франківськ –

Чернігів та ряд інших, які діють в надзвичайно оперативному режимі навіть і без укладених угод.

З огляду на підвищення ефективності співробітництва необхідно докорінно змінити, або ж наповнити новим змістом агломерації, за приклад зараз беруть Київську та Львівську. Київ, особливо проявив себе у перші дні захисту України, а також у відновленні громад, що розміщені навколо Києва. Львівська агломерація має довшу історію, уже певні традиції, які склалися ще у довоєнний період. На часі актуальною залишається пропозиція щоб агломерації були виокремлені окремим рядком в державному бюджеті, в тому числі уже з 2023 року.

Важливим є розроблення та прийняття Муніципального кодексу, бюджету безпеки, що унеможливило б підстави для дефолтів та інших інфляційних процесів. У даному разі можна навести також приклад, як реагували на кризи, зовсім недавно, держави світу. Бюджет України у період пандемії недоотримав 12,7 млн. грн., а бюджети територіальних громад втратили понад 20% від запланованих коштів на поточний рік. Також, скажімо, бюджет США втратив 10,3%, Європа на 8,7%. І це при тому, що в цих державах, якщо брати фінансову складову, були і чималі резерви. Важливо також наголосити на важливості взаємовідносин у таких ситуаціях державних органів та органів місцевого самоврядування. Тут дуже важливим є питання маневрування у прийнятті непопулярних рішень, як це робили у США, Японії, Словаччині. Ми маємо переорієнтовуватися на складні рішення.

Підсумовуючи сучасні тенденції та зміни в нормативно-правових актах та організаційних аспектах реформи децентралізації цілком погоджуємось з верховним представником Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозепом Боррель, який на загальній зустрічі послів Євросоюзу 10 жовтня 2022 року в Брюсселі зазначив: «Невизначеність перетворилася на правило. Події, які мали б ніколи не відбутися, відбуваються одна за одною. Такими темпами “чорні лебеді”, тобто виняткові події, стануть більшістю. Що б ми не робили, будуть рішення, які порушують табу» [99].

Таким чином позитивно оцінюючи нормативно-правові та організаційні зміни в управлінні місцевими фінансами впродовж періоду децентралізації та в сучасних надскладних умовах війни приходимо до висновку, що система місцевого самоврядування проходить складний період становлення в умовах значних ризиків і невизначеності, але, незважаючи на сукупність непередбачуваних гальмівних факторів спостерігаються позитивні тенденції у поступовому становленні територіальних громад.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

2.1. Оцінка тенденцій становлення фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації

Важливими цілями реформи децентралізації влади в Україні є підвищення ефективності господарювання об'єднаних громад, зростання їх фінансової спроможності та підвищення якості умов життя населення. Одним з механізмів досягнення поставлених завдань у процесі децентралізаційних перетворень було запровадження фінансової децентралізації.

Фінансова децентралізація передбачала передачу владних, управлінських та фінансових функцій від органів центральної влади до органів місцевого самоврядування. Це, в свою чергу, мало б забезпечити зростання надходжень до місцевих бюджетів та, відповідно, збільшення повноважень.

Саме фінансова децентралізація лежить в основі можливості забезпечення ефективності функціонування органів місцевого самоврядування і є визначальним чинником. Тому важливо проаналізувати тенденції змін в управлінні місцевими фінансами та результативність здійснених трансформаційних змін в контексті фінансової децентралізації в Україні загалом, і в Івано-Франківській області зокрема. Це є основою для детальної аналітики та прийняття управлінських рішень щодо подальших напрямів розвитку системи управління місцевими фінансами.

Однією з гіпотез даного наукового дослідження є те, що вважаємо залежність у довгостроковому періоді обсягу надходжень до місцевого бюджету від структури видатків у короткостроковому періоді. Тому в аналітичній частині роботи важливим є дослідження стану та тенденцій змін в обсягах і джерелах надходжень і видатків територіальних громад, а також зміни їх спроможності. З метою досягнення поставлених цілей в контексті аналітичної роботи об'єктом

нашого дослідження обрано територіальні громади Івано-Франківської області у порівнянні з загальнонаціональним рівнем.

Процеси поетапної фінансової децентралізації в Україні розпочались у 2015 р. відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [27] і урядової Методики формування спроможних територіальних громад [100]. Проте, на початковому етапі, через нерозуміння сутності та важливості цих процесів чимало органів місцевої влади в Україні сприйняло їх неналежним чином, здебільшого опором і гальмуванням процесу. Загалом процес добровільного об'єднання територіальних громад як один з перших процесів реформи проходив з різними темпами у різних регіонах, але без особливого інтузіазму. Так, умовно період становлення об'єднаних територіальних громад в Україні можна поділити на два основні етапи:

I етап – добровільне об'єднання громад впродовж 2015-2019 рр.;

II етап – об'єднання громад відповідно до перспективних планів формування територій громад у 2020 р.

Аналіз тенденцій щодо активності добровільного об'єднання територіальних громад в Івано-Франківській області та Україні є неоднозначним (рис. 2.1).

На основі даних рисунку 2.1 можна узагальнити ряд висновків:

1) тенденції добровільного об'єднання територіальних громад в досліджуваній Івано-Франківській області є значно нижчими ніж в інших регіонах України. Так, темпи об'єднання на I етапі впродовж 2015-2019 рр. становити 1,1 – 1,5, у той час як рівень даного показника в середньому по Україні становив 1,6 – 2,3. За рейтингом щодо темпів добровільного об'єднання громад Івано-Франківська область серед усіх областей України впродовж 2015-2019 рр. займала 12-14 позицію.

2) За результатами імплементації перспективного плану формування територіальних громад у 2020 р. в Івано-Франківській області об'єднались майже 50 % громад. Тобто майже половина громад не ініціювали об'єднання, а очікували змін відповідно до директив.

3) Досліджуючи причини таких негативних тенденцій, приходимо до висновку, що до основних впливових факторів відносяться: небажання здійснення кардинальних змін через нерозуміння механізмів та негативні очікування.

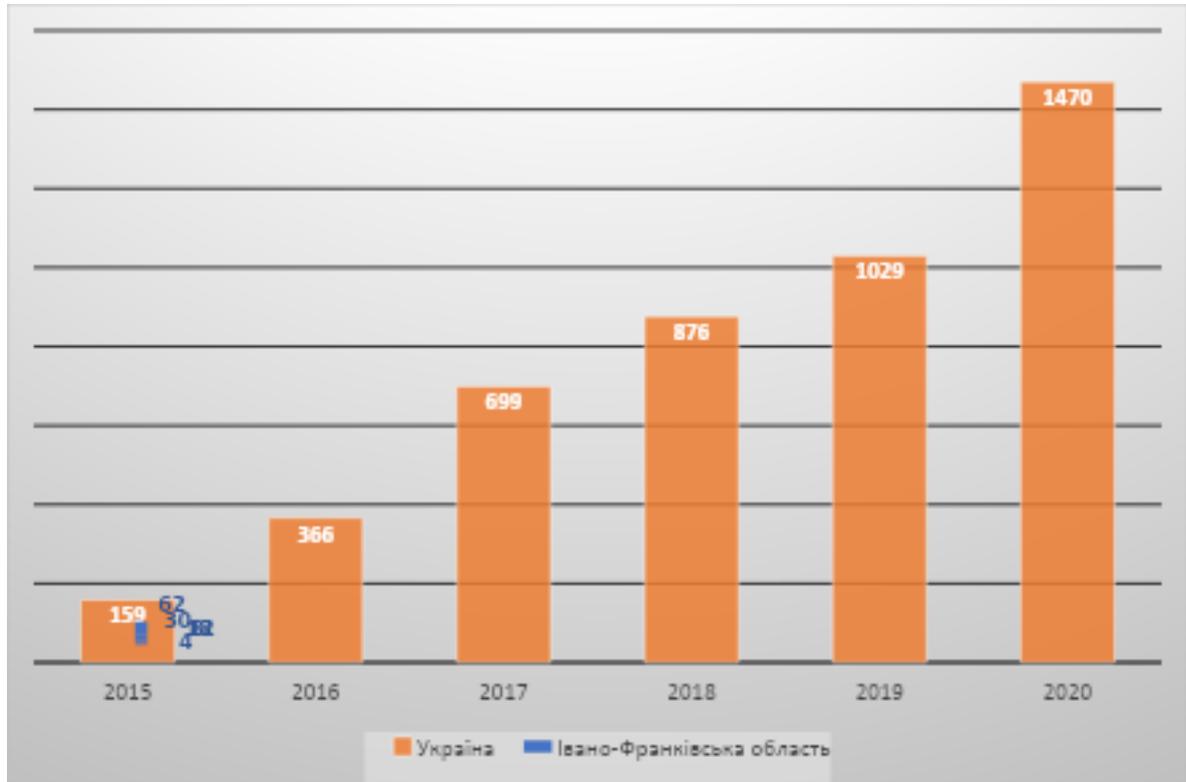

Рис. 2.1. Тенденції активності територіальних громад Івано-Франківської області та України в процесах добровільного об'єднання

**Джерело: розраховано на основі даних [101-104].*

Водночас, слід зазначити, що організаційна та методична робота щодо процедури добровільного об'єднання територіальних громад було організовано на найвищому рівні. Міністерство розвитку громад та територій України разом з міжнародними донорами та громадськими організаціями підготували чимало практичних посібників, методичних рекомендацій, відео-лекцій [105-116], у яких покроково описувалась інструкція процесів об'єднання, механізми управління фінансами, механізми передачі земель у комунальну власність.

Завдяки реалізації грантових проектів в межах програм ЄС-ПРООН, USAID та багатьох інших було організовано численні тренінги та консультативна допомога для новостворених громад, зокрема в контексті організації роботи;

підвищення спроможності; розвитку фандрейзингової роботи та розробки стратегічних планів розвитку.

Важливим практичним кроком для покращення рівня поінформованості працівників органів місцевого самоврядування була також розробка інтернет-сайтів, де розміщуються усі необхідні методичні та інструктивні матеріали, зокрема сайт «Децентралізація» [117].

У результаті реалізованих децентралізаційних процесів впродовж 2015-2020 рр. усі населені пункти України було охоплено об'єднувачими процесами. Крім цього відбулось укрупнення районів в межах областей. Так, станом на даний час система адміністративно-територіального устрою Івано-Франківської області та України має структуру, що відображена у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Система адміністративно-територіального устрою Івано-Франківської області та України

Регіон	Кількість районів, од.	Кількість об'єднаних територіальних громад, од.	Кількість старостинських округів, од.	Кількість депутатів рад різного рівня		
				Обласних рад	Районних рад	Місцевих рад
Івано – Франківська область	6	62	417	84	240	1556
Україна	136	1470	7744	1660	5336	35534

**Джерело: розраховано на основі [118].*

Для порівняння з дореформенним періодом, то кількість районів в Івано-Франківській області становила 14; міст – 15; селищ міського типу – 24; сільських населених пунктів – 765. В Україні до реформи кількість районів становила 490; міст – 461; селищ міського типу – 882 та 28376 сільських населених пунктів.

На основі даних табл. 2.1 та деяких інших здійснених розрахунків очевидно, що коефіцієнт об'єднання в досліджуваній Івано-Франківській області є значно нижчим ніж в середньому по Україні і становить в середньому 13 населених пунктів, проти середньо національного показника 20. Однією з причин цього є розсосередженість місцевості в межах гірського регіону.

Детальніша кількісна характеристика об'єднаних територіальних громад Івано-Франківської області подана у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Основні кількісні характеристики об'єднаних територіальних громад Івано-Франківської області в розрізі районів

Райони	Кількість територіальних громад	Кількість населених пунктів	Площа територіальних громад, км²	Чисельність населення громади
Івано-Франківський	20	319	3873,0	559866
Верховинський	3	43	1248,3	30479
Калуський	13	162	3562,7	284704
Коломийський	13	190	2476,7	277735
Косівський	5	40	877,2	85063
Надвірнянський	8	50	1862,1	130250
Разом	62	804	13900	1368097

**Джерело: розраховано на основі [118].*

В Івано-Франківській області найбільшим є Івано-Франківський район, де зосереджено 32 % об'єднаних територіальних громад, до яких входить 40 % усіх населених пунктів. Цей район займає 28 % загальної площі області та охоплює 41 % населення. Це пов'язано, перед усім з тим, що тут знаходиться місто Івано-Франківськ обласного значення, де зосереджено найбільше робочих місць та потенціалу розвитку. В гірських районах області зосереджено менше

населення, що спричинено нижчою густиною внаслідок великих площ через гірський рельєф.

Створення об'єднаних територіальних громад було важливим першим етапом реформи децентралізації, але основною метою змін є підвищення фінансової спроможності створених громад через їх ефективне господарювання [119, с. 540]. Тому важливим аналітичним показником у процесі дослідження є проміжна результативність децентралізаційної реформи в контексті тенденцій змін у надходженнях об'єднаних територіальних громад.

Відповідно до змін до Бюджетного кодексу України, які були внесені відповідно до процесів фінансової децентралізації у 2014 р. до місцевих бюджетів спрямовувалось:

- 60 % податку на доходи фізичних осіб,
- 100 % податку на майно,
- 100 % єдиного податку,
- 5 % акцизного податку з роздрібною торгівлі,
- 100 % податку на прибуток установ комунальної власності ОТГ,
- 100 % платежів за надання адміністративних послуг,
- 25 % екологічного податку тощо.

Крім цього органи місцевого самоврядування мають можливість отримувати й інші доходи та трансферти, зокрема дотації, надходження від грантів та цільових програм, добровільні внески від інших організацій та деякі інші види доходів.

Досліджуючи результати фінансової децентралізації загалом по Україні приходимо до висновку, що такі тенденції носять позитивний характер (рис. 2.2).

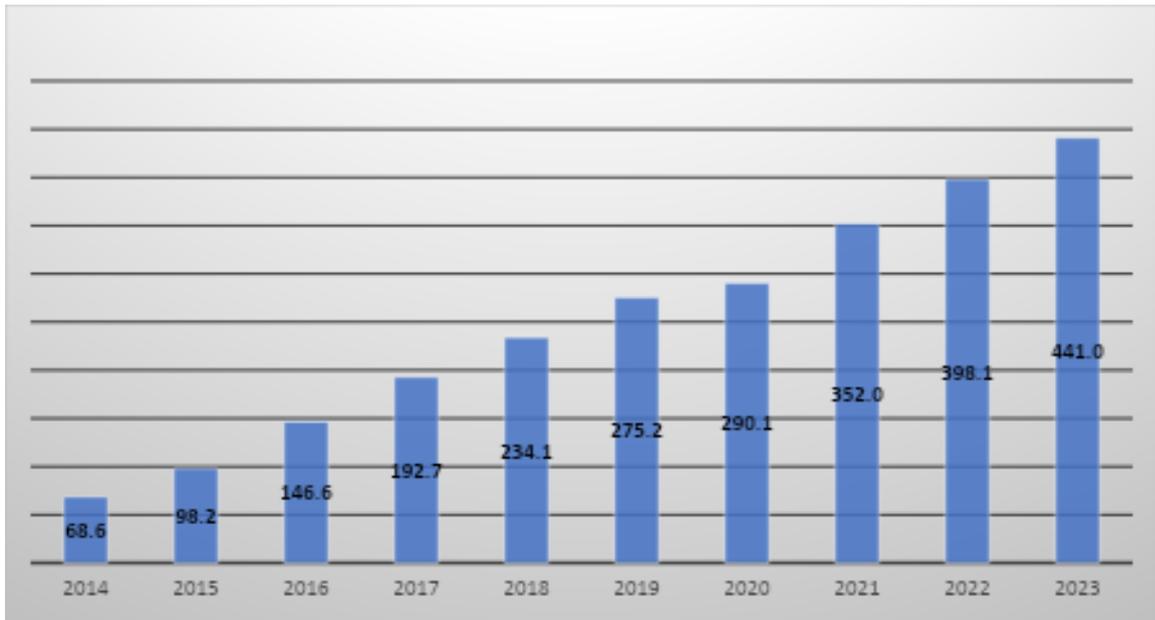

Рис. 2.1.2. Тенденції змін обсягу власних доходів територіальних громад в Україні впродовж 2014-2023 рр.

**Джерело: розраховано на основі даних [101-104].*

На основі даних рис. 2.2 та деяких додаткових розрахунків нами сформовано низку висновків:

1) Впродовж 2015-2023 рр. відбувається щорічне зростання обсягів власних доходів територіальних громад в Україні. У перші післяреформаційні роки 2015-2018 рр. темпи річного зростання досліджуваного показника досягали 31 – 49 %. У наступні роки темпи росту дещо знизились, але становили в середньому 15 % щорічно. Це безумовно дуже позитивна тенденція, яка свідчить про високу результативність здійснених трансформацій в країні.

2) Порівнюючи аналогічні показники в межах Івано-Франківської області, приходимо до висновку, що в досліджуваній області теж спостерігаються позитивні тенденції щодо зростання обсягів власних доходів територіальних громад, але темп зростання є дещо нижчим і не перевищує в середньому 14 %.

3) Аналіз основних причин отриманих позитивних тенденцій щодо зростання обсягів власних доходів територіальних громад в Україні та Івано-Франківській області показують, що цього досягнуто завдяки розширенню

фіскальних повноважень і підвищенню рівня зацікавленості органів місцевого самоврядування у зростанні власних доходів, і як наслідок – активізація співпраці з усіма стейкхолдерами.

4) Позитивним є те, що тенденція до зростання обсягів власних доходів територіальних громад зберігається до тепер, незважаючи на усі надзвичайні ситуації, які відбуваються в країні, зокрема пандемія COVID-19 та повномасштабне військове вторгнення росії на територію України. Це означає, що з кожним роком органи місцевого самоврядування стають більш компетентними у процесах адміністрування та залучення коштів з різних джерел.

Зростання обсягу власних доходів територіальних громад має позитивний вплив на поступове зростання частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету. Так, за період 2017-2023 рр. частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України (без трансфертів) зросла з 22,6 % до 24,4 %.

Фінансова децентралізація вплинула також на зміну структури доходів територіальних громад як в Україні, так і в Івано-Франківській області. Так, на рис. 2.3 зображено структуру доходів об'єднаних територіальних громад в Україні.

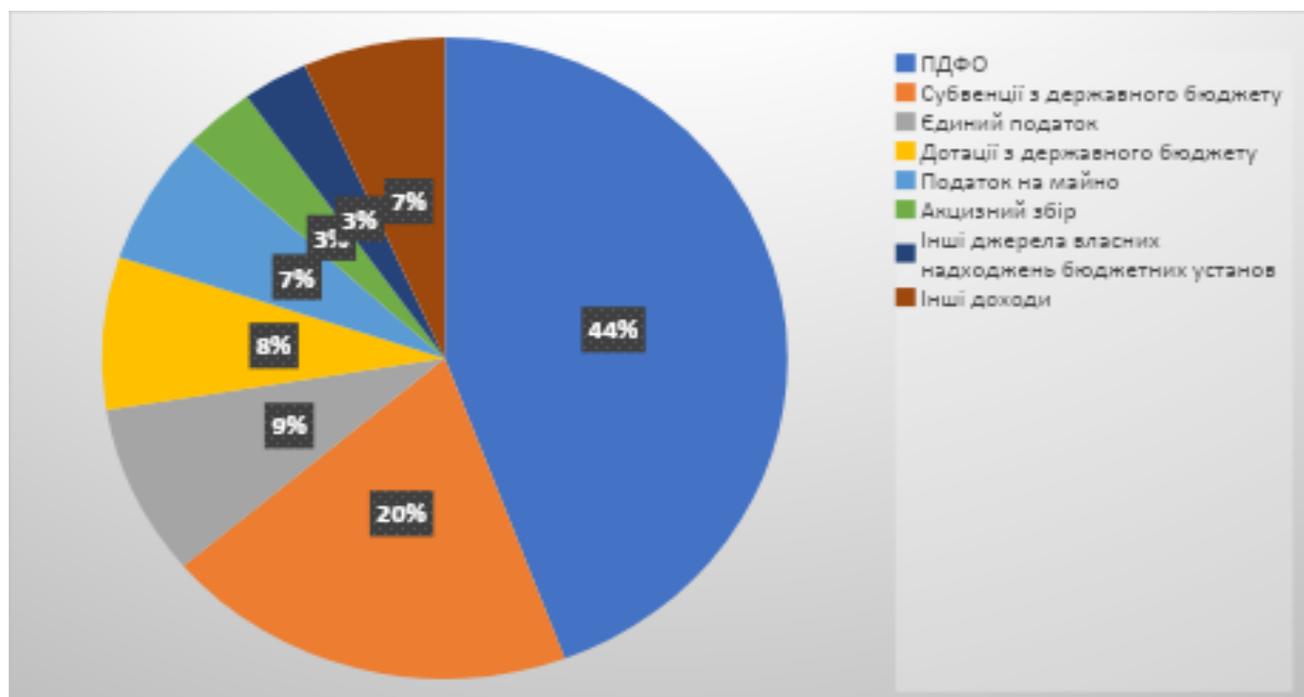

Рис. 2.3. Структура доходів об'єднаних територіальних громад в Україні (2023 р.) *Джерело: розраховано на основі даних [120].

З даних рис. 2. 3 видно, що основну питому вагу в доходах територіальних громад України у 2023 р. складають податкові надходження – 63 %, зокрема: 44 % - це податок на доходи фізичних осіб; 9 % - єдиний податок; 7 % - податок на майно; 3 % - акцизний податок.

Значну частину в структурі доходів складають субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам – 19 % - на різні цільові програми, серед яких основними є освіта та соціально-економічний розвиток. Частка дотацій з державного бюджету складає 8 %.

Одним з важливих невикористаних резервів росту дохідної частини бюджетів місцевого рівня є інші власні доходи, зокрема у вигляді грантових коштів від різних міжнародних догорів. На даний час частка цих доходів становить лише 0,6 %.

Для порівняння на рис. 2. 4 відображено структуру доходів об'єднаних територіальних громад в Івано-Франківській області за 2023 р.

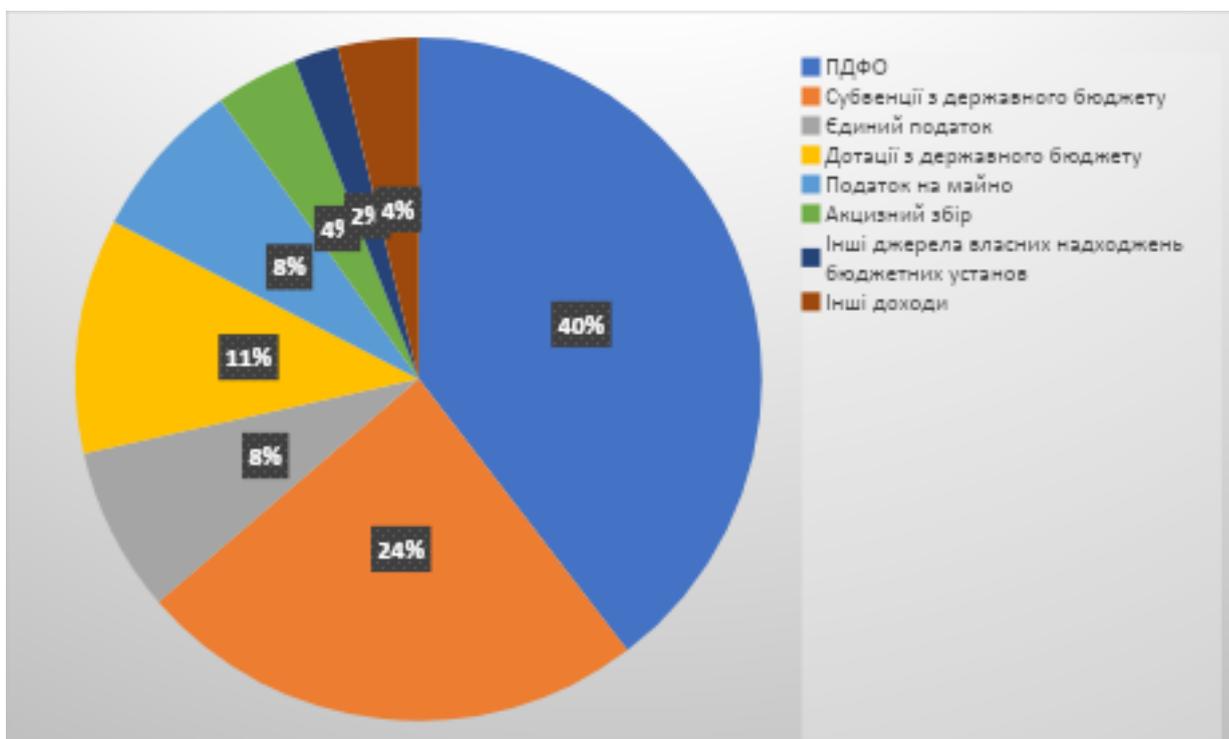

Рис. 2.4. Структура доходів об'єднаних територіальних громад в Івано-Франківській області (2023 р.)

**Джерело: розраховано на основі даних [120, 121].*

З рис. 2.4 видно, що в структурі доходів об'єднаних територіальних громад Івано-Франківщини податкові надходження становлять 59 %, з яких 40 % - це податок на доходи фізичних осіб; 8 % - єдиний податок; 7 % - податок на майно; 4 % - акцизний податок.

Порівнюючи з загальнодержавним рівнем, то очевидно, що причиною меншої питомої ваги податкових надходжень у загальній структурі зумовлена меншою часткою податку на доходи фізичних осіб. Це пов'язано з меншою кількістю підприємств та робочих місць.

Водночас з рис. 2.4 видно, що у досліджуваній області є вищою частка субвенції з державного бюджету і дотацій, ніж в середньому по Україні. Очевидно, що це свідчить про нижчий рівень фінансової спроможності територіальних громад у Івано-Франківській області ніж в інших регіонах України.

Аналізуючи відмінності у формуванні доходів міських і сільських територіальних громад Івано-Франківської області приходимо до висновку, що 75,7 % надходжень зосереджено у міських громадах, 14,0 % - у селищних та 10,3% - у сільських громадах. При цьому 91,2 % надходжень зосереджено у населених пунктах, де проживає більше 15 тис. осіб. Тобто основні надходження зосереджені у великих містах.

Для деталізації показників фінансової спроможності територіальних громад та їх доходності в Івано-Франківській області та Україні загалом здійснено аналіз надходжень до місцевих бюджетів в розрахунку на 1 мешканця, бо саме такий підхід показує якісні результати досліджуваних процесів.

На рис. 2.5 відображено тенденції змін обсягу доходу на 1 мешканця впродовж останніх років в Івано-Франківській області у порівнянні з загальним рівнем в Україні.

На основі даних рис. 2.5 можна узагальнити кілька важливих висновків. По-перше, обсяг доходів до місцевих бюджетів на 1 мешканця в Івано-Франківській області стабільно зростає впродовж останніх років, збільшуючись на 0,42 тис. грн. - 0,92 тис. грн. щороку. У 2023 р. даний показник становить 6,01 тис. грн.

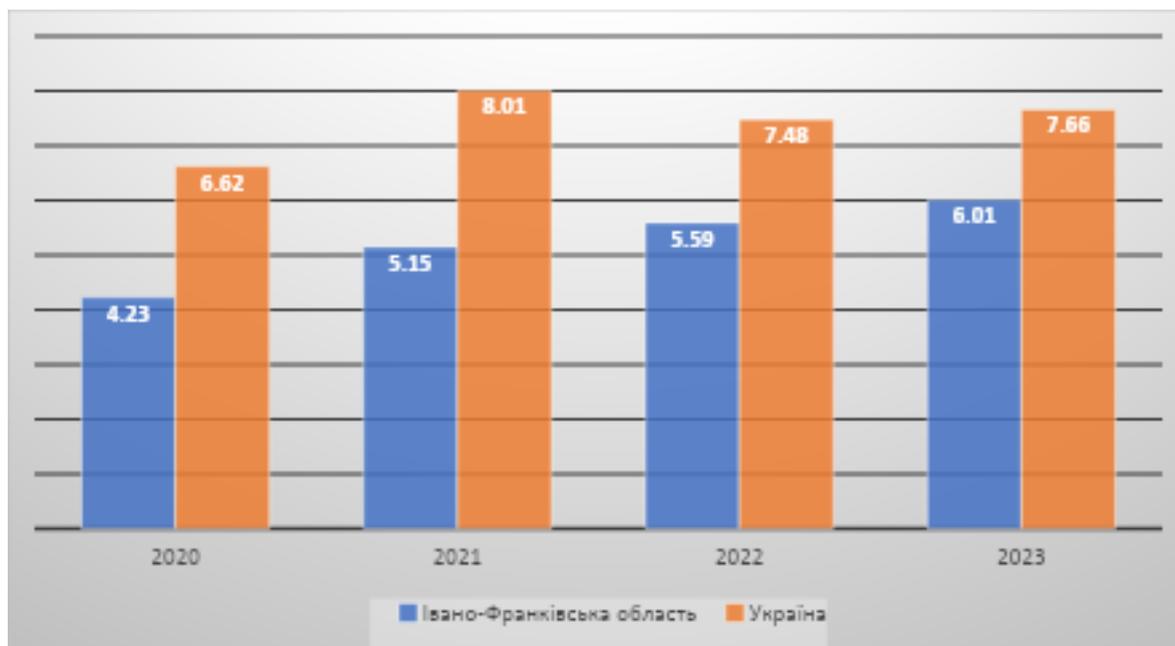

Рис. 2.5. Тенденції змін обсягів доходів на 1 мешканця в об'єднаних територіальних громадах

**Джерело: розраховано на основі даних [104, 122, 123].*

По-друге, порівнюючи показники в досліджуваній області з середнім рівнем по Україні, то очевидно, що на Івано-Франківщині даний показник є нижчим на 22 – 37 %, тобто відставання є досить суттєвим. Це свідчить про нижчу фінансову спроможність територіальних громад аналізованої області ніж середньо національний рівень.

По-третє, аналіз тенденцій змін обсягу доходів до місцевих бюджетів на 1 мешканця в Україні показує неоднозначний характер, а саме у 2022 р. відбулось зниження показника з 8,01 до 7,48 тис. грн. Причиною цього негативного явища є повномасштабне вторгнення рф на територію України, що спричинило значні міграційні процеси зі сходу та півдня на захід і закордон. Водночас, слід

значити, що внутрішнє переміщення осіб з постраждалих та окупованих територій в Івано-Франківську область є однією причин втримання позитивної тенденції щодо зростання обсягу доходів до місцевих бюджетів на 1 мешканця в області.

З метою деталізації факторів та причин, які впливають на зміну обсягу доходів до місцевих бюджетів на 1 мешканця в Україні та Івано-Франківській області у табл. 2.3 деталізовано окремі показники.

З даних табл. 2.3 видно, що в Івано-Франківській області значно нижчі показники надходжень до бюджетів на 1 мешканця як загалом по загальному і спеціальному фонду, так і за рівнем надходжень від місцевих податків і зборів.

Таблиця 2.3

**Оцінка показників обсягів доходів до місцевих бюджетів на 1 мешканця,
2023 р.**

Показник	Україна	Івано-Франківська область
Всього надходжень (загальний та спеціальний фонд) на 1 мешканця, тис. грн.	7,66	6,01
В т.ч. надходження місцевих податків і зборів	1,52	1,17
Всього надходжень на 1 мешканця в розрізі різних типів населених пунктів:		
- місто	7,69	6,03
- село	5,34	3,38
- селище	4,55	2,76
Доходи на 1 мешканця в розрізі населених пунктів за чисельністю жителів:		
- до 5 тис. осіб	5,11	6,98
- від 5 до 10 тис. осіб	5,00	3,85
- від 10 до 15 тис. осіб	5,28	3,01
- більше 15 тис. осіб	6,32	5,12

Об'єднані територіальні громади з найвищим обсягом доходу на 1 мешканця	Черкаська ТГ – 81,4 тис. грн. Гончарівська ТГ – 56,2 тис. грн. Опішнянська ТГ – 42,6 тис. грн.	Поляницька ТГ – 16,1 тис. грн. Ямницька ТГ – 14,5 тис. грн. Яремчанська ТГ – 11,3 тис. грн.
---	--	---

**Джерело: розраховано на основі даних [20].*

В обидвох порівнюваних об'єктах дослідження найвищий рівень доходності на 1 мешканця спостерігається в містах, а найнижчий в селищах. Водночас слід зазначити, що розрив між цими показниками в Івано-Франківській області є значно вищим. Так, обсяг доходів на 1 мешканця в селах і селищах Івано-Франківщини в 2 і більше разів нижче ніж в містах, тоді як в середньому по Україні така відмінність на рівні 30-40 %. Це свідчить про значне відставання у економічному розвитку та фінансовій спроможності міст та сіл в Івано-Франківській області.

Негативним аспектом, який показує табл. 2.3 є те, що спостерігається величезний розрив між показниками обсягів доходів на 1 мешканця у найкращих об'єднаних територіальних громадах України та Івано-Франківської області. Так, в Україні найкращими за аналізованим показником є: Черкаська територіальна громада (Черкаська обл.) з обсягом доходів на 1 мешканця 81,4 тис. грн.; Гончарівська територіальна громада (Чернігівська обл.) – 56,2 тис. грн.; Опішнянська територіальна громада (Полтавська обл.) – 42,6 тис. грн. Для порівняння в кращих за даним показником територіальних громадах Івано-Франківської області: Поляницька територіальна громада обсяг доходів на 1 мешканця становить лише 16,1 тис. грн.; Ямницька територіальна громада – 14,5 тис. грн.; Яремчанська територіальна громада – 11,3 тис. грн. Тобто різниця між кращою територіальною громадою України і Івано-Франківської області є більшою ніж в 5 разів. Безумовно, це є слабкою стороною досліджуваної області і це потребує подальшого вивчення та пошуку резервів покращення ситуації, зокрема важливо проаналізувати показники формування доходів і витрат територіальних громад досліджуваної області.

Аналіз тенденцій становлення фінансової децентралізації та місцевих бюджетів територіальних громад включає не тільки аналіз результативності змін у дохідній частині, але важливим є оцінки змін обсягів видатків та трансферів. Тому, перш за все, оцінюючи результативність фінансової децентралізації проаналізовано тенденції змін щодо частки видатків місцевих бюджетів у ВВП та зведеному бюджеті країни (рис. 2.6).

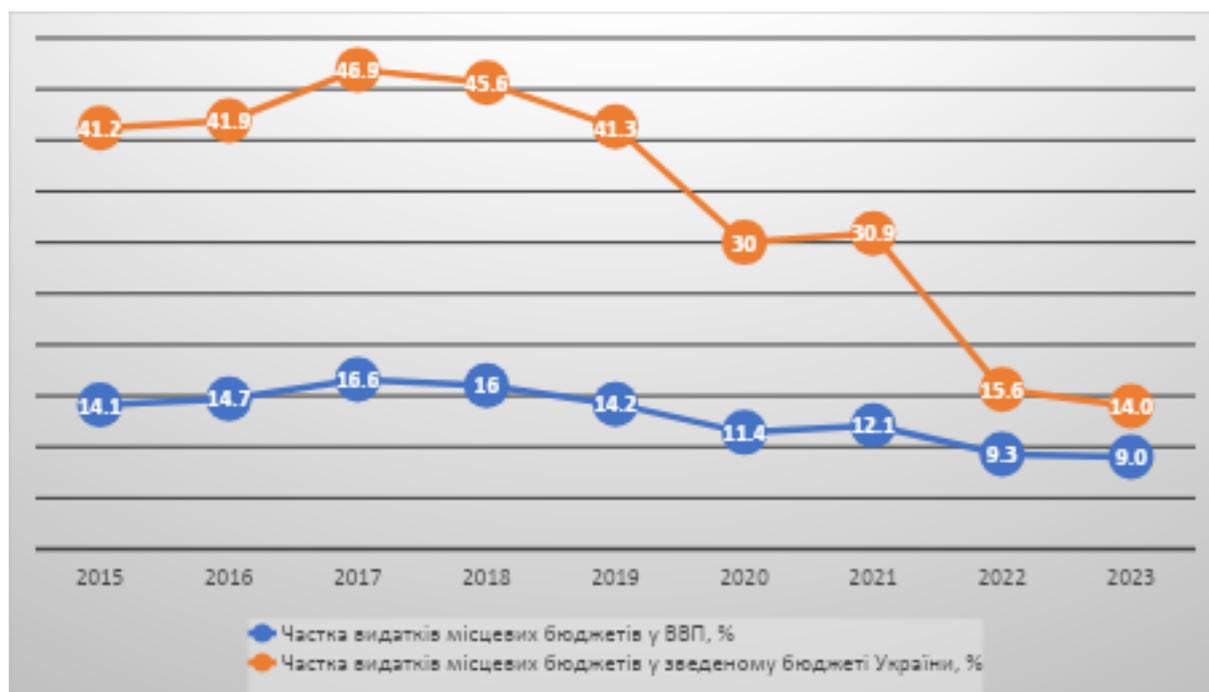

Рис. 2.6. Тенденції зміни частки видатків місцевих бюджетів у ВВП та зведеному бюджеті України, %

**Джерело: розраховано на основі даних [123, 124].*

З даних рис. 2.6 приходимо до висновку, що на основі оцінки тенденцій зміни видатків неможливо судити про однозначні тенденції. Так, з 2015 р. до 2017 рр. спостерігалось тенденція до зростання аналізованого показника, зокрема частка видатків місцевих бюджетів у ВВП зростає з 41,2 % до 46,9 % за три роки. Частка видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті країни зростає з 14,1 % до 16,6 % за ці ж три роки. Але починаючи з 2018 р. аналізовані показники почали знижуватись.

Основними причинами зниження аналізованих на рис. 2.6 показників впродовж 2018 – 2023 рр. зумовлено впливом негативних процесів в економіці країни, що пов'язані з фінансовою кризою 2018 р., поширенням пандемії COVID-19 у 2020 р. та повномасштабним вторгненням РФ на територію України у 2022 р. Ці фактори зумовили зниження ефективності господарювання різних суб'єктів, поширення міграційних процесів та погіршення соціально-економічного рівня життя населення в Україні.

З метою детальнішого дослідження процесу та результатів фінансової децентралізації проведено порівняльний аналіз формування доходів, видатків та трансфертів у досліджуваних регіонах країни (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Порівняльна оцінка бюджетів територіальних громад в контексті формування доходів України та Івано-Франківської області, 2023 р.

Показник	Україна	Івано-Франківська область
Доходи бюджетів територіальних громад, млрд. грн.	629,10	19,60
Видатки бюджетів територіальних громад, млрд. грн.	683,66	27,05
Трансферти бюджетів територіальних громад, млрд. грн.	245,56	10,88
Надходження на 1 мешканця, тис. грн.	6,08	4,83
Видатки на 1 мешканця, тис. грн.	6,61	6,67
Трансфери на 1 мешканця, тис. грн.	2,37	2,68

*Джерело: розраховано на основі даних [124].

З даних табл. 2.4 та деяких інших розрахунків приходимо до висновку, що Івано-Франківська область має певне відставання у основних показниках управління місцевими фінансами у порівнянні з іншими територіальними громадами України.

Так, доходи бюджетів територіальних громад досліджуваної області становить тільки 3,1 % загальних доходів усіх громад країни. Видатки місцевих бюджетів громад області становлять лише 3,9 % видатків громад України. Частка трансферів становить відповідно 4,4 %. Надходження на 1 мешканця в територіальних громадах Івано-Франківської області становить 4,83 тис. грн., що на 1,25 тис. грн. нижче ніж середньо національний рівень.

Оцінка досліджуваних показників у табл. 2.4 щодо формування місцевих бюджетів в Україні показує, що громади з найбільшим обсягом доходів та видатків зосереджені у Дніпровській, Харківській та Львівській областях. Так, при середньому рівні доходів на 1 територіальну громаду в Україні 437,5 млн. грн., у Дніпровській області у 2023 р. цей показник становить 36,3 млрд. грн.; у Харківській – 28,7 млрд. грн.; у Львівській – 26,8 млрд. грн. Для порівняння у Івано-Франківській територіальній громаді – 6,5 млрд. грн. Подібна ситуація склалась стосовно видатків місцевих бюджетів. Це свідчить про значний розрив між різними громадами у різних регіонах.

Аналіз показників формування бюджетів територіальних громад Івано-Франківської області приходимо до висновку, що до громад з найбільшим обсягом доходу та видатків належать Івано-Франківська, Коломийська та Калуська територіальні громади. Так, при середньому по області рівні доходу на 1 територіальну громаду 316,2 млн. грн. в Івано-Франківській громаді цей показник становить 6542,6 млн. грн, у Коломийській громаді – 2348,9 млн. грн., у Калуській – 1375,5 млн. грн. У той же час як у одній з найменш дохідній громаді Витвицькій даний показник становить лише 18,6 млн грн. Ситуація є подібною як в Україні загалом, тобто існує величезний розрив між різними територіальними громадами за усіма досліджуваними показниками.

Тому у цьому контексті важливим є визначення групи факторів, які мають найбільш суттєвий вплив на формування бюджетів і окреслити можливості поширення позитивного досвіду на інші громади Івано-Франківської області і України загалом.

З метою доведення поставленої у даному науковому дослідженні гіпотези важливою є деталізація аналізу структури видатків. Так, на рис. 2.7 відображено структуру видатків в середньому по територіальних громадах України.

У структурі видатків місцевих бюджетів України у 2023 р. основну питому вагу видатків становлять видатки на освіту – 37 %, що становить 248,2 млрд. грн.; далі – видатки на загальнодержавні функції – 18 %, що складає 119,7 млрд. грн. та на економічну діяльність – 17 %, що становить 113,0 млрд. грн. Найменшу частку видатків складають видатки на охорону навколишнього середовища – 0,2 % або 1,2 млрд. грн.

Неоднозначною тенденцією у процесі аналізу тенденцій змін структури видатків місцевих бюджетів України є те, що у 2023 р. зросла частка видатків на капітальні витрати, зокрема у 2023 р. було витрачено 145,27 млрд. грн. з спеціального фонду місцевих бюджетів.

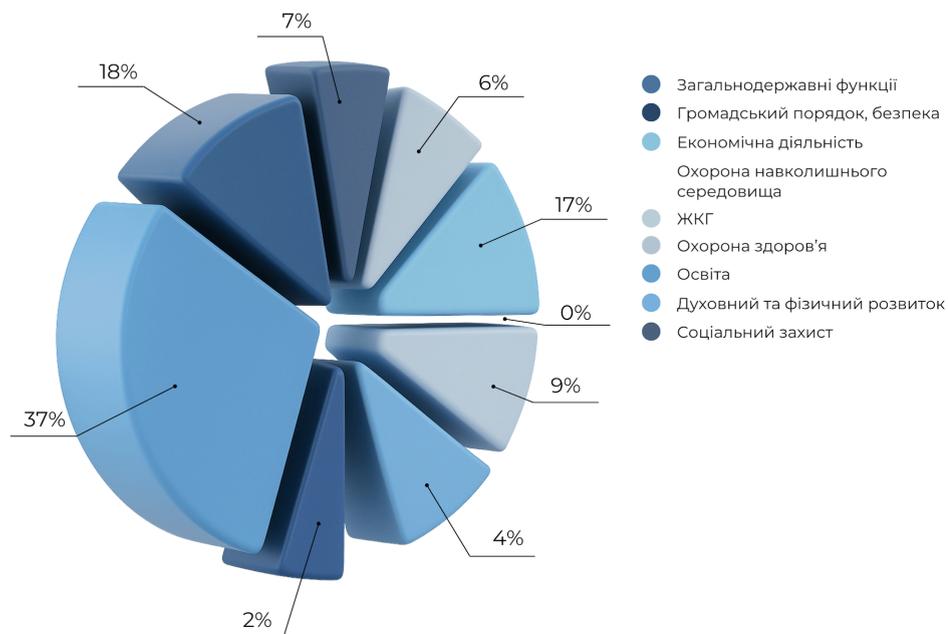

Рис. 2.7. Структура видатків місцевих бюджетів України, %

*Джерело: розраховано на основі даних [125].

З одного боку збільшення коштів на капітальні видатки є позитивним явищем, але враховуючи реалії функціонування нашої країни у часі війни, очевидно, що основна частина цих видатків спрямована на відновлення постраждалих будівель.

Для порівняння на рис. 2.8 наведено структуру видатків місцевих бюджетів в Івано-Франківській області.

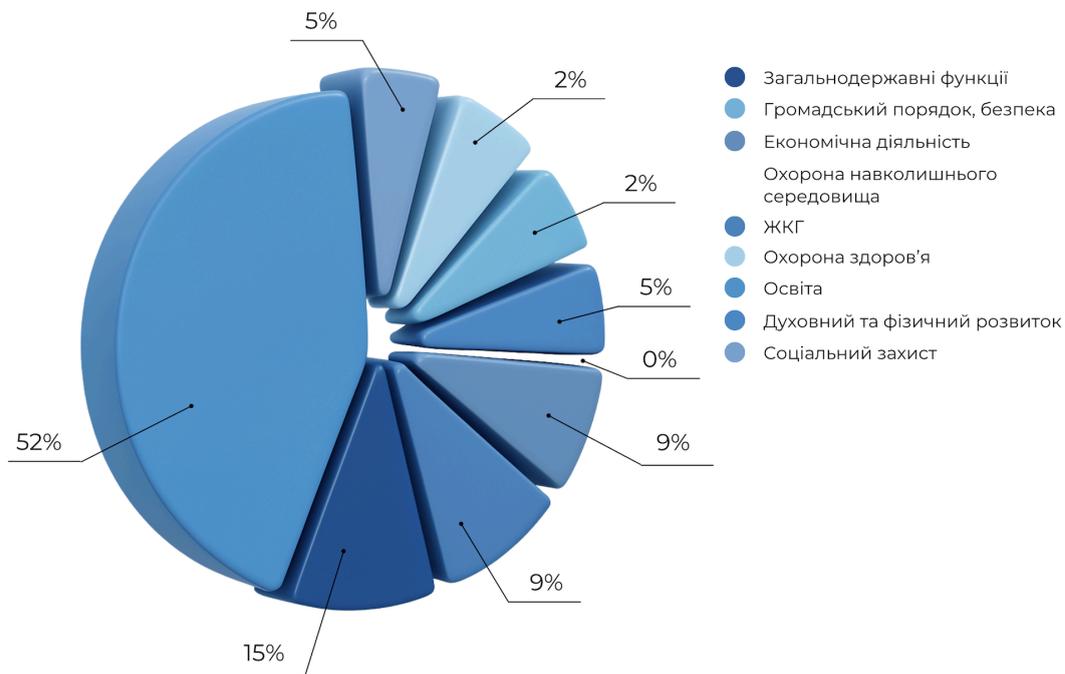

Рис. 2.8. Структура видатків місцевих бюджетів в Івано-Франківській області, %

**Джерело: розраховано на основі даних [125].*

Аналіз даних на рис. 2.8 дав можливість зробити кілька важливих для наукового дослідження висновків:

1) більше половини видатків місцевих бюджетів області, а саме 52 % спрямовані на освіту, зокрема це становить 6,1 млрд. грн., що значно перевищує середній рівень по Україні;

2) наступні за величиною частки видатків у місцевих бюджетах області і України є видатки на загальнодержавні функції, ЖКГ та економічну діяльність, але їх питома вага значно відрізняється. Так, видатки на загальнодержавні

функції становлять 16 % проти загально національного рівня – 18 %; а видатки на економічну сферу в області становлять тільки 9 %, що є значно нижче середнього рівня по Україні (17 %). Найменша частка видатків, як і в Україні загалом припадає на охорону навколишнього середовища.

3) аналізуючи аналогічні показники у порівнянні з попередніми періодами, слід зазначити, що питома вага видатків на освіту у 2021 р. становила 68,1 %; а в 2022 р. – 65,6 %. Тобто при загальній негативній тенденції високого рівня видатків на сферу освіти в Івано-Франківській області спостерігається позитивна тенденція до поступового зниження рівня питомої ваги даного показника.

З метою деталізації особливостей формування місцевих бюджетів в контексті видатків та порівняння тенденцій, які складаються в Івано-Франківській області та Україні у табл. 2.5 наведено порівняльні розрахунки.

Таблиця 2.5

Оцінка показників обсягів видатків місцевих бюджетів на 1 особу, 2023 р.

Показник	Україна	Івано-Франківська область
Всього видатків (загальний та спеціальний фонд) на 1 мешканця, тис. грн.	6,61	6,67
В т.ч.:		
- видатки на освіту на 1 мешканця, тис. грн.	3,24	3,87
- видатки на ЖКГ на 1 мешканця, тис. грн.	0,89	0,73
- капітальні видатки на 1 мешканця, тис. грн.	1,40	1,05
Видатки на 1 мешканця в розрізі різних типів населених пунктів:		
- місто	6,66	7,11
- село	6,84	6,19
- селище	6,22	5,89
Видатки на 1 мешканця в розрізі населених пунктів за чисельністю жителів:		
- до 5 тис. осіб	6,84	9,91

- від 5 до 10 тис. осіб	6,68	6,25
- від 10 до 15 тис. осіб	6,63	5,45
- більше 15 тис. осіб	6,59	6,79

**Джерело: розраховано на основі даних [120, 121, 125].*

Аналіз даних табл. 2.5 показує фактори, що вплинули на тенденцію, що склалась в Івано-Франківській області щодо завищення питомої ваги окремих видів видатків, зокрема видатків на освіту. Так, видатки на освіту на 1 мешканця в області є на 0,63 грн. більше ніж в Україні, тобто перевищення не є наскільки суттєвим. Враховуючи велику відмінність у питомій вазі видатків на освіту в загальному обсязі видатків, а саме: 52 % в області проти 37 % в країні, приходимо до висновку, що значну роль тут відіграють також демографічні чинники.

На основі даних табл. 2.5 відзначаємо значну відмінність у залежності обсягів видатків на 1 мешканця в різних типах населених пунктів України і області. Так, в середньому по Україні більшими є видатки на 1 мешканця в сільській місцевості, а саме: 6,84 тис. грн. проти 6,66 тис. грн. у містах. У той же час, в Івано-Франківській області тенденція є зворотною: найвищим показником видатків на 1 мешканця є в містах і становить 7,11 тис. грн., тоді як в селах цей показник становить 6,15 тис. грн., а в селищах – 5,89 тис. грн.

В розрізі аналізу показника щодо обсягів видатків на 1 мешканця в розрізі населених пунктів за чисельністю жителів, то і в Україні, і в Івано-Франківській області найвищим він є в найменших населених пунктах, зокрема з чисельністю населення до 5 тис. осіб. Водночас в досліджуваній області спостерігається значно більший розрив між показниками у різних за чисельністю населених пунктах. Так, найвищим цей показник є в населених пунктах з чисельністю жителів до 5 тис. осіб і становить 9,91 тис. грн, а найнижчим у населених пунктах з чисельністю жителів від 10 тис. осіб до 15 тис. осіб і становить 5,45 тис. грн. Крім цього аналізований показник в Івано-Франківській області не є прямопропорційним до зростання чисельності населення, на відміну від такої тенденції по громадах України.

На основі проведених аналітичних досліджень щодо тенденцій становлення фінансової децентралізації та місцевих бюджетів територіальних громад в Івано-Франківській області в порівнянні з Україною узагальнено низку висновків:

1) фінансова децентралізація в Україні має перші позитивні результати, зокрема щодо підвищення ефективності формування місцевих бюджетів та управління ними;

2) в Івано-Франківській області децентралізаційні процеси відбувались повільнішими темпами ніж в інших регіонах країни;

3) за показниками обсягів надходжень та видатків до місцевих бюджетів Івано-Франківська область знаходиться десь на 13-15 місці серед інших областей, а основні кількісні показники щодо формування місцевих бюджетів, зокрема доходи та видатки на 1 мешканця відстають від середньо державного рівня;

4) спостерігаються відмінності в тенденціях формування місцевих бюджетів в розрізі населених пунктів різних типів та різних населених пунктів за чисельністю населення;

5) існують відмінності в структурі формування доходів місцевих бюджетів та видатків місцевих бюджетів досліджуваної області та України загалом.

Таким чином, підсумовуючи результати аналізу тенденцій становлення фінансової децентралізації та фінансових механізмів територіальних громад в Івано-Франківській області в порівнянні з Україною, очевидно є потреба врахування специфічних особливостей щодо управління місцевими фінансами в досліджуваному регіоні і, відповідно, розробки специфічних, адаптованих і гнучких механізмів підвищення ефективності формування та використання місцевих бюджетів.

2.2. Оцінка тенденцій змін фінансової спроможності територіальних громад

Оцінка фінансової спроможності територіальних громад є важливим елементом даного дослідження, оскільки дає можливість проаналізувати залежність та вплив тенденцій у формуванні доходів і видатків громад і їх структури на рівень фінансової спроможності. У даному дослідженні детально проаналізовано показники фінансової спроможності територіальних громад Івано-Франківської області.

При дослідженні використано методологію, що розроблена експертами Центру політико-правових реформ за підтримки Європейського Союзу [126]. За цією методологією експерти виокремили 11 найважливіших показників, що стосуються загальної характеристики громади (чисельність населення, площа) та показників виконання бюджету відповідної громади, а саме [126]:

- 1) доходи загального фонду з розрахунку на 1 мешканця;
- 2) видатки загального фонду з розрахунку на 1 мешканця;
- 3) видатки на утримання апарату управління з розрахунку на 1 мешканця;
- 4) капітальні видатки з розрахунку на 1 мешканця;
- 5) рівень дотаційності бюджетів;
- 6) співвідношення видатків на утримання апарату управління із фінансовими ресурсами громади;
- 7) питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету громади;
- 8) питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків;
- 9) видатки на культуру та фізичну культуру і спорт з розрахунку 1 мешканця;
- 10) питома вага трансфертів у дохідній частині бюджету;
- 11) питома вага місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету [126].

Оцінка рівня фінансової спроможності базується на застосуванні інтегрального показника шляхом сумування визначених показників.

Інтегральний показник фінансової спроможності визначається за формулою 2.1:

$$I_i = X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5 + X_6 + X_7 + X_8 + X_9 + X_{10} + X_{11} , \quad (2.1)$$

де X_1 – інтервальне значення громади за показником, який визначає суму доходів загального фонду з розрахунку на 1 жителя;

X_2 – інтервальне значення громади за показником, що визначає суму видатків загального фонду з розрахунку на 1 жителя;

X_3 – інтервальне значення громади за показником, котрий визначає суму видатків на утримання апарату управління з розрахунку на 1 жителя;

X_4 – інтервальне значення громади за показником, що визначає суму капітальних видатків з розрахунку на 1 жителя;

X_5 – інтервальне значення громади за показником, який визначає рівень дотаційності бюджету;

X_6 – інтервальне значення громади за показником, котрий визначає співвідношення видатків на утримання апарату управління з обсягом доходів бюджету;

X_7 – інтервальне значення громади за показником, що визначає питому вагу заробітної плати у видатках загального фонду бюджету;

X_8 – інтервальне значення громади за показником, який визначає питому вагу капітальних видатків у загальному обсязі видатків;

X_9 – інтервальне значення громади за показником, що визначає суму видатків на культуру та фізичну культуру і спорт з розрахунку 1 мешканця;

X_{10} – інтервальне значення громади за показником, який визначає питому вагу трансфертів у дохідній частині бюджету;

X_{11} – інтервальне значення громади за показником, який визначає питому вагу місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету [125].

Відповідно до методології усі територіальні громади за рівнем фінансової спроможності поділяються на 5 рівнів:

- високий;
- оптимальний;
- задовільний;
- низький;
- критичний.

Детальний аналіз показників діяльності територіальних громад Івано-Франківської області (станом на початок 2024 р.) показує, що 24 % громад мають високий рівень фінансової спроможності; 11 % - оптимальний; 13 % - задовільний. Водночас негативною тенденцією є те, 29 % територіальних громад мають низький рівень фінансової спроможності, а 23 % - критичний. Тобто майже половина територіальних громад Івано-Франківської області характеризуються незадовільним фінансовим становищем (рис. 2.9).

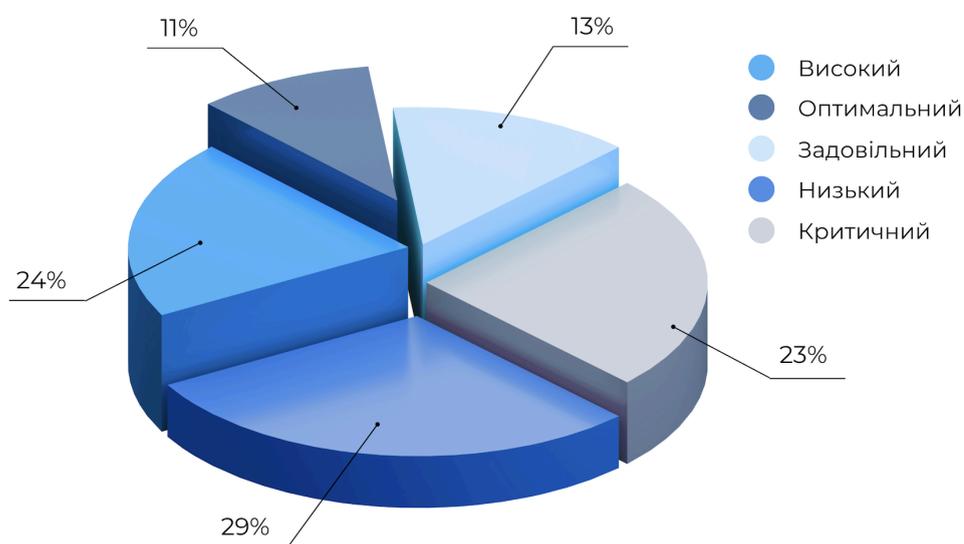

Рис. 2.9. Рівень фінансової спроможності територіальних громад Івано-Франківської області

**Джерело: розроблено автором*

У процесі дослідження нами проаналізовано особливості формування показників фінансової спроможності територіальних громад Івано-Франківської області, що віднесені до категорії з «високим» рівнем (Додаток В). На основі такого аналізу встановлено нижченаведені тенденції і залежності:

1) до цієї категорії належать найбільші за чисельністю мешканців територіальні громади, а саме Івано-Франківська, Калуська, Коломийська, Долинська, Надвірнянська;

2) у більшості територіальних громад цієї групи частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів є досить великою, зокрема більше 25 %;

3) спостерігається зворотна залежність між обсягами видатків на одного мешканця та рівнем фінансової спроможності і відповідно пряма між обсягами доходів на одного мешканця.

З метою оцінки тенденцій змін окремих показників фінансової спроможності проаналізовано зміни у динаміці впродовж 2021 та 2023 рр. (табл. 2.6)

Таблиця 2.6

Тенденції змін рівня фінансової спроможності територіальних громад Івано-Франківської області

Назва територіальної громади	2021 рік		2023 рік		Зміна (+/-)
	сума балів	рівень фінансової спроможності	сума балів	рівень фінансової спроможності	
1	2	3	4	5	6
Гвіздецька	-2	низький	11	високий	↑ 13
Лисецька	1	задовільний	13	високий	↑ 12
Зеленська	-1	низький	8	оптимальний	↑ 9

Делятинська	-3	низький	5	оптимальний	↑ 8
Яблунівська	-6	критичний	1	задовільний	↑ 7
Коломийська	12	високий	19	високий	↑ 7
Єзупільська	-7	критичний	0	низький	↑ 7
Дубовецька	4	задовільний	11	високий	↑ 7
Білоберізька	4	задовільний	10	високий	↑ 6
Кутська	-2	низький	4	задовільний	↑ 6
Чернелицька	-5	критичний	1	задовільний	↑ 6
П'ядицька	-4	низький	1	задовільний	↑ 5
Угринівська	8	оптимальний	13	високий	↑ 5
Надвірнянська	10	високий	15	високий	↑ 5
Полянська	11	високий	16	високий	↑ 5
Дубівська	-6	критичний	-2	низький	↑ 4
Тисменицька	-5	критичний	-1	низький	↑ 4
Новицька	-5	критичний	-2	низький	↑ 3
Калуська	13	високий	16	високий	↑ 3
Болехівська	-4	низький	-1	низький	↑ 3
Бурштинська	9	оптимальний	12	високий	↑ 3
Городенківська	2	задовільний	5	оптимальний	↑ 3
Старобогородчанська	-7	критичний	-5	критичний	↑ 2
Брошнів-Осадська	3	задовільний	5	оптимальний	↑ 2
Пасічнянська	4	задовільний	6	оптимальний	↑ 2
Підгайчиківська	-8	критичний	-6	критичний	↑ 2
Косівська	2	задовільний	4	задовільний	↑ 2
Більшівцівська	-6	критичний	-5	критичний	↑ 1
Олешанська	-5	критичний	-4	низький	↑ 1
Рожнівська	-1	низький	0	низький	↑ 1
Букачівська	-5	критичний	-4	низький	↑ 1
Долинська	11	високий	12	високий	↑ 1
Богородчанська	5	оптимальний	6	оптимальний	↑ 1
Рогатинська	4	задовільний	5	оптимальний	↑ 1
Снятинська	3	задовільний	4	задовільний	↑ 1
Витвицька	-3	низький	-3	низький	○ 0
Переріслянська	-5	критичний	-5	критичний	○ 0
Ямницька	16	високий	16	високий	○ 0
Вигодська	3	задовільний	3	задовільний	○ 0

Івано-Франківська	18	високий	18	високий	○ 0
Ворохтянська	10	високий	10	високий	○ 0
Перегінська	-2	низький	-2	низький	○ 0
Рожнятівська	0	низький	0	низький	○ 0
Солотвинська	-6	критичний	-6	критичний	○ 0
Яремчанська	15	високий	15	високий	○ 0
Нижньовербізька	-3	низький	-4	низький	↓ -1
Ланчинська	-6	критичний	-7	критичний	↓ -1
Войнилівська	-5	критичний	-6	критичний	↓ -1
Спаська	-6	критичний	-7	критичний	↓ -1
Коршівська	-2	низький	-3	низький	↓ -1

**Джерело: розроблено на основі даних [126, 127]*

На основі даних таблиці 2.6 приходимо до висновку, що позитивну тенденцію до зростання рівня фінансової спроможності мають ті територіальні громади, що відносяться до високого, оптимального та задовільного рівня. Більшість територіальних громад, що мають критичний рівень фінансової спроможності за аналізований період ще більше погіршили свої показники.

У процесі дослідження виявлено, що найвищі темпи зростання показників фінансової спроможності не у найбільших за розміром (чисельністю і площею) територіальних громадах, а найбільші за ресурсним потенціалом громади мають близькі до незмінних тенденцій. Це свідчить про зростання конкурентоспроможності громад за рахунок ефективних управлінських рішень щодо розподілу фінансів.

Враховуючи виявлені різномірні тенденції і залежності задля детальнішого вивчення факторів, що зумовлюють такі зміни нами було проведено опитування керівників усіх територіальних громад Івано-Франківської області у 2024 р. Дане

опитування стосувалось визначення внутрішніх факторів, що позитивно чи негативно впливають на зміни фінансової спроможності громад.

Основною метою такого опитування є виявлення відношення до тенденцій змін в процесі децентралізації різних територіальних громад. Для цього ми проаналізували відповіді на запитання: «Чи зросла фінансова спроможність вашої громади в наслідок реформи децентралізації?»

Результати загальної оцінки рівня фінансової спроможності 62 територіальних громад Івано-Франківської області в наслідок реформи децентралізації відображені на рис. 2.10.

З даних рис. 2.10 видно, що переважна більшість опитаних (80%) відзначає позитивний вплив децентралізації на фінансову спроможність громад, зокрема 23% вважають його значним. Це свідчить про покращення можливостей місцевих бюджетів, що дозволяє реалізовувати нові ініціативи. Водночас 16% не помітили змін, що може бути пов'язано з неефективним управлінням ресурсами або недостатньою дохідною базою.

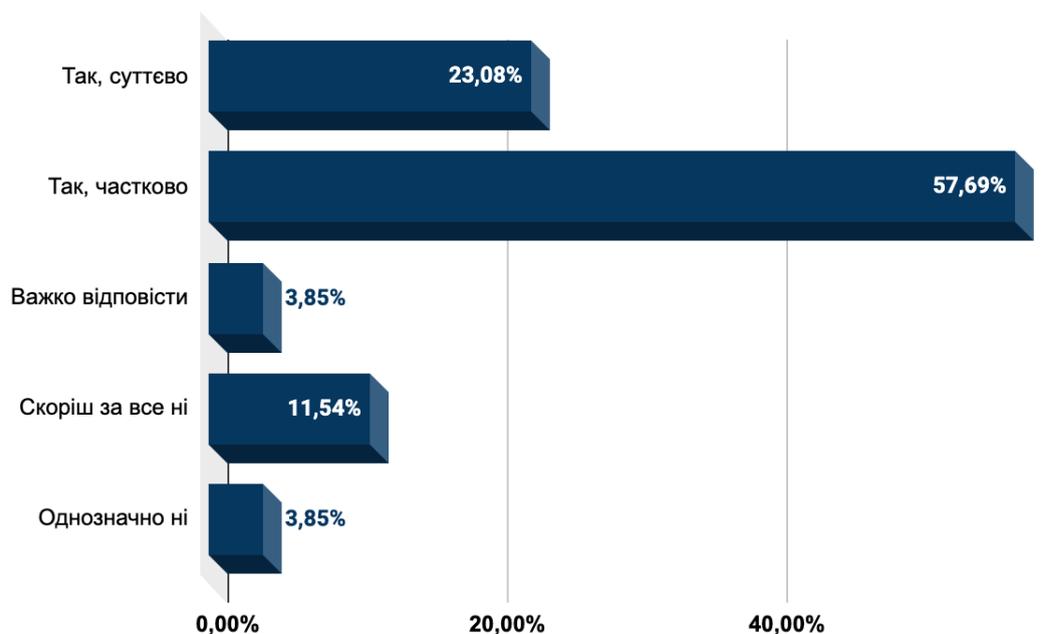

Рис. 2.10. Оцінка зростання рівня фінансової спроможності 62 територіальних громад Івано-Франківської області внаслідок реформи децентралізації, %, N=62. (*Джерело: проведене автором соціологічне дослідження)

Результати спостережень у різних за типом територіальних громадах висвітлено на рис. 2.11.

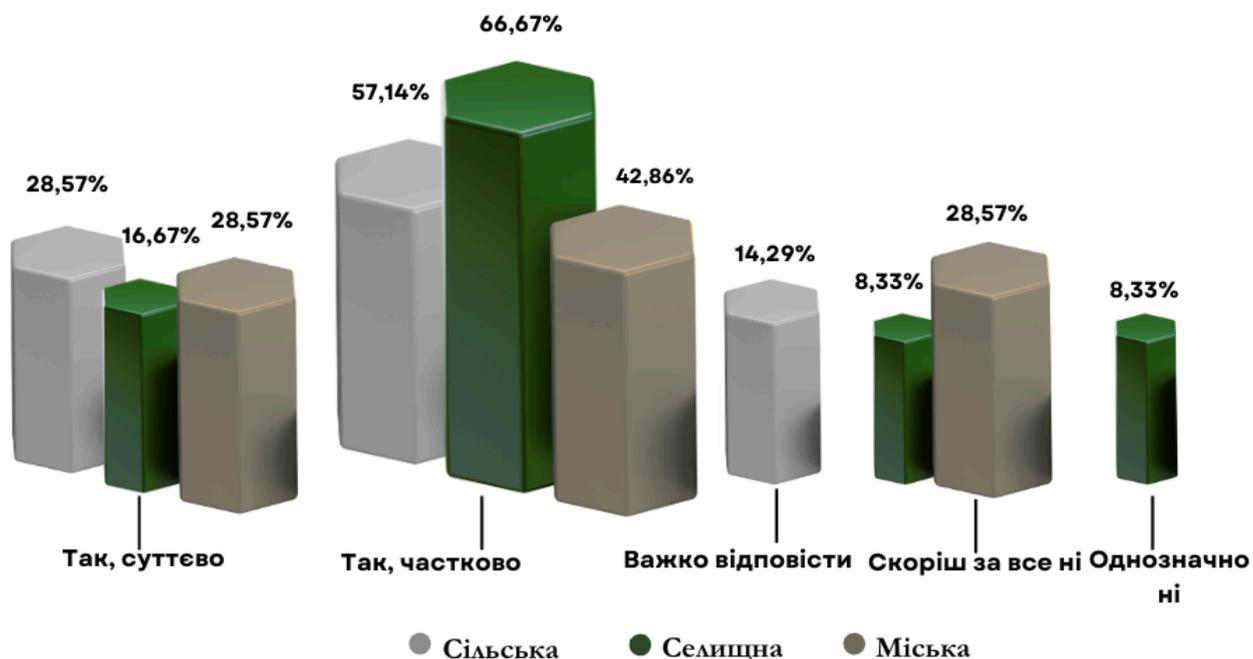

Рис. 2.11. Оцінка зростання рівня фінансової спроможності громад внаслідок реформи децентралізації: розподіл за типом громад, %, N1=15, N2=23, N3=24

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

З даних рис. 2.11 видно, що найвищий рівень зростання фінансової спроможності декларують очільники територіальних громад сільського (85% відзначають покращення) та селищного типу (83% відзначають покращення). Натомість, 29% очільників міських громад зазначили, що не відчували зростання рівня фінансової спроможності в результаті проведення реформи децентралізації.

Результати дослідження щодо впливу органів місцевого самоврядування на платників податків, які наповнюють місцеві бюджети представлено на рис. 2.12 і рис. 2.13.

На основі даних рис. 2.12 і рис. 2.13 встановлено, що більшість громад (понад 60%) визнають значний або помірний вплив органів місцевого

самоврядування на бізнес і платників податків. Відмінності між громадами показують, що міські ОМС активніше взаємодіють із бізнесом (70%), тоді як у сільських цей показник нижчий (45%). Це може вказувати на обмеженість інструментів підтримки бізнесу у сільській місцевості.

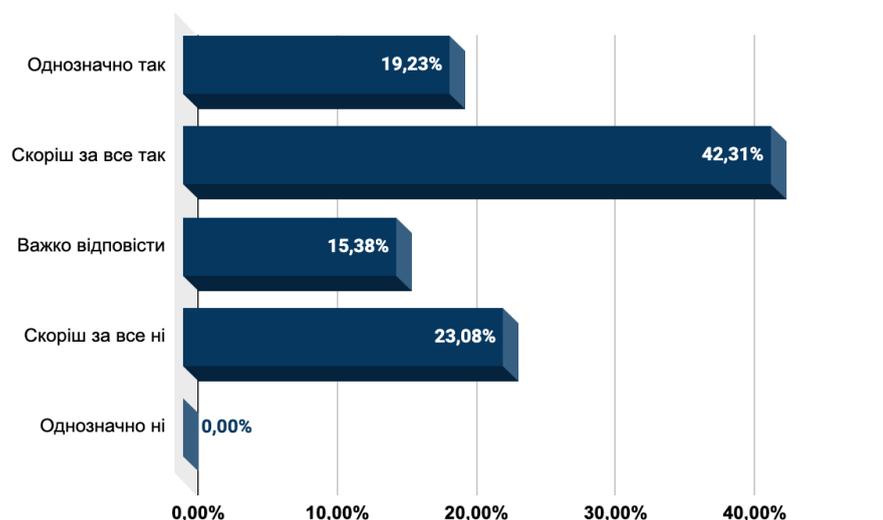

Рис. 2.12. Оцінка впливу органів місцевого самоврядування на платників податків, які наповнюють місцеві бюджети, %, N=62

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

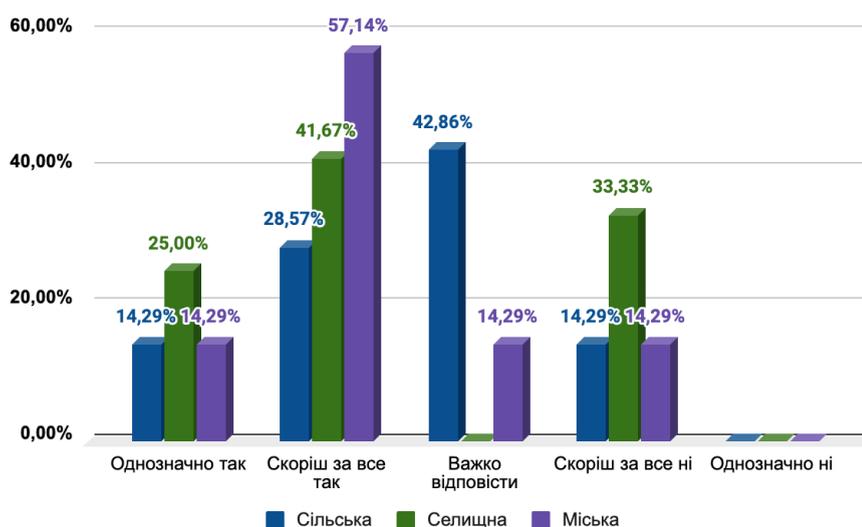

Рис. 2.13. Оцінка впливу органів місцевого самоврядування на платників податків, які наповнюють місцеві бюджети: розподіл за типом громад, %, N1=15, N2=23, N3=24 (**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*)

Ще одним важливим питанням у процесі соціологічного дослідження було наступне: «В сьогоденні умовах, громада проводить ефективну фінансову політику?». Відповідь на дане питання показує, що 42,31 % опитаних стверджує, що фінансова політика є ефективною і 38,46 % - частково погоджується з цим твердженням (рис. 2.14).

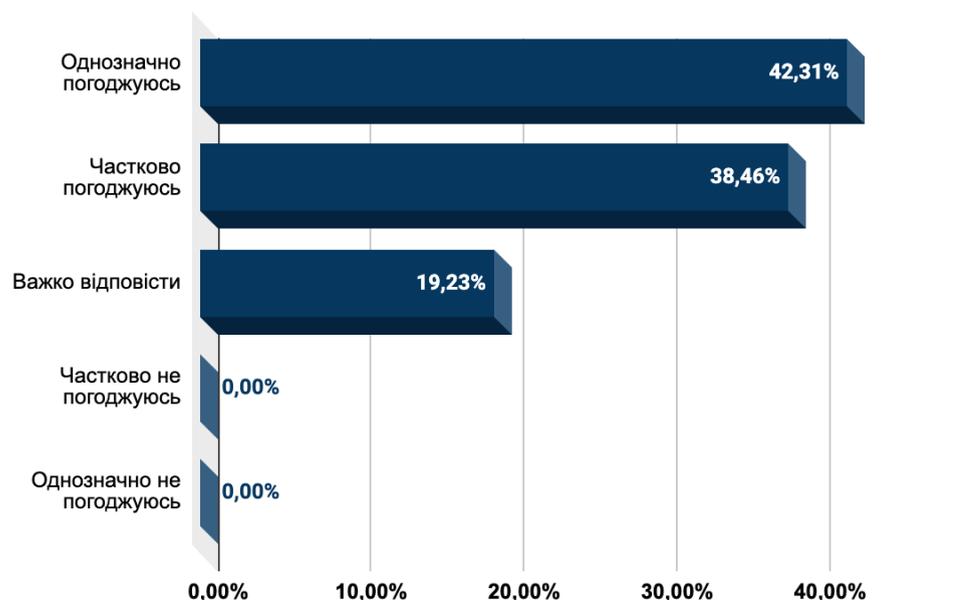

Рис. 2.14. Розподіл оцінок щодо погодження з твердженням «В сьогоденні умовах, громада проводить ефективну фінансову політику», %, N=62

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

Додатковий аналіз думки респондентів щодо ефективності фінансової політики в розрізі типів територіальних громад відображено на рис. 2.15.

З рис. 2.15 видно, що понад 80% респондентів вважають фінансову політику громад ефективною в умовах воєнного стану, що вказує на те, що керівництво громад та відповідальні структурні підрозділи роблять усе належне для того, щоб забезпечити стабільне функціонування місцевого самоврядування та якісне і повне виконання його функцій. Найвищий рівень підтримки твердження «В сьогоденні умовах, громада проводить ефективну фінансову політику» спостерігається у відповідях очільників громад міського типу (понад 70% опитаних обрали варіант «Однозначно погоджуюсь»), що вказує на вищий

рівень інституційної спроможності та можливість залучення більш висококваліфікованих працівників.

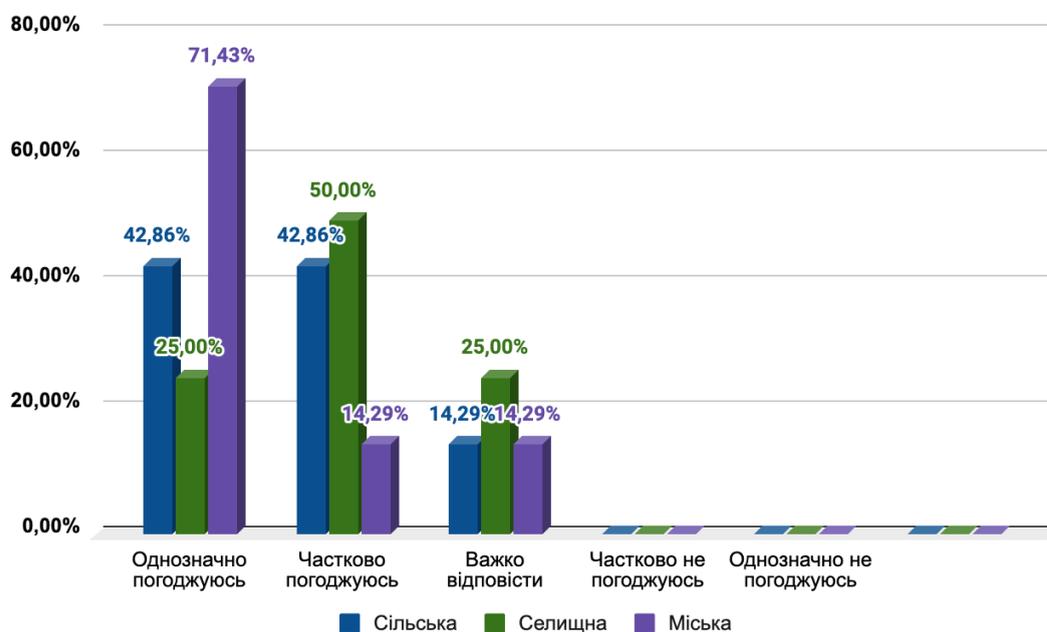

Рис. 2.15. Розподіл оцінок щодо погодження з твердженням “В сьогоднішніх умовах, громада проводить ефективну фінансову політику” за типом громад, %, N1=15, N2=23, N3=24

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

У процесі проведення соціологічного дослідження ми також здійснили оцінку видатків на розвиток громад, які найбільше впливають на підвищення податкової бази (рис. 2.16).

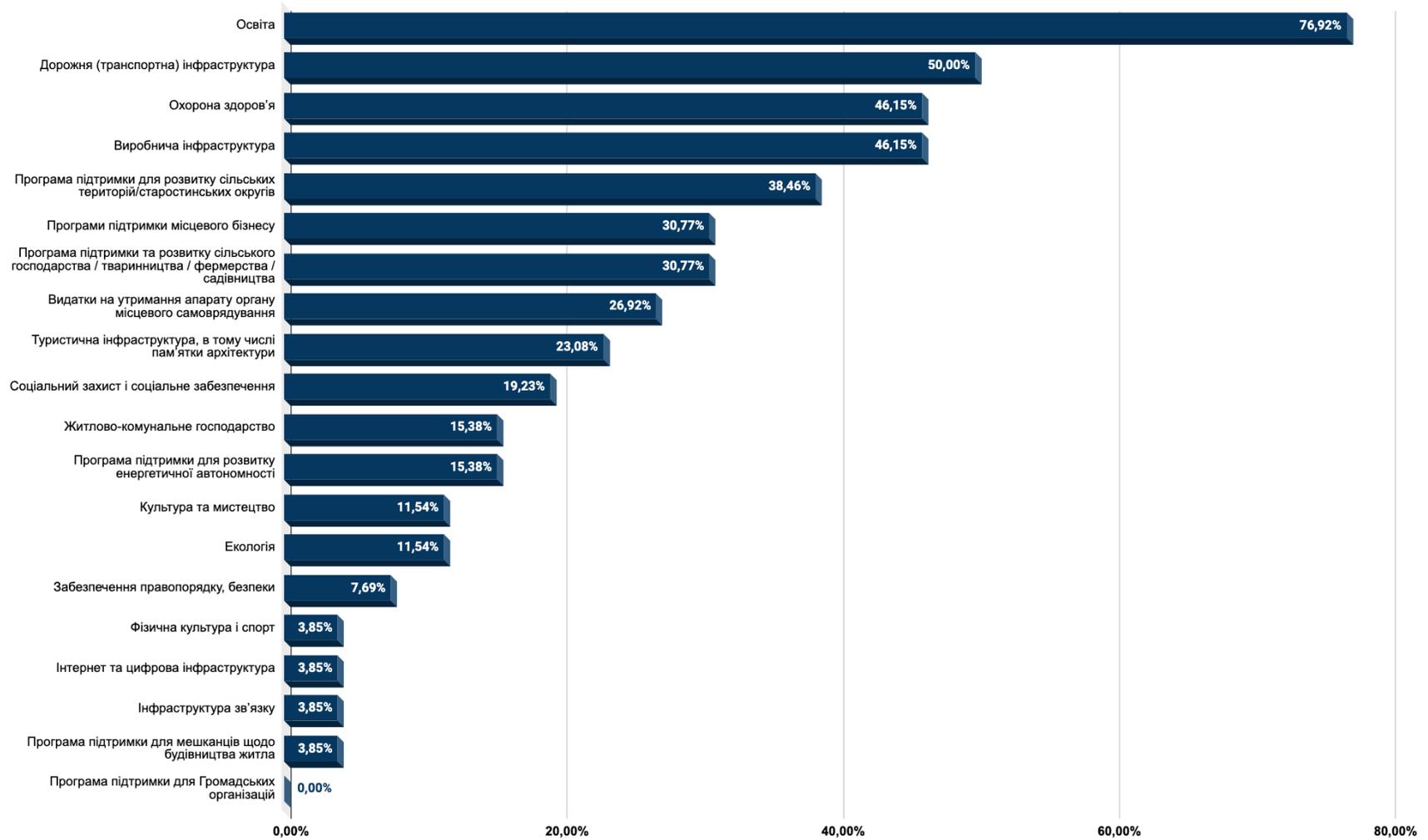

Рис. 2.16. Рейтингова оцінка витратів на розвиток громад, які найбільше впливають на підвищення податкової бази, %, $N(\max)=62$, $N(\min)=0$ (*Джерело: проведене автором соціологічне дослідження)

$N(\max)=62$, $N(\min)=0$ (*Джерело: проведене автором соціологічне дослідження)

Аналізуючи ситуацію щодо ефективності фінансової політики у територіальних громадах нами досліджено чи наявні у стратегіях розвитку громад цілі, що пов'язані з підвищенням ефективності фінансової політики, тобто щодо зростання їх фінансової спроможності. Так, на рис. 2.17 відображено, що 65,38 % респондентів стверджують, що такі цілі у стратегічних планах є, 7,69 % - відповіли, що немає і 26,92 % стверджують, що відображено частково у межах інших цілей.

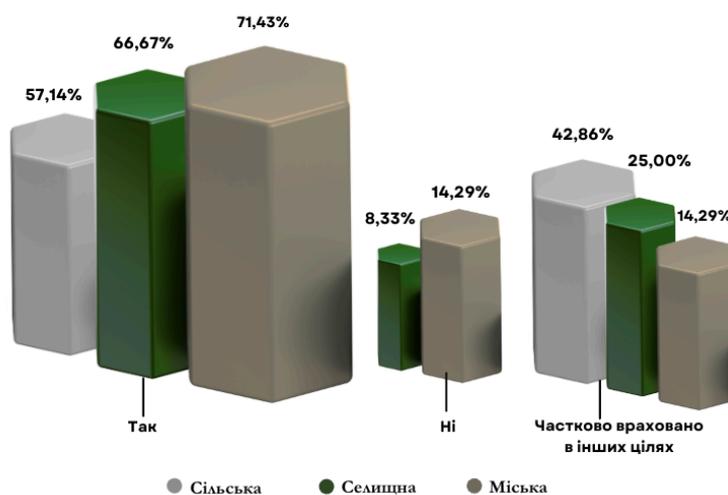

Рис. 2.17. Наявність у стратегіях розвитку громад цілей, що пов'язані з підвищенням ефективності фінансової політики (зростання фінансової спроможності), %, N=62

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

Результати дослідження тенденцій щодо наявності у стратегіях розвитку громад цілей, що пов'язані з підвищенням ефективності фінансової політики, тобто зростанням фінансової спроможності в розрізі територіальних громад різних типів відображено на рис. 2.18.

З даних рис. 2.18 видно, що понад 65% респондентів вказали, що у стратегіях розвитку громад наявні стратегічні цілі, пов'язані з підвищенням ефективності фінансової політики (зростання фінансової спроможності). Найвища частка стратегій з наявністю таких цілей спостерігається у міських

громадах (понад 71%), в той час як для громад сільського типу даний показник становить тільки 57%.

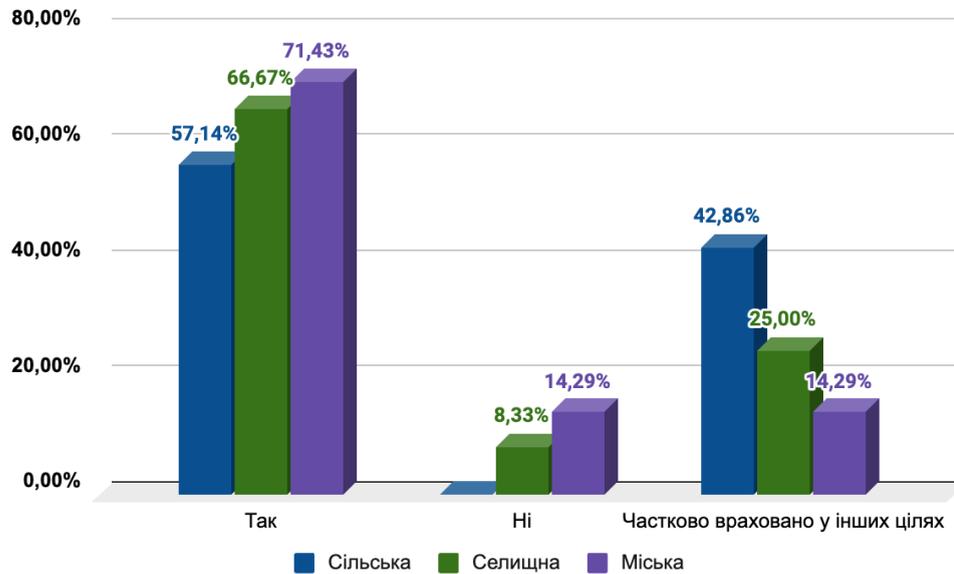

Рис. 2.18. Наявність у стратегіях розвитку громад цілей, що пов'язані з підвищенням ефективності фінансової політики (зростання фінансової спроможності): розподіл за типом громад, %, N1=15, N2=23, N3=24

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

У процесі опитування щодо організаційних аспектів управління фінансами в територіальних громадах респондентам було запропоновано оцінити доцільність формування плану управління фінансами в їх громадах. Результати відповідей відображені на рис. 2.19.

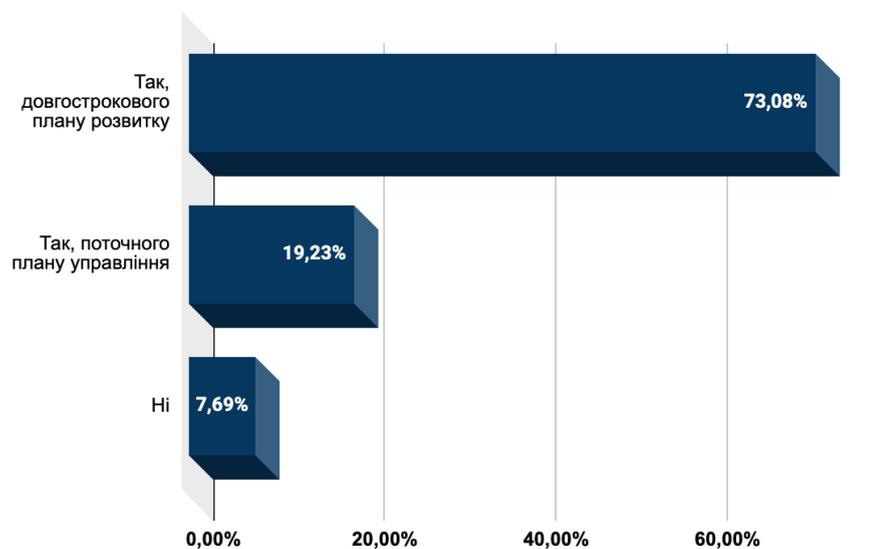

Рис. 2.19. Розподіл оцінок доцільності формування плану управління фінансами в громаді, %, N=62

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

З рис. 2.19 видно, що 73,08 % респондентів вважають, що формувати окремі плани управління фінансами в громадах є необхідним, зокрема в контексті довгострокового планування; 19,23 % опитаних вважають, що доцільно формувати плани поточного управління, тобто на рік і лише 7,69 % представників територіальних громад відповіли, що формувати окремі плани управління фінансами не потрібно.

Дослідження ставлення представників територіальних громад щодо питання доцільності формування плану управління фінансами в межах різних типів громад представлено на рис. 2.20.

Так, понад 90% респондентів вважають необхідним розробку плану управління фінансами. Найбільшу підтримку отримала ідея розробки довгострокового плану розвитку (73%), в той час як план поточного управління підтримали 19% опитаних. Статистично значущих відмінностей у відповідях респондентів не виявлено.

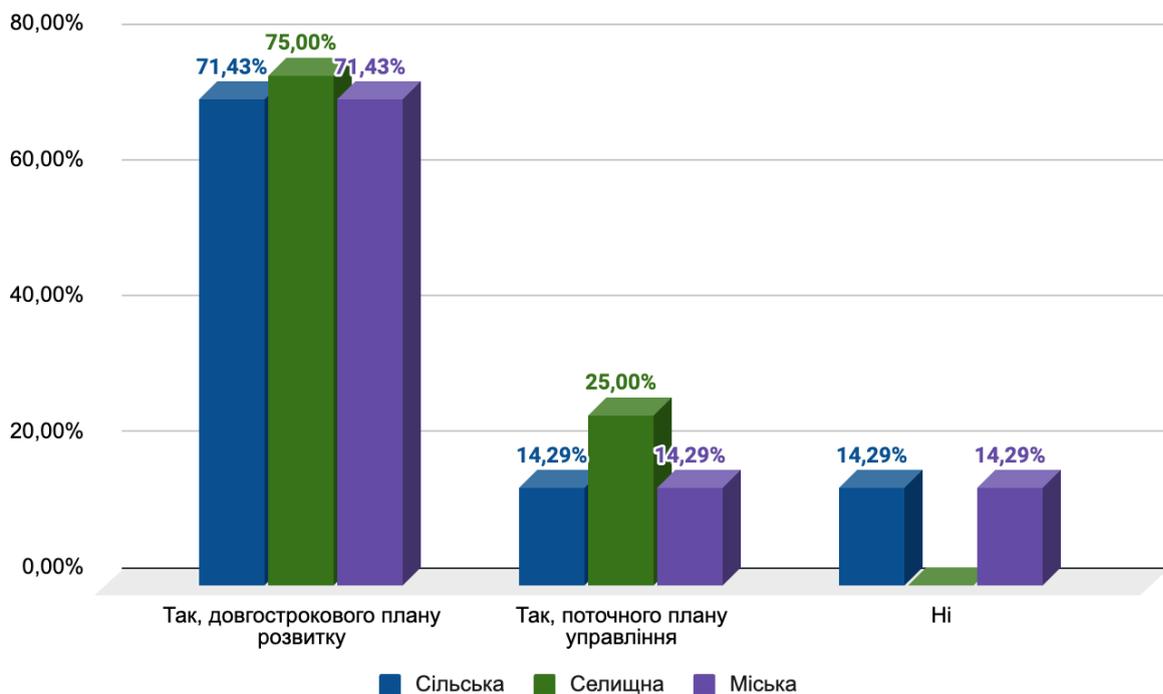

Рис. 2.20. Розподіл оцінок доцільності формування плану управління фінансами в громаді: розподіл за типом громад, %, N1=15, N2=23, N3=24

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

З метою вивчення проблем і запитів територіальних громад в контексті організації управління фінансами нами було проаналізовано думку респондентів щодо типів запитів органів місцевого самоврядування щодо підвищення ефективності фінансової політики на місцевому рівні.

За результатами дослідження (рис. 2.21) встановлено, що найбільш популярними запитами ОМС щодо підвищення ефективності фінансової політики на місцевому рівні є:

- грантові пропозиції для громад - 69,23%;
- підвищення рівня взаємодії з фіскальними органами - 57,69%;
- висококваліфіковані кадри - 50%;
- інноваційні підходи у процесі розробки фінансової політики - 50%;
- стратегія розвитку управління фінансами – 30,77 %;
- консультаційна підтримка – 26,92 %.

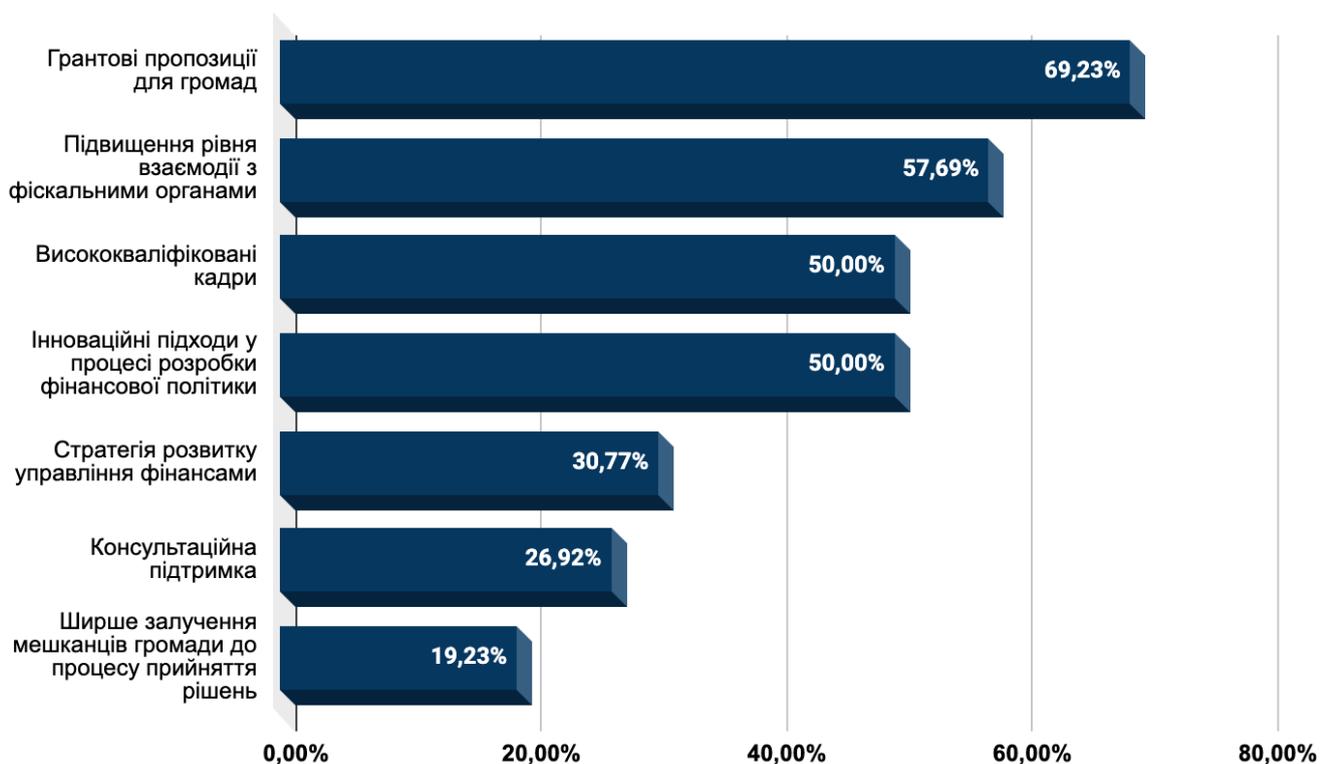

Рис. 2.21. Розподіл запитів органів місцевого самоврядування щодо підвищення ефективності фінансової політики на місцевому рівні, %, N(max)=62, N(min)=0

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

Водночас слід зазначити, що проблеми і запити територіальних громад значно відрізняються в межах різних за типом територіальних громад. Так, з рис. 2.22 видно, що для громад сільського типу пріоритети є наступними:

- грантові пропозиції для громад - 71,43%;
- інноваційні підходи у процесі розробки фінансової політики - 71,43%;
- висококваліфіковані кадри - 42,86%;
- підвищення рівня взаємодії з фіскальними органами - 42,86%.

Для громад селищного типу:

- висококваліфіковані кадри - 75,00%;
- грантові пропозиції для громад - 66,67%;
- підвищення рівня взаємодії з фіскальними органами - 58,33%;
- інноваційні підходи у процесі розробки фінансової політики - 58,33%;
- стратегія розвитку управління фінансами - 50,00%.

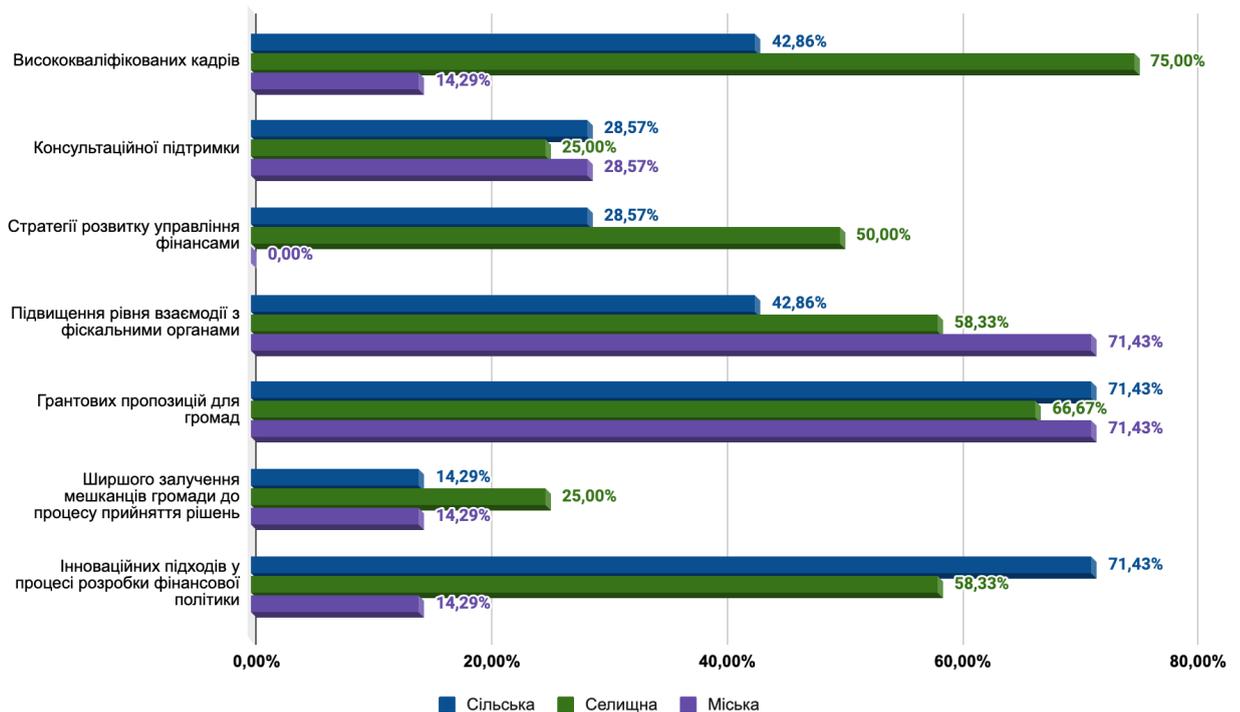

Рис. 2.22. Розподіл запитів органів місцевого самоврядування щодо підвищення ефективності фінансової політики на місцевому рівні: розподіл за типом громад, %, N1=15, N2=23, N3=24

**Джерело: проведене автором соціологічне дослідження*

Для громад міського типу:

- підвищення рівня взаємодії з фіскальними органами - 71,43%;
- грантові пропозиції для громад - 71,43%.

Як наслідок, для громад селищного та сільського типу питання залучення кадрів є значно важливішим, ніж для громад міського типу. Також, це стосується запиту на інноваційні підходи у процесі розробки фінансової політики. Натомість, громади міського типу демонструють значно вищий запит на підвищення рівня взаємодії з фіскальними органами.

Таким чином, здійснений комплексний аналіз емпіричних даних, отриманих у процесі соціологічного дослідження, дає змогу виявити наявність суттєвих відмінностей у рівнях інституційної спроможності органів місцевого самоврядування у сфері фінансового управління. Результати дослідження засвідчують, що органи місцевого самоврядування характеризуються неоднорідністю у здатності ефективно планувати, реалізовувати та контролювати фінансові процеси, що, в свою чергу, обумовлюється низкою чинників, зокрема організаційною структурою, кадровим потенціалом, рівнем фінансової децентралізації та соціально-економічним контекстом функціонування територіальних громад. Це, у свою чергу, актуалізує необхідність розроблення та впровадження диференційованих підходів до застосування управлінських інструментів і механізмів у сфері фінансового менеджменту на місцевому рівні. Зважаючи на різні типи громад – за розміром, соціально-економічними показниками, ступенем урбанізації тощо – доцільним є формування адаптивних моделей управління фінансами, які б враховували специфіку кожної територіальної одиниці. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності функціонування системи місцевого самоврядування та забезпеченню сталого розвитку громад.

2.3. Стратегічний аналіз ефективності фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації

Удосконалення системи управління фінансовими механізмами в контексті регіонального розвитку потребує розробки стратегічного та оперативного планів. Сучасні проблеми територіальних громад у сфері управління фінансами передусім пов'язані з низьким рівнем фінансової спроможності потребують термінового вирішення, але з врахуванням коротко- та довготермінового результатів. Тому у процесі формування стратегії важливим є проведення комплексного стратегічного аналізу.

Досліджуючи подібні наукові дослідження, що проводяться сучасними науковцями щодо особливостей, проблем і перспектив системи управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку в Україні [128-135] приходимо до висновку, що більшість з них акцентують увагу на використанні спрощеного SWOT-аналізу у процесі стратегічного аналізу. Водночас, слід зазначити, що більшість науковців не враховують проблем і викликів, що пов'язані з повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Тому важливим є проведення комплексного стратегічного аналізу з використанням різних методів.

У даному дослідженні стратегічний аналіз ефективності управління фінансовими механізмами задля забезпечення регіонального розвитку базується на оцінюванні територіальних громад в основному Івано-Франківської області і базується на трьох основних методах:

- 1) PEST-аналіз;
- 2) SWOT-аналіз;
- 3) GAP-аналіз.

Проведення PEST-аналізу є надзвичайно важливим в контексті визначення основних груп факторів, що впливають на фінансову спроможність територіальних громад. Водночас слід зазначити, що в умовах війни в Україні існує значні регіональні дисбаланси в контексті функціонування територіальних

громад. Частина громад у східній і південній частині країни перебуває під окупацією, значна частина зруйнована, знаходиться біля лінії фронту, і в дещо кращій ситуації територіальні громади центральної та західної України. Тому у процесі проведення PEST-аналізу, як інструменту зовнішньої стратегічної оцінки важливо враховувати ці відмінності.

У таблиці 2.7 узагальнено результати проведеного нами PEST-аналізу територіальних громад в контексті управління фінансами.

На основі проведеного PEST-аналізу управління фінансовими механізмами територіальних громад (табл. 2.7) узагальнено низку важливих висновків.

1. До найважливіших факторів, які на даний час мають найбільший вплив на об'єкт дослідження – ефективність управління місцевими фінансами – відносяться економічні фактори (оцінка 4,00) та соціально-культурні фактори (оцінка 4,00). Далі за важливістю визначено політичні фактори з оцінкою 3,55 та найменше значення на даний час відіграють технологічні фактори – 2,20.

Таблиця 2.7

PEST-аналіз організації фінансових механізмів територіальних громад

		Фактор	Знак впливу (+ чи -)	Ступінь впливу	Ймовірність здійснення	Зважена оцінка
1	2	3	4	5	6	7
P - Political	1	Продовження війни в Україні	-	0,4	4	1,60
	2	Окупація частини територій агресором	-	0,2	4	0,80
	3	Поширення євроінтеграційних процесів в Україні	+	0,1	3	0,30
	4	Законодавча і регуляторна стабільність в сфері місцевого самоврядування	+	0,05	2	0,10
	5	Політична нестабільність в країні	-	0,05	3	0,15
	6	Законодавча і регуляторна нестабільність в сфері податкової та бюджетної систем	-	0,05	3	0,15

Продовження таблиці 2.7

1	2	3	4	5	6	7
	7	Взаємодія з міжнародними організаціями (ЄС, МВФ, Світовий банк)	+	0,15	3	0,45
		Ступінь впливу політичних факторів	X	1,00	X	3,55
E - Economic	1	Зниження рівня доходності та закриття бізнесу, і як наслідок – зменшення обсягу надходжень до місцевих бюджетів	-	0,25	4	1,00
	2	Погіршення економічної ситуації в країні через війну (інфляційні процеси, валютні коливання)	-	0,2	5	1,00
	3	Збільшення безробіття та зниження рівня доходності населення, і як наслідок зменшення обсягу надходжень до місцевих бюджетів (ПДФО)	-	0,25	4	1,00
	4	Перерозподіл податків між центральним та місцевими бюджетами (зменшення частки для місцевих бюджетів)	-	0,1	3	0,30
	5	Можливість залучення грантових та інших коштів від міжнародних донорів	+	0,1	4	0,40
	6	Низький рівень інвестиційної привабливості в територіальних громадах	-	0,1	3	0,30
		Ступінь впливу економічних факторів	X	1,00	X	4,00
S - Social	1	Погіршення демографічної ситуації, особливо у відділених сільських громадах, що зменшує потенційні надходження до бюджетів	-	0,3	5	1,50
	2	Поширення міграційних процесів в країні	-	0,2	5	1,00
	3	Зниження рівня якості життя населення в громадах внаслідок війни в країні	-	0,2	3	0,60
	4	Недостатність фінансування на утримання і розвиток об'єктів соціальної інфраструктури	-	0,1	4	0,40
	5	Низький рівень оплати праці працівників органів місцевого	-	0,1	2	0,20

		самоврядування, і як наслідок відтік висококваліфікованих кадрів				
--	--	--	--	--	--	--

Продовження таблиці 2.7

	6	Поширення негативних тенденцій в психоемоційному стані населення	-	0,1	3	0,30
		Ступінь впливу соціальних факторів	X	1,00	X	4,00
T - Technological	1	Інфраструктурний розвиток об'єктів з врахуванням зелених технологій	+	0,2	1	0,20
	2	Розвиток онлайн сервісів для населення	+	0,2	2	0,40
	3	Удосконалення управлінських, організаційних та технологічних процесів у роботі територіальних громад	+	0,1	2	0,20
	4	Розвиток процесів диджиталізації в громадах (SMART-управління, електронний документообіг тощо)	+	0,2	1	0,20
	5	Фізичне і моральне старіння матеріально-технічної закладів інфраструктури	-	0,3	4	1,20
		Ступінь впливу технологічних факторів	X	1,00	X	2,20

**Джерело: розроблено автором на основі проведених досліджень*

2. Детальний аналіз найважливіших факторів впливу показує, що серед економічних чинників найбільш впливовими є ті процеси, що пов'язані з погіршенням економічної ситуації в країні, що спричинено воєнними діями з боку агресора, зокрема це: зниження рівня доходності бізнесу та населення, поширення безробіття, закриття підприємств, зростання інфляційних процесів. Усі ці чинники призводять до зниження податкових надходжень до місцевих бюджетів. Серед найважливіших соціальних чинників є критична демографічна ситуація в територіальних громадах, що пов'язано з масовим відтоком населення закордон, з сіл у міста та виїзд молодих людей. У групі політичних факторів зовнішнього впливу на об'єкт дослідження найбільш значущими є небезпека продовження війни в країні та окупація територій агресором. Серед технологічних чинників найвпливовішим фактором є фізичне і моральне

старіння інфраструктури територіальних громад, а водночас з відсутністю необхідних фінансових ресурсів для її оновлення та розвитку ситуація є досить складною.

3. Аналіз характеру впливу (позитивного чи негативного) різних чинників в межах PEST-аналізу управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку показує, що узагальнений аналіз чинників зовнішнього середовища функціонування територіальних громад має досить негативний характер, тобто у зовнішньому середовищі значно більше загроз ніж можливостей розвитку. Так, узагальнена зважена оцінка позитивних за характером факторів зовнішнього середовища значно нижча за сумарну оцінку негативних факторів і становить 2,25 (позитивний вплив) проти 11,50 (негативний вплив). Детальніший аналіз характеру впливу чинників в межах чотирьох досліджуваних груп PEST-аналізу показує, що в межах політичних факторів позитивні впливи становлять 0,85 проти 2,70 негативних; в межах економічних чинників: 0,40 позитивні впливи проти 3,60 негативних; в межах соціальних 0 позитивних проти 4,00 негативних; в межах технологічних факторів позитивні оцінки становлять 1,00 проти 1,20 негативних. Така ситуація свідчить про існування значної кількості загроз і негативних тенденцій в розрізі соціальних, економічних та політичних чинників впливу на управління місцевими фінансами в територіальних громадах. Ймовірність настання позитивних очікувань в межах усіх груп факторів є досить низькою.

Таким чином на основі проведеного PEST-аналізу управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку визначено основні фактори зовнішнього середовища в межах політичних, економічних, соціальних та технологічних, які мають позитивний та негативний вплив на територіальні громади та їх фінансову спроможність у перспективі. Найбільш значущі виявлені чинники будуть враховані у процесі проведення SWOT-аналізу та при обґрунтуванні стратегічних напрямів удосконалення системи управління місцевими фінансами.

У процесі стратегічного аналізу управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку важливим є проведення комплексного аналізу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів впливу. Для цього використано SWOT-аналіз (табл. 2.8). Об'єктом дослідження виступали територіальні громади Івано-Франківської області різного рівня фінансової спроможності, що дало змогу сформулювати висновки з врахуванням різноманітності особливостей функціонування громад.

Таблиця 2.8

**Результати SWOT-аналізу організації фінансових механізмів
територіальних громад**

S – сильні сторони		W – слабкі сторони	
S1	Наявність нормативно-правових актів для регулювання місцевих фінансів	W1	Недостатність фінансування усіх потреб територіальних громад, низька фінансова спроможність багатьох громад
S2	Наявність переданих внаслідок реформи децентралізації повноважень та ресурсів органам місцевого самоврядування	W2	Обмеженість власних доходів , тобто малі громади мають низьку дохідну базу, що ускладнює фінансування важливих проектів
S3	Наявність практики впровадження системи відкритості бюджетних процесів в громадах	W3	Недостатнє використання інформаційних технологій (програм) для збору та аналізу інформації
S4	Наявність кращих практики функціонування фінансово спроможних громад (невелика кількість)	W4	Низька фінансова грамотність серед управлінців , зокрема брак знань у сфері стратегічного планування, фінансового та операційного менеджменту
S5	Поступовий розвиток електронного урядування та цифровізація процесів для полегшення взаємодії з громадянами	W5	Складність взаємодії між рівнями влади , тобто відсутність чітких механізмів координації
S6	Наявність кращих практик залучення грантових коштів на розвиток територіальних громад	W6	Низька активність громад щодо залучення грантових коштів на розвиток територіальних громад
S7	Самостійність у прийнятті рішень щодо управління фінансами та розвитку території	W7	Бюрократичні перепони , тобто складні адміністративні процедури, що уповільнюють прийняття рішень
S8	Різноманіття джерел фінансування , тобто громади можуть використовувати кредитні механізми, субвенції, дотації та гранти	W8	Відсутність механізмів залучення органів місцевого самоврядування до адміністрування податків і зборів
		W9	Корупційні ризики , тобто можливість зловживань у процесі розподілу фінансових ресурсів
		W10	Відсутність довгострокового планування в управлінні фінансами

		W11	Відставання у застосуванні інноваційних механізмів в управлінні та адмініструванні
		W12	Нерівномірний розвиток громад – економічний дисбаланс між громадами у різних регіонах України

Продовження таблиці 2.8

		W13	Складність у залученні інвестицій через низький рівень довіри з боку бізнесу та інвесторів
		W14	Низька активність місцевих жителів у процесі прийняття рішень в громаді
		W15	Недостатність висококваліфікованих кадрів для роботи в територіальних громадах
О - Можливості		Т - Загрози	
O1	Активний розвиток електронного урядування та цифровізація адміністративних процесів	T1	Економічна нестабільність та погіршення економічної ситуації в країні
O2	Збільшення кількості грантових програм для розвитку територіальних громад	T2	Зміни у законодавстві, які можуть зменшити обсяги надходження до місцевих бюджетів
O3	Налагодження міжмуніципального співробітництва громад задля реалізації спільних проєктів та регіонального розвитку	T3	Зменшення кількості грантових програм для розвитку територіальних громад через фокус на післявоєнному відновленню постраждалих громад
O4	Залучення інвестицій, тобто можливість отримання коштів від внутрішніх і зовнішніх інвесторів	T4	Політичні ризики та нестабільність, які впливають на довгострокове планування
O5	Розвиток співпраці з місцевим бізнесом	T5	Відтік кадрів через низьку заробітну плату та складність умов роботи в державній службі
O6	Модернізація комунальної інфраструктури через державно-приватне партнерство	T6	Можливі зовнішньоекономічні негативні глобальні кризи, виклики та впливи
O7	Активізація розвитку альтернативних джерел доходів, зокрема від зеленої енергетики в громадах	T7	Погіршення соціально-економічної ситуації у громадах через відтік молоді
O8	Цифровізація управлінських та адміністративних процесів	T8	Продовження міграційних процесів у громадах
		T9	Поширення урбанізаційних процесів у громадах

**Джерело: розробка автора*

Наведені у табл. 2.8 результати проведеного SWOT-аналізу системи управління фінансовими механізмами територіальних громад показують кілька важливих тенденцій:

1) кількість і сутність слабких сторін функціонування територіальних громад на сучасному етапі значно перевищує кількість і значення сильних сторін, що свідчить про складне внутрішнє середовище функціонування органів місцевого самоврядування;

2) виявлені у процесі дослідження можливості зовнішнього середовища, які можуть позитивно вплинути на підвищення ефективності управління місцевими фінансами в територіальних громадах свідчать про цілком реалістичні резерви росту об'єкта дослідження;

3) загрози щодо негативних перспективних тенденцій, що можуть вплинути на систему управління фінансами в органах місцевого самоврядування є досить значними і за ймовірністю настання, і за результатами впливу, що свідчить про існування значних ризиків у цьому контексті.

Наступним етапом SWOT-аналізу системи управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку є розробка SWOT-матриці управлінських рішень шляхом визначення можливих стратегічних завдань (табл. 2.9). Методологія побудови SWOT-матриці передбачає співставлення відповідних сильних сторін з можливостями і загрозами, а також слабких сторін з можливостями і загрозами, а також визначення на цій основі перспективних стратегічних напрямів розвитку.

Запропоновані стратегічні напрями в межах SWOT-матриці рішень щодо підвищення ефективності системи управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку є не альтернативними, а взаємодоповнюваними елементами. Кожен з розроблених 8 стратегічних напрямів є довгостроковим орієнтиром, який базується на поєднанні наявних на даний час сильних і слабких сторін з можливими змінами зовнішнього середовища: можливостями і загрозами, які потенційно виникатимуть у майбутньому.

Особливістю побудованої SWOT-матриці рішень (табл. 2.9) є те, що вона показує перспективні стратегічні напрями щодо удосконалення системи управління місцевими фінансами в територіальних громадах як рішення, що формуються на базі елементів SWOT-аналізу, але без прив'язки до термінів

Таблиця 2.9

SWOT-матриця рішень щодо підвищення ефективності фінансових механізмів територіальних громад

	О - Можливості	Т - Загрози
S – сильні сторони	<ul style="list-style-type: none"> - Формування (найм) висококваліфікованих працівників задля активного залучення грантових коштів на розвиток територіальних громад; - Впровадження системи відкритості й прозорості бюджетних процесів в громадах, що сприятиме активнішому залученню інвесторів, а також жителів до спільного розвитку громади 	<ul style="list-style-type: none"> - Розробка кризових сценаріїв із використанням систем раннього попередження, завдяки високому рівню цифровізації; - Використання відкритості даних для оперативного реагування на зміни в законодавстві
W – слабкі сторони	<ul style="list-style-type: none"> - Удосконалення адміністративних процедур за допомогою впровадження цифрових платформ (зменшення бюрократичних перепон), що стимулюватимуть ефективну взаємодію з інвесторами, міжнародними донорами та мешканцями; - Впровадження довгострокового планування в управлінні фінансами громади з використанням диверсифікованих джерел надходжень коштів та оптимізації витрат. 	<ul style="list-style-type: none"> - Впровадження програм захисту, фінансової стабілізації в умовах економічних й політичних викликів; - Впровадження цифрових рішень та аналітики у прийнятті управлінських рішень задля налагодження ефективного ризик-менеджменту

**Джерело: розробка автора*

реалізації цих завдань. Тому доцільно у цьому контексті побудувати SWOT-матриці рішень з визначенням строковості реалізації поставлених завдань (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Оцінка перспективних термінів реалізації рішень SWOT-матриці щодо підвищення ефективності фінансових механізмів територіальних громад

Перспективний термін реалізації рішень	Стратегічні завдання і рішення
1	2
Короткострокові завдання (1-2 роки)	<p>1) Автоматизація бюджетного процесу:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● впровадження сучасних цифрових платформ для управління бюджетами громад; ● використання технологій електронного документообігу для зменшення бюрократії в адміністративних процесах. <p>2) Підвищення кваліфікації працівників:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● забезпечення участі працівників у навчальних програмах та тренінгах з проектного та фінансового менеджменту; ● створення аналітичних та проектних відділів. <p>2) Активізація роботи з грантами та міжнародною підтримкою.</p> <p>3) Посилення контролю за корупцією та бюджетними витратами:</p> <p>4) Розвиток механізмів громадського контролю:</p> <p>5) Залучення малого та середнього бізнесу:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● надання податкових пільг підприємствам, що інвестують у місцеву інфраструктуру; ● створення програм підтримки малого бізнесу у громадах.
Середньострокові і завдання (3-5 роки)	<p>1) Оптимізація системи адміністрування місцевих податків:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● встановлення економічно обґрунтованих ставок місцевих податків; ● використання аналітичних даних для прогнозування надходжень і оптимізації податкового навантаження. <p>2) Розширення міжмуніципального співробітництва:</p>

	<ul style="list-style-type: none"> ● об'єднання зусиль сусідніх громад для реалізації великих інфраструктурних проєктів; ● використання спільних цифрових платформ для управління бюджетами.
--	--

продовження табл. 2. 10

	<p>3) Розвиток альтернативних джерел доходів:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Активне залучення інвесторів у сфери зеленої енергетики та інновацій; ● Використання можливостей туризму та культурних ініціатив для збільшення надходжень. <p>4) Модернізація комунальної інфраструктури:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● використання енергозберігаючих технологій у муніципальному секторі; ● оптимізація витрат на утримання комунального господарства. <p>5) Розвиток цифрової екосистеми громад:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● впровадження аналітичних платформ для управління фінансами; ● використання штучного інтелекту для аналізу бюджетних ризиків.
Довготермінові завдання (більше 5 років)	<p>1) Підвищення фінансової спроможності та забезпечення фінансової незалежності громад.</p> <p>2) Впровадження фінансових технологій (FinTech) у бюджетний процес.</p> <p>3) Перехід на модель «розумних громад» (Smart Cities):</p> <p>4) Формування стратегії довгострокового економічного розвитку громад.</p> <p>5) Інтеграція вітчизняних територіальних громад у європейський економічний простір.</p>

**Джерело: розробка автора*

Таким чином проведений комплексний SWOT-аналіз системи управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку показав низку найважливіших проблем, які існують на даний час у територіальних громадах, що потребують невідкладного вирішення задля запобігання погіршення ситуації в майбутньому. Водночас виявлені потенційні можливості і загрози показують ті пріоритети, на які потрібно акцентувати увагу у процесі розробки стратегії підвищення ефективності управління місцевими фінансами.

Наступним елементом стратегічного аналізу є GAP-аналіз. Даний інструмент є важливим у процесі комплексного стратегічного оцінювання, оскільки дає можливість проаналізувати розриви між поточним (існуючим на даний момент) станом об'єкта дослідження та очікуваним або бажаним рівнем. Крім цього за допомогою GAP-аналізу можна детальніше проаналізувати основні проблеми, їх глибину та розриви між очікуваним станом.

Досліджуючи систему управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку з використанням GAP-аналізу за основу взято такі основні показники функціонування територіальних громад Івано-Франківської області:

- наповнення бюджету та його відповідність потребам певної території;
- структура доходів і витрат територіальних громад;
- фінансова спроможність територіальних громад;
- фінансова автономія місцевих бюджетів;
- ефективність використання фінансових ресурсів громадами.

Результати проведеного GAP-аналізу системи управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку узагальнено на рис. 2.23.

Дані рис. 2.23 показують, що на даний час у середньостатистичній територіальній громаді (більшості з них) існує значний розрив за показником частки власних доходів у бюджеті, а саме існуючий рівень становить 40-50 %, а бажаний рівень більше 70 %. Тобто існує негативний розрив за даним критерієм.

Високий розрив між існуючим і бажаним станом спостерігається також за показником залежності від трансфертів. Так, при поточному стані 50-60 %, оптимальним з врахуванням існуючих умов мав би бути не більше 30 %. Тобто за даним показником теж існує негативний розрив майже у 2 рази.

За показником рівень бюджетного дефіциту територіальних громад маємо розрив на рівні 5-10 %, оскільки поточний стан характеризується на рівні 10-15%, а бажаний не більше 5 %.

Таким чином проведений GAP-аналіз системи управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку показує, що основними проблемними аспектами на даний час є:

Рис. 2.23. GAP-аналіз функціонування фінансових механізмів територіальних громад

**Джерело: розробка автора на основі проведених досліджень*

- висока залежність від міжбюджетних трансфертів територіальних громад;
- недостатнє надходження власних доходів громад (передусім низька частка місцевих податків і зборів);
- наявність дефіциту бюджету, що не дозволяє розвивати власну інфраструктуру.

За результатами GAP-аналізу функціонування фінансових механізмів в територіальних громадах приходимо до висновків, що на даний час важливо у

процесі стратегічного планування врахувати стратегічні напрями для подолання фінансових розривів. До таких найважливіших напрямів належать:

1) диверсифікація джерел доходів місцевих бюджетів та запровадження ефективного адміністрування місцевих податків;

2) залучення додаткових фінансових ресурсів, шляхом створення сприятливих умов для інвесторів; використання механізмів державно-приватного партнерства; участь у грантових програмах та залучення міжнародної технічної допомоги, в т.ч. програм, спрямованих на повоєнне відновлення України;

3) підвищення фінансової грамотності працівників органів місцевого самоврядування, зокрема в контексті проектного менеджменту; оптимізації бюджетних витрат; використання сучасних цифрових інструментів для управління фінансами;

4) врахування особливостей, викликів і потенційних проблем, що постійно виникають і пов'язані з повномасштабним вторгненням РФ.

Узагальнюючи результати проведеного стратегічного аналізу фінансових механізмів територіальних громад трьома методами, а саме: PEST-аналіз; SWOT-аналіз; GAP-аналіз приходимо до висновку, що на даний час існує кілька найважливіших тенденцій, що наведені нижче.

По-перше, фінансова децентралізація є позитивним фактором, але громади все ще залишаються залежними від державних трансфертів. Тому потрібні механізми розширення власних доходів громад, зокрема через місцеві податки, гранти та державно-приватне партнерство.

По-друге, розвиток цифрових технологій покращує прозорість бюджетного процесу, але впровадження відбувається повільно і нерівномірно. Тому необхідно забезпечити рівний доступ до ІТ-рішень для всіх громад та розширити їх використання.

По-третє, громади мають можливість залучати міжнародні гранти, але часто в працівників органів місцевого самоврядування бракує навичок для написання проєктів. Тому важливо підбирати висококваліфікованих працівників

у проєктні відділи та розвивати існуючих працівників щодо проєктних компетентностей.

По-четверте, бюрократія в органах місцевого самоврядування залишається важливою проблемою, яка гальмує ефективність управління фінансами. Тому необхідна подальша дерегуляція бюджетних процесів та автоматизація адміністративних процедур.

По-п'яте, перебуваючи у стані війни сучасні органи місцевого самоврядування стикаються постійно з новими негативними викликами і проблемами, які ускладнюють умови функціонування і часто не дають можливості досягати поставлених цілей і завдань.

Таким чином за результатами проведеного комплексного стратегічного аналізу функціонування фінансових механізмів територіальних громад виявлено низку сильних і слабких сторін функціонування територіальних громад, можливості і загрози зовнішнього середовища, які впливають на даний час та можуть виникнути у майбутньому щодо впливу на систему управління місцевими фінансами. Виявлені у процесі аналізу позитивні і негативні фактори, а також розриви між існуючим і бажаним станом досліджуваної системи є основою для побудови стратегії підвищення ефективності системи управління місцевими фінансами в контексті регіонального розвитку в Україні.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

3.1. Модернізація державної політики підтримки фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації влади

Основною метою державної регіональної політики є досягнення стійкого балансу між загальнонаціональними пріоритетами розвитку та потребами окремих регіонів, що забезпечується через ефективне публічне управління на всіх рівнях. У центрі такої політики перебуває процес формування та впровадження механізмів делегування частини повноважень центральної влади на рівень місцевого самоврядування, що ґрунтується на засадах демократичного врядування, принципах субсидіарності та положеннях Конституції України. В умовах сучасних викликів держава виконує функцію координатора, який гармонізує інтереси громадян, громад, регіональних органів влади та центрального управління, забезпечуючи їхню узгодженість у досягненні спільної мети - підвищення якості життя та конкурентоспроможності регіонів.

З початку 2010-х років Україна постала перед серйозними зовнішніми та внутрішніми викликами, які суттєво вплинули на регіональний розвиток та структуру публічного управління. Зокрема, збройна агресія з боку російської федерації та тимчасова окупація частини територій України у 2014 році призвели до масштабних соціально-економічних і демографічних змін. Ці події посилили регіональну асиметрію, спричинили депопуляцію активного населення, втрату людського капіталу, зростання навантаження на громади, які приймають внутрішньо переміщених осіб, та поглибили нерівномірність у доступі до публічних послуг. Інвестиційна привабливість багатьох регіонів, навіть тих, що географічно віддалені від зон бойових дій, істотно знизилася через зростання ризиків та невизначеність економічного середовища [136, с. 141].

Найбільших руйнувань зазнали території, де безпосередньо відбувалися бойові дії або які розташовані поблизу лінії фронту. Наслідки війни на цих територіях призвели до глибокої гуманітарної кризи, що супроводжується не лише фізичними втратами, а й втратою довіри до інституцій, соціальною депресією та зростанням рівня бідності. Подолання цих наслідків визначено державою як одне з ключових завдань середньострокового та довгострокового планування публічного управління.

У відповідь на ці виклики, держава вже реалізувала низку невідкладних політичних, гуманітарних і економічних заходів, спрямованих на стабілізацію ситуації у східних та південних регіонах. Проте масштаб проблем потребує системного і комплексного підходу до управління процесами відновлення та розвитку. Це передбачає не лише активізацію діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, а й залучення органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства як повноправних партнерів у побудові нової моделі регіонального врядування.

У цьому контексті стратегічним інструментом виступає Державна стратегія регіонального розвитку України на 2021-2027 роки [137], в межах якої розроблено Дорожню карту децентралізації. Вона окреслює ключові етапи, цілі та принципи реформи, а також визначає основні компоненти успішної децентралізації, включаючи ефективне управління публічними фінансами, розвиток спроможних територіальних громад, удосконалення міжрівневої взаємодії та формування регіональних стратегій на основі принципів сталого розвитку (рис. 3.1.).

До 2027 року державна регіональна політика України спрямовується на реалізацію комплексу стратегічних пріоритетів, що мають на меті створення ефективної системи публічного управління розвитком територій у контексті післявоєнного відновлення та євроінтеграційного поступу. Одним із ключових орієнтирів є забезпечення таких безпекових, соціальних та економічних умов, які сприятимуть поверненню громадян України до своїх домівок у регіони та територіальні громади, що постраждали внаслідок збройної агресії. Це

передбачає не лише фізичне відновлення, але й комплексне підвищення якості життя, безпеки та доступності публічних послуг.

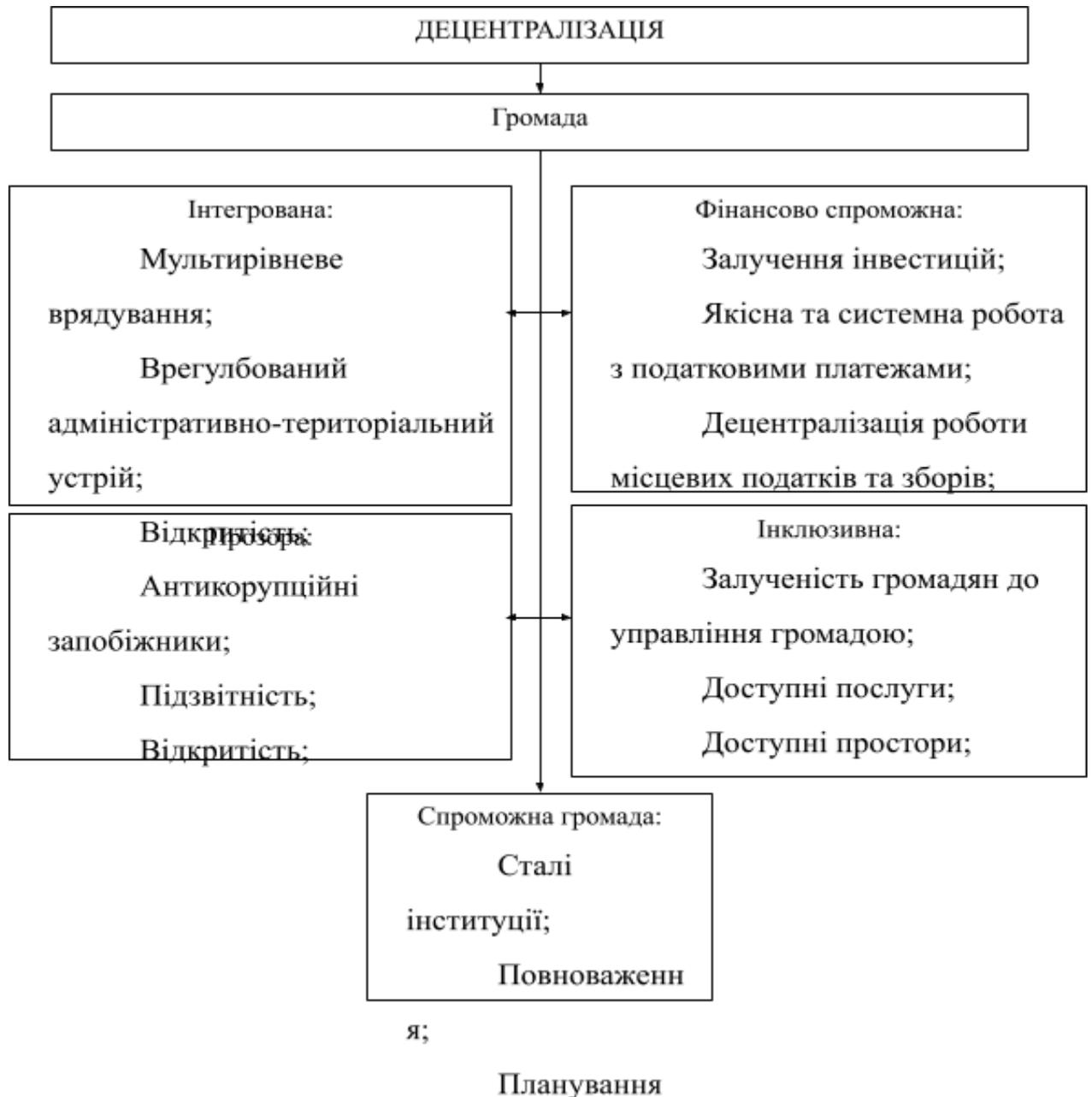

Рис. 3.1. Формування територіальної громади згідно дорожньої карти децентралізації

*Джерело: [138]

Особливу увагу приділено відбудові та модернізації інфраструктурних об'єктів з урахуванням принципів прозорості, підзвітності, енергоефективності, інклюзивності, стійкості до потенційних загроз, а також економічної

раціональності. У цьому контексті управління інфраструктурними проектами набуває особливої ваги, потребуючи інтеграції найкращих стандартів стратегічного та операційного планування, екологічної оцінки та публічного моніторингу.

Ще одним важливим напрямом є розвиток інституційної спроможності територіальних громад і регіонів, що включає посилення навичок стратегічного управління, впровадження цифрових рішень, підвищення ефективності антикорупційних заходів та професіоналізацію проектного менеджменту на місцях ;. Це створює передумови для реалізації якісної публічної політики на регіональному рівні та формує спроможні громади як базову одиницю національного розвитку.

Стимулювання економічної активності, розвиток людського капіталу та забезпечення зростання регіональної економіки ґрунтуються на мобілізації ендогенного потенціалу територій, активному застосуванні підходів смартспеціалізації, які передбачають концентрацію на унікальних сильних сторонах регіону та ефективне використання місцевих ресурсів. Це вимагає впровадження гнучких моделей економічного управління, орієнтованих на довгострокову стійкість.

Принципово важливою складовою оновленої регіональної політики є поглиблення залучення громадян до процесів прийняття рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях, що сприяє підвищенню легітимності управлінських дій, посиленню громадської довіри та ефективності реалізації стратегічних цілей [139].

Також серед пріоритетів - відновлення екологічного балансу в регіонах, які зазнали значних втрат через війну, що потребує інтеграції екологічного управління в усі рівні публічного управління регіональним розвитком. Підхід до відновлення довкілля базується на принципах сталого розвитку та екосистемної рівноваги [140, с. 237].

Зміцнення багаторівневої системи врядування передбачає її адаптацію до європейських стандартів управління, у тому числі через модернізацію

інституційних процедур, підвищення прозорості, забезпечення якісної міжрівневої координації та відповідальності [141, с. 1622]. У цьому контексті посилюється роль місцевого самоврядування як ключового суб'єкта публічного управління.

Окремим напрямом визначено формування та розвиток партнерств на основі співпраці між громадами, регіонами та країнами-сусідами в межах міжмуніципального, міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Такий підхід відкриває нові можливості для обміну досвідом, залучення інвестицій та синергії ресурсів для відновлення й сталого розвитку територій.

Розгляд нового регіонального підходу доцільно здійснювати перш за все з позиції безпеки територій в умовах збройної агресії російської федерації. Пропонуємо розглянути новий макрорегіональний поділ держави з позиції безпеки та з погляду на стратегічне планування у процесі післявоєнного відновлення (рис. 3.2).

Макрорегіональний поділ України з позиції безпеки доцільно розподілити на 5 зон, до яких доцільно використовувати різні регіональні політики розвитку, з акцентом на економічний та управлінський вимір у контексті післявоєнного відновлення України:

1. Зона небезпеки (30 км). Ця зона охоплює території, що безпосередньо прилягають до лінії фронту і щодня зазнають ракетних та артилерійських обстрілів. Економічна діяльність тут майже повністю паралізована через загрозу життю, руйнування інфраструктури, втрату підприємств та відтік населення. Управлінське завдання номер один - забезпечення першочергового доступу до гуманітарної допомоги, організація евакуації, оперативне реагування на надзвичайні ситуації. Відновлення в цій зоні має починатися із забезпечення базових потреб: доступу до води, енергопостачання, медичної допомоги. Економічна стратегія має передбачати поступове розмінування територій, повернення бізнесу, створення спеціальних умов для інвесторів після стабілізації ситуації.

Рис. 3.2. Макрорегіональний поділ України з позиції безпеки

*Джерело: [142]

2. Прифронтна зона (100 км) (Миколаївська, Одеська, Херсонська, Запорізька, Донецька, Луганська, Харківська, Сумська, Чернігівська області). Це перехідна зона між фронтом і тилом, де все ще спостерігається значна загроза атак і нестабільна безпекова ситуація. Економічні процеси тут функціонують частково, однак супроводжуються високими ризиками для інвесторів, підприємців і працівників. Найважливішим завданням публічного управління у цій зоні є забезпечення базової стійкості: підтримка функціонування критичних об'єктів (лікарень, водоканалів, енергосистем), збереження доступу до освіти й охорони здоров'я. Економічна політика має бути спрямована на збереження наявного підприємництва, створення антикризових фондів, пільгове кредитування, а також розробку стратегій адаптації до обмежених умов. Економічна політика регіонів повинна спрямовуватися на перебування в регіонах добровольчих місій та значної кількості військових збройних сил України.

3. Опорна зона (Київська, Дніпропетровська, Житомирська, Полтавська, Кіровоградська, Черкаська області). Ці регіони слугують тилом, розташованим ближче до бойових дій, і є ключовими логістичними та гуманітарними вузлами. Вони приймають внутрішньо переміщених осіб, забезпечують постачання на передову, виконують функції координаційних штабів. Урядова політика тут має зосередитися на підвищенні управлінської спроможності територіальних громад, модернізації інфраструктури, забезпеченні безперервного транспортування вантажів. Економічно ці регіони мають потенціал для розміщення виробництв, що переїжджають із зон ризику. Необхідне залучення інвестицій, розвиток програм перекваліфікації для ВПО та підтримка місцевого малого і середнього бізнесу.

4. Тил (Волинська, Львівська, Івано-франківська, Тернопільська, Рівненська, Вінницька, Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області). Це регіони, які вважаються відносно безпечними і не зазнають постійної загрози з боку окупантів. Їхня роль у процесі національного відновлення є стратегічною: саме тут концентруються нові промислові потужності, логістичні хаби, освітні

й наукові установи. Економічна модель розвитку в цій зоні має ґрунтуватися на принципах сталості, енергоефективності та інноваційності. Управління повинно забезпечити умови для інтенсивного залучення капіталу, розвитку кластерів, розміщення індустріальних парків і технопарків. Ці регіони також несуть відповідальність за інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, збереження соціальної стабільності та зміцнення національного ринку праці.

5. Тимчасово окуповані території. Ці регіони наразі перебувають поза ефективним державним управлінням, однак їхнє майбутнє вже сьогодні потребує стратегічного планування. Урядові ініціативи мають передбачати створення чітких механізмів деокупації, відновлення інституцій публічного управління, запуску реінтеграційних програм. З економічної точки зору ключовими викликами залишаються повна або часткова руйнація інфраструктури, деіндустріалізація, втрата людського капіталу. Після звільнення ці території потребуватимуть масштабного залучення міжнародної допомоги, відбудови муніципального управління, проведення оцінки втрат і розробки нових моделей регіонального розвитку на основі соціального діалогу й участі громад.

Такий просторово-функціональний поділ території України в умовах війни й відбудови є основою для побудови ефективної, адаптивної та безпекової державної регіональної політики з урахуванням актуальних викликів і потреб. Основною умовою здійснення ефективної регіональної політики на зазначених територіях є децентралізація управлінських процесів, яка дозволить створити довірливе середовище між громадянами та органами влади.

У 2023 році Європейська комісія представила звіт щодо стану готовності України до вступу в Європейський Союз. Однією з ключових сфер оцінювання стала регіональна політика. За цим напрямом Україна отримала оцінку 2 з 5 можливих балів, що вказує на низку недопрацювань і потребу в суттєвому покращенні. Однією з головних проблем є відсутність належної нормативно-правової бази, яка б відповідала вимогам статей 174-175 Договору

про функціонування ЄС [142] (TFEU – Treaty on the Functioning of the European Union) (табл. 3.1).

Ці дві статті є юридичним підґрунтям для реалізації регіональної політики в ЄС і для надання фінансової допомоги країнам-членам - або кандидатам на членство, як-от Україна. Відповідність цим статтям означає, що держава має:

- розробити законодавчу базу, орієнтовану на підтримку всіх регіонів;
- забезпечити рівний доступ до послуг, інфраструктури та ресурсів;
- усунути дисбаланси в розвитку шляхом довгострокового планування та інвестицій.

Таблиця 3.1

Основні положення статей 174 та 175 Договору про функціонування ЄС*

Положення	Стаття 174	Стаття 175
Фокус	Мета згуртованості та пріоритети	Інституційні механізми реалізації
Цільові території	Вразливі, відсталі, гірські, острівні регіони	Всі регіони, які потребують підтримки
Інструменти	Описуються в загальних рисах	Конкретизуються: ERDF (Європейський фонд регіонального розвитку), ESF+ (Європейський соціальний фонд), Cohesion Fund (Фонд згуртованості)
Відповідальні і суб'єкти	Не визначені	Європарламент, Рада ЄС, Європейська Комісія
Гнучкість	Стратегічна рамка	Можливість прийняття спеціальних дій у разі недостатнього прогресу

* Джерело: побудовано на основі [143]

Крім того, діяльність Державного фонду регіонального розвитку потребує перегляду, зокрема щодо пріоритетів у розподілі коштів. Це напряду впливає на здатність місцевих громад розробляти та реалізовувати ініціативи з розвитку. Також Єврокомісія наголосила на слабкій координації між різними рівнями влади - центральною, регіональною та місцевою. Особливе занепокоєння викликає обмежена адміністративна спроможність децентралізованих органів управління, які наразі не готові ефективно працювати з європейськими фінансовими інструментами. Підвищити цю здатність можливо шляхом системного навчання кадрів місцевого самоврядування.

Іншим важливим викликом є недостатня синхронізація державних програм розвитку з місцевими планами. Попри наявність певного прогресу, якість погодження документів усе ще залишає бажати кращого. Не менш важливою є проблема відсутності ефективних механізмів попереднього фінансового контролю на місцях. Такий контроль необхідний для забезпечення прозорого управління бюджетними ресурсами.

У зв'язку з цим постає потреба в реалізації ряду рекомендацій, які мають на меті покращення децентралізації та підвищення ефективності регіональної політики України в умовах війни. Перш за все, варто запровадити ефективні механізми управління фінансовими й матеріальними ресурсами на всіх рівнях - від державного до місцевого. Це дозволить забезпечити оперативне відновлення країни, зменшуючи ризики неефективного витрачання коштів і зловживань, особливо в умовах війни.

Необхідно також переглянути й оновити національну стратегію, яка має формувати загальнодержавні цілі політики, що згодом адаптуються в конкретні дії на рівні громад. Наприклад, якщо на національному рівні пріоритетом є безпека прикордонних територій, громади мають розробити відповідні заходи, спираючись на власні ресурси та специфіку. Окрім того, варто узгодити й гармонізувати нормативну базу, усунувши колізії та дублювання.

Ще одним кроком має стати розробка єдиної методики оцінювання соціально-економічного стану територій, яка дозволить ефективніше

прогнозувати демографічні та економічні процеси, визначати пріоритети відновлення інфраструктури. Водночас слід упровадити об'єктивні критерії оцінки рівня пошкоджень на місцевості, що дасть змогу справедливо розподіляти державні ресурси на відбудову. Але варто врахувати, що це може створити певне суперництво між громадами за потрапляння до пріоритетних категорій фінансування.

Крім того, актуальним є створення нових інституційних майданчиків, які забезпечать стійкість функціонування держави в умовах надзвичайної ситуації. Це передбачає модернізацію управлінських структур, формування ефективної взаємодії між центральними і місцевими органами влади, а також оновлення законодавства для впровадження сучасної регіональної політики.

Доцільним є також створення спеціалізованого виконавчого органу, відповідального за формування та реалізацію політики регіонального розвитку, моніторинг ситуації в регіонах, підтримку депресивних територій і збір статистичних даних. Розвиток державно-приватного партнерства, залучення бізнесу та громадських організацій, а також співпраця з міжнародними донорами - це ключ до посилення інституційної спроможності територій.

Ще однією важливою ініціативою має стати запровадження системи моніторингу та оцінювання впливу регіональної політики на загальний економічний розвиток країни. Це дозволить коригувати стратегії відповідно до змін у середовищі та забезпечити відповідність європейським стандартам. Окрему роль у процесі мають відігравати агенції регіонального розвитку, асоціації органів місцевого самоврядування, громадські ініціативи - як активні учасники реалізації державної політики на місцях.

У підсумку, сучасна регіональна політика та децентралізація мають спиратися на принципи системності, ефективності управління, правової узгодженості та адаптивності. Це стане основою для відновлення України в післявоєнний період та інтеграції до європейського простору.

Пропонуємо розгорнутий виклад нових підходів до модернізації державної політики регіонального розвитку в Україні в умовах післявоєнного відновлення:

1. Інтеграція безпекового компонента у регіональну політику

У контексті післявоєнного відновлення ключовим викликом стає забезпечення не лише соціально-економічної, а й безпекової стійкості регіонів. Новий підхід передбачає включення безпекових аспектів до стратегій розвитку регіонів, зокрема:

- посилення обороноздатності прикордонних і прифронтових громад;
- створення умов для адаптації населення до тривалих загроз (укриття, критична інфраструктура, резервне забезпечення водою, енергопостачанням тощо);
- розбудова систем раннього реагування на надзвичайні ситуації.

Це означає, що регіональні плани повинні враховувати не тільки економічні пріоритети, а й здатність протистояти потенційним ризикам у майбутньому.

2. Диференційований підхід до розвитку територій

Україна має надзвичайно різномірну територіальну структуру - від густонаселених промислових регіонів до сільських депресивних зон. Післявоєнна політика має бути гнучкою та адаптованою до локального контексту. Пропонується:

- класифікація регіонів за рівнем ушкоджень, демографічними змінами та соціально-економічним потенціалом;
- формування спеціалізованих програм відновлення (наприклад, для зон інтенсивних бойових дій, тимчасово окупованих або звільнених територій);
- запровадження функціонального зонування, що дає змогу визначати пріоритети та механізми підтримки залежно від специфіки регіону.

3. Децентралізоване планування та зміцнення місцевого самоврядування

У новій моделі регіонального розвитку ключову роль відіграватимуть громади, які стали основними центрами стійкості під час війни. Необхідно:

- надати більше повноважень громадам у стратегічному плануванні;
- розширити їхні можливості у залученні інвестицій і реалізації проєктів;
- розвивати спроможність місцевої влади через освітні програми, технічну допомогу та інституційну підтримку;
- спростити доступ до державного та донорського фінансування для ініціатив із відновлення.

Держава має виконувати координуючу та сервісну функцію, не втручаючись у «дрібні» рішення на місцях.

4. Перехід до «розумного» регіонального управління

Модернізація політики регіонального розвитку неможлива без цифровізації, відтак необхідно:

- створення єдиної платформи з геоаналітикою, статистикою, картами пошкоджень, міграційних потоків та соціально-економічної ситуації;
- впровадження цифрових інструментів моніторингу, прозорості та управління проєктами;
- використання big data для прогнозування потреб і розробки сценаріїв розвитку;
- підключення громад до національних цифрових сервісів у режимі реального часу.

5. Розширення партнерств і міжсекторальної співпраці

У відновленні мають брати участь не лише державні органи, а й:

- бізнес (через державно-приватне партнерство, соціальні інвестиції);
- громадські організації (які відіграють роль посередників між владою та населенням);
- міжнародні інституції (через технічну, фінансову та експертну допомогу);
- наукові та аналітичні центри (для вироблення політик на основі доказів).

- Таким чином формується інклюзивна система відновлення, де кожен учасник має свою відповідальність і ресурс.

6. Орієнтація на сталий розвиток та зелений перехід

Післявоєнне відновлення не повинно бути копією старої моделі економіки. Новий підхід передбачає:

- відмову від неефективних, енерговитратних та екологічно шкідливих виробництв;
- розвиток «зеленої» інфраструктури (альтернативна енергетика, енергоефективність, циркулярна економіка);
- інтеграцію екологічних стандартів ЄС у всі рівні регіонального планування;
- створення нових кластерів на основі ІТ, креативної економіки, агропереробки, логістики.

Це дозволить зробити регіони стійкішими до економічних та кліматичних викликів у майбутньому.

7. Реформа інституційної архітектури регіональної політики

Оновлення потребує не тільки підходів, а й самих інституцій. Пропонується:

- створення окремого державного органу з питань регіонального розвитку, який координуватиме діяльність на всіх рівнях;
- посилення ролі регіональних агенцій розвитку;
- формування постійно діючих консультативних рад за участі бізнесу, громадськості, науковців;
- впровадження чіткої системи оцінювання ефективності регіональної політики - з прозорими індикаторами, звітністю та можливістю швидкого коригування політик.

8. Європейський вектор інтеграції в політиці регіонального розвитку

Модернізована політика має бути сумісною зі стандартами ЄС, адже регіональний розвиток - це ключова складова європейської інтеграції. Зокрема:

- потрібно адаптувати регіональну політику до принципів Європейської політики згуртованості;
- впровадити підхід «розвиток знизу вгору» («bottom-up») через підтримку ініціатив громад;
- готувати кадри для управління європейськими фондами (ERDF, ESF+);
- брати участь у транскордонних програмах розвитку (INTERREG, ENI CBC тощо).

Усі ці підходи мають стати частиною єдиної національної моделі відновлення, що передбачає довгострокову трансформацію країни з урахуванням безпекових, соціальних, економічних та інституційних факторів.

Модернізація державної політики регіонального розвитку в умовах післявоєнного відновлення України має ґрунтуватися на принципах глибокої децентралізації як ключового чинника ефективного управління. Війна чітко продемонструвала, що саме громади та регіони стали опорами стійкості, оперативної реакції та мобілізації ресурсів. Тому майбутнє України залежить від розширення повноважень місцевого самоврядування, їх інституційного зміцнення та реального фінансового забезпечення.

У запропонованих підходах децентралізація виступає не лише адміністративним механізмом, а й стратегією довготривалого розвитку, що базується на партнерстві, довірі, прозорості та ініціативі знизу. Саме сильні громади з адаптивними стратегіями, доступом до цифрових інструментів, професійними кадрами й підтримкою з боку держави та міжнародних партнерів зможуть забезпечити ефективну реалізацію політики відновлення, зростання та інтеграції до європейського простору.

Таким чином, модернізована політика регіонального розвитку має стати рушієм побудови нової моделі української державності – децентралізованої, згуртованої, сталої й конкурентоспроможної в межах європейської спільноти.

3.2. Напрямки удосконалення фінансових механізмів територіальних громад як інструменту регіонального розвитку в Україні

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку України зумовлюють необхідність удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад. В умовах децентралізації та підвищення автономії місцевих бюджетів зростає роль ефективного управління фінансовими механізмами як ключового чинника забезпечення сталого економічного зростання та підвищення рівня життя населення.

Фінансові механізми є важливими інструментами реалізації стратегічних та операційних планів розвитку, оскільки саме через них здійснюється фінансування інфраструктурних проєктів, соціальних програм, підтримка малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій і впровадження заходів з енергоефективності. Місцеві фінанси відіграють ключову роль у забезпеченні сталого розвитку регіонів України. Вони є основним інструментом реалізації місцевих програм, стимулювання економічного зростання та підвищення рівня добробуту населення. Однак на сьогодні існують значні виклики, пов'язані з недостатньою фінансовою самодостатністю громад, нерівномірним розподілом ресурсів та обмеженою ефективністю фінансового управління. Тому удосконалення механізму функціонування місцевих фінансів є нагальною потребою.

Основними проблемами функціонування існуючих фінансових механізмів є:

- недостатня фінансова автономія громад – значна частина територіальних громад утворених у 2020 році формувалася не на основі спроможності, а під політичні інтереси окремих лідерів, на території яких вони мали значну підтримку та могли формувати анклав для своєї майбутньої політичної кар'єри.

Більш негативним чинником, який вплинув на фінансову автономію громад, які були окуповані чи знаходяться на територіях поруч із зоною

бойових дій, стала повномасштабна війна в країні, яка призвела до зменшення надходжень до місцевих бюджетів (через спад економічної активності, скорочення бізнесу та міграцію населення), перерозподіл видатків (значна частина ресурсів спрямовується на оборону та підтримку внутрішньо переміщених осіб), руйнування інфраструктури (пошкодження критичних об'єктів впливає на економічний розвиток громад), зниження інвестиційної привабливості (бізнес та міжнародні партнери стають обережнішими у фінансуванні місцевих проєктів), дефіцит робочої сили (багато жителів мобілізовані або виїхали за кордон).

- нерівномірний розподіл фінансових ресурсів – суттєві диспропорції між регіонами щодо доходів місцевих бюджетів в основному стали наслідком військових дій, так як бізнес в перші місяці війни релокувався в безпечніші території та знижував фінансову спроможність регіонів із східної та південної частини України, звідки переїхала значна частина суб'єктів підприємницької діяльності;

- низька ефективність використання фінансових ресурсів – недостатньо дієві механізми бюджетного планування та контролю, які діють на сьогоднішній день в державі не дають можливості органам влади регіонального та локального рівнів приймати швидкі рішення та боротися із недобросовісними платниками податків;

- обмежені можливості залучення інвестицій - громади не мають достатніх фінансових важелів для залучення приватного капіталу та кредитних ресурсів. Залучення інвестиційних та кредитних коштів регулюється державою, яка і визначає основні критерії для можливості використовувати додаткові фінансові інструменти для розвитку територій.

- недостатній розвиток інструментів місцевого оподаткування – потреба в розширенні бази місцевих податків і зборів, які б змогли активізувати фінансову систему на локальному та регіональному рівнях.

Поєднання наявних проблем разом із новими викликами, що виникають унаслідок військових дій в країні та сучасних реформ, вимагає докорінних змін

у підходах до управління фінансовими ресурсами на державному, регіональному та місцевому рівнях. Це передбачає модернізацію та вдосконалення існуючих фінансових механізмів реалізації державної та регіональної політики з метою підвищення ефективності її фіскального та стимулюючого впливу. Такі зміни сприятимуть збалансуванню інтересів регіональної та місцевої влади, а також зменшенню диспропорцій у фінансовому забезпеченні різних територій.

Пропонуємо розглядати основні завдання та напрямки модернізації механізму удосконалення функціонування місцевих фінансів як інструменту регіонального розвитку в Україні з урахуванням інвестиційного, кредитного і бюджетного ресурсу (рис. 3.3).

Метою модернізації механізму функціонування місцевих фінансів як інструменту регіонального розвитку є створення ефективної та збалансованої системи управління місцевими фінансами, яка сприятиме сталому регіональному розвитку, забезпеченню фінансової самодостатності громад та зменшенню диспропорцій між регіонами, при цьому пріоритетами модернізації за наявності недостатнього бюджетного ресурсу повинно слугувати забезпечення диверсифікованого підходу до фінансового забезпечення реалізації регіональної та місцевої політики, що має відповідно сприяти збільшенню обсягів фінансових ресурсів.

Основними пріоритетами модернізації фінансових механізмів розвитку територіальних громад є:

Зміцнення фінансової автономії громад - збільшення частки власних доходів місцевих бюджетів, удосконалення механізму міжбюджетних трансфертів;

1. Залучення інвестицій та розвиток економічного потенціалу регіонів - створення сприятливих умов для бізнесу, державно-приватне партнерство, стимулювання підприємницької активності;

2. Оптимізація видатків місцевих бюджетів - підвищення ефективності використання бюджетних коштів, запровадження програмно-цільового методу управління фінансами;

3. Цифровізація фінансового управління - впровадження сучасних технологій для автоматизації бюджетного процесу, моніторингу доходів і витрат;

4. Справедливий розподіл державної підтримки - забезпечення рівномірного розвитку територій через ефективні механізми бюджетного вирівнювання;

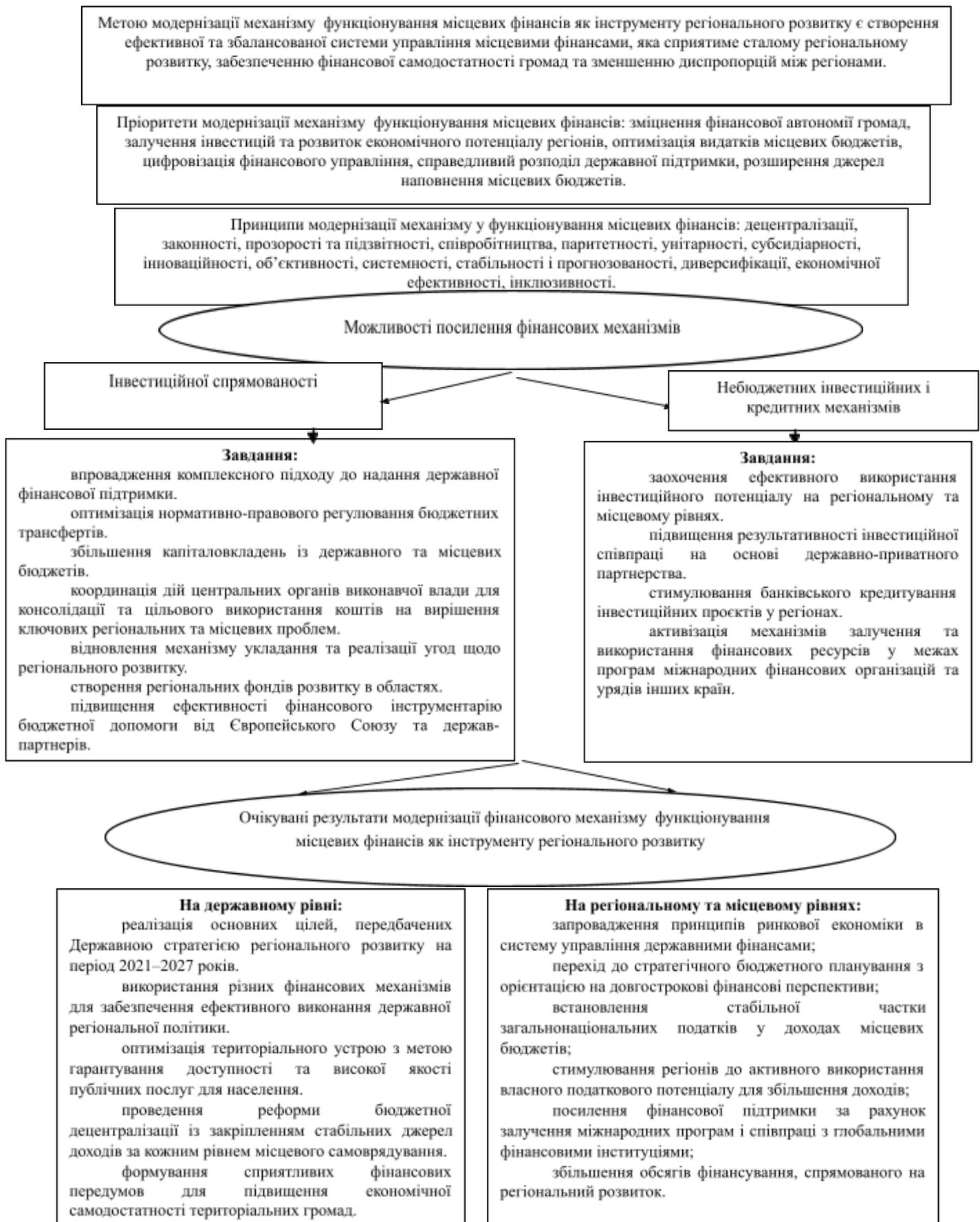

Рис. 3.3. Напрямки модернізації фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Джерело: розроблено автором

5. Розширення джерел наповнення місцевих бюджетів - активне використання місцевих податків і зборів, розвиток муніципального кредитування, грантових програм.

Доцільно розглянути основні принципи, якими варто керуватися при модернізації механізму функціонування місцевих фінансів, а саме: децентралізації, законності, прозорості та підзвітності, співробітництва, паритетності, унітарності, субсидіарності, інноваційності, об'єктивності, системності, стабільності і прогнозованості, диверсифікації, економічної ефективності, інклюзивності. Варто зазначити, що в процесі модернізації механізму функціонування місцевих фінансів як інструменту регіонального розвитку доцільно дотримуватися принципів визначених у Законі України «Про засади державної регіональної політики» №156-VIII від 05.02.2015 р. та додаткових принципів, а саме:

- децентралізації – передачі повноважень і фінансових ресурсів на місцевий рівень;
- прозорості і підзвітності – відкритість бюджетного процесу, громадський контроль за фінансовими ресурсами;
- економічної ефективності – раціональне використання бюджетних коштів для досягнення максимального соціально-економічного ефекту;
- стабільності і прогнозованості – забезпечення довгострокової фінансової стійкості громад;
- справедливості – рівномірний розподіл ресурсів, усунення регіональних диспропорцій;
- інноваційності – впровадження сучасних методів фінансового управління, цифрових технологій і нових підходів до залучення фінансування.

Модернізація фінансових механізмів розвитку територіальних громад дозволить підвищити фінансову стійкість громад, забезпечити рівномірний розвиток регіонів та створити сприятливі умови для економічного зростання в Україні.

Розглядаючи питання удосконалення фінансових механізмів, перш за все, необхідно проаналізувати чинну систему адміністративно територіального успіху і розглянути доцільність внесення змін в неї.

Варто зазначити, що у 2020 році в Україні відбулася масштабна адміністративно-територіальна реформа, спрямована на децентралізацію влади та підвищення ефективності місцевого самоврядування [144, с. 112]. Ця реформа передбачала укрупнення районів та створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Згідно з Постановою Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» №807-ІХ від 17 липня 2020 року, було утворено 136 нових районів замість 490 старих, а також 1470 територіальних громад, включаючи міські, селищні та сільські громади.

Чотири роки функціонування в нових реаліях адміністративно-територіального устрою вказала на усі допущені помилки в ході проведення реформи. Так, районний рівень управління в сучасних умовах виконує переважно координаційні та наглядові функції, не маючи суттєвих власних доходів. Його фінансування залежить від трансфертів і субвенцій, що знижує фінансову автономність. Ліквідація цього рівня могла б оптимізувати розподіл ресурсів, передавши повноваження та фінанси безпосередньо громадам або обласним органам влади.

Розглядаючи можливість ліквідації районного рівня, варто врахувати, що Конституція України та інші законодавчі акти визначають трирівневу систему адміністративно-територіального устрою: громада, район, область. Ліквідація районного рівня вимагатиме внесення змін до Конституції та інших нормативно-правових актів, на що потрібна перш за все політична воля.

Однак, один із основних аргументів на користь ліквідації районного рівня є оптимізація бюджетних витрат. Передача повноважень та ресурсів безпосередньо громадам може зменшити адміністративні витрати, скоротити дублювання функцій та підвищити ефективність використання коштів. На сьогодні фінансування районного рівня формується переважно з трансфертів та субвенцій, а не з власних доходів, відтак утримання органів влади на

субрегіональному рівні призводить до значних бюджетних збитків обласного бюджету.

Районний рівень виконує лише координаційну та контрольну функції між обласною владою та громадами, які часто є повторюваними та призводять до дублювання наданої інформації та звітності. Ліквідація цього рівня спростить управління та взаємодію між різними рівнями влади.

Тож, в Україні доцільно запровадити дворівневу систему адміністративно-територіального устрою: громада-область, що дозволить ефективно використовувати фінансові ресурси на обласному рівні та покращить якість управління та взаємопорозуміння між обласними органами влади та керівництвом територіальних громад (в особі органів місцевого самоврядування чи військових адміністрацій).

Для ефективного розвитку територій регіонального та локального рівнів необхідне удосконалення механізму функціонування місцевих фінансів як інструменту регіонального розвитку в рамках нової архітектури адміністративно-територіального устрою (рис. 3.4).

Функціонування фінансових механізмів у новій адміністративно-територіальній структурі має ґрунтуватися на чітко визначеному розподілі видатків між різними рівнями бюджетів, а також на справедливому та раціональному розподілі дохідних джерел

Важливим аспектом є забезпечення стабільності бюджетної політики, оскільки постійні зміни у бюджетних правилах ускладнюють довгострокове планування та призводять до нестабільності місцевих фінансів. Для усунення цієї проблеми необхідно встановити нові державні стандарти щодо надання громадських послуг органами місцевого самоврядування, а також чіткі фінансові нормативи їхнього забезпечення у всіх сферах, зокрема в освіті та охороні здоров'я [145], а також затвердити програми відновлення України на середньострокову перспективу. Це дозволить гарантувати якість послуг, створити передумови для розвитку ринку соціальних послуг та забезпечити реалізацію принципу компенсації державою витрат місцевих органів влади, які .

виникають через рішення центральної влади (відповідно до ст. 142 Конституції України [63]).

Крім того, необхідно розробити правові механізми для приєднання або ліквідації фінансово неспроможних громад, що дозволить сформувати ефективніші з економічної точки зору адміністративні одиниці навколо центрів економічного розвитку.

Важливим напрямом є також запровадження системи стимулів для територіальних громад та регіонів, які інтегрують фінансово слабкі території, що сприятиме рівним можливостям розвитку та підвищенню фінансової стійкості місцевого самоврядування.

Розподіл бюджетних повноважень між регіональним та локальним рівнями влади повинен відбуватися одночасно із затвердженням на законодавчому рівні розподілу додаткових фінансових надходжень до обласних та місцевих бюджетів.

Фінансова автономія регіонів в Україні залишається обмеженою, оскільки більшість обласних бюджетів значною мірою залежить від державних трансфертів. Це ускладнює довгострокове планування та інвестування в розвиток інфраструктури, освіти, медицини та інших важливих сфер. Для зміцнення фінансової стійкості регіонів необхідно не лише вдосконалити механізм справляння чинних податків і зборів, а й запровадити нові джерела надходжень, які відповідали б особливостям кожної області.

Одним із ключових джерел доходів для обласних бюджетів є податок на доходи фізичних осіб (ПДФО). Проте його нинішня структура розподілу не сприяє фінансовій самодостатності областей, адже вони отримують лише 15% цього податку, тоді як громади отримують 64%, а державний бюджет – решту. Доцільно переглянути цей розподіл та збільшити частку ПДФО для обласних бюджетів до 20% (рис 3.5).

РОЗПОДІЛ НАДХОДЖЕНЬ ВІД СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

50%:

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ ПРАЦІВНИКА

50%:

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ ЗА МІСЦЕМ РОЗТАШУВАННЯ СУБ'ЄКТА
ГОСПОДАРЮВАННЯ

Більша зацікавленість громад залучати бізнес на їх територію

ПЕРЕВАГИ

ПЕРЕВАГИ

Пришвидшення розвитку територіальної громади

Посилення фінансової спроможності так званих «спальних зон»

Посилення відчуття мешканцем приналежності до громади

НЕДОЛІКИ

СКЛАДНІСТЬ АДМІНІСТРУВАННЯ

СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ

20% обласний бюджет

100% за місцем розташування суб'єкта господарювання

80% бюджет територіальної громади

Рис. 3.5. Розподіл надходжень податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів*

**Джерело: розроблено автором*

Це дозволить регіонам мати більшу фінансову базу для розвитку та покращення соціальної інфраструктури. Крім того, необхідно посилити боротьбу з тіньовою зайнятістю, яка зменшує податкові надходження. Запровадження електронного контролю за виплатою заробітних плат та розробка податкових стимулів для компаній, що офіційно працевлаштовують співробітників, можуть суттєво покращити ситуацію.

В результаті повномасштабного вторгнення, кількість офіційно зареєстрованих найманих працівників у податкових агентів, юридичною

адресою яких є Івано-Франківська область скоротилася у 2023 році на 8,4% (-26314 осіб) в порівнянні з 2021 роком (рис. 3.6). Внаслідок такого скорочення, місцеві бюджети 62 ТГ Прикарпаття у 2023 році не доотримали близько 570 млн. грн.

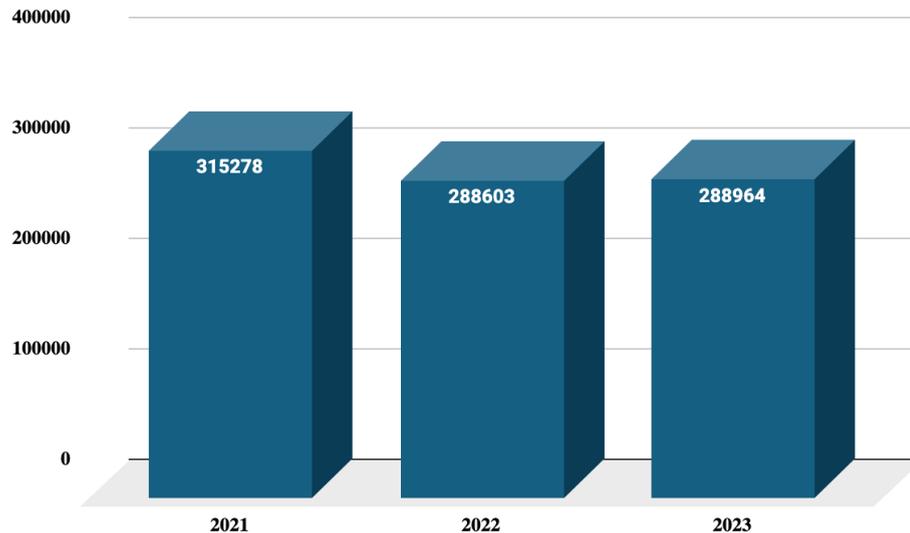

Рис. 3.6. Чисельність найманих працівників у податкових агентів, юридичною адресою яких є відповідна територіальна громада за 2021-2023 рр., осіб

**Джерело: авторські розрахунки*

Проте, варто зазначити, що незважаючи на загальну тенденцію скорочення загальної кількості офіційно зареєстрованих найманих працівників у податкових агентів, 16 ТГ вдалось забезпечити їх зростання, серед яких 7 сільських ТГ, 6 селищних та 3 міських, що вказує на те, що попри економічну та демографічну кризу ОМС можуть створювати умови для забезпечення економічного розвитку (рис. 3.7).

Однією із ключових стратегічних проблем Прикарпаття є донорство висококваліфікованих кадрів та працевлаштування низькокваліфікованої робочої сили, що підтверджується, нижчими за потенційні, сумами сплаченого ПДФО. Зокрема, у 2021 році кількість зареєстрованих у ТГ Прикарпаття фізичних осіб, з доходів яких сплачується ПДФО становила 301156 осіб; сума

сплаченого ПДФО - 6 228 230 665 грн. Фактична кількість найманих працівників у податкових агентів, юридичною адресою яких є відповідна територіальна громада Івано-Франківської області у 2021 році становила 315278 осіб (+4,69%), хоча сума сплаченого ними ПДФО становила 5 455 823 500 грн. (-12,4%). Тото, середній обсяг ПДФО, сплачений працівниками у податкових агентів становив 17 305 грн., що на 16,33% менше, ніж середній розмір ПДФО сплачений 1 зареєстрованою особою (20681 грн.).

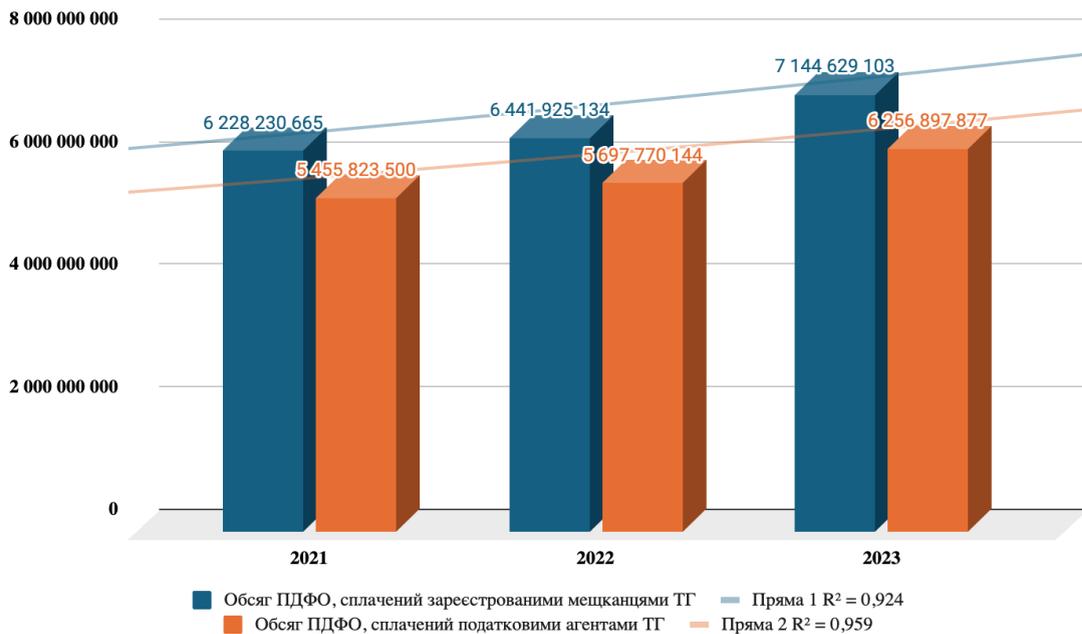

Рис. 3.7. Порівняння динаміки сплати ПДФО зареєстрованими мешканцями в ТГ Прикарпаття та сплати ПДФО податковими агентами за 2021-2023 рр., грн.

**Джерело: авторські розрахунки*

Аналогічна ситуація збереглась у 2023 році, де 288964 найманих працівників сплатили до місцевих бюджетів ПДФО у розмірі 6 256 897 877 грн., в той час як 274692 зареєстрованих у ТГ Прикарпаття фізичних осіб загалом сплатили 7 144 629 103 грн. ПДФО (рис. 3.8). Таким чином, середній обсяг ПДФО, сплачений працівниками у податкових агентів за 2023 рік становив 21 653 грн., що на 16,75% менше, ніж середній розмір ПДФО сплачений 1 зареєстрованою особою (26 010 грн.).

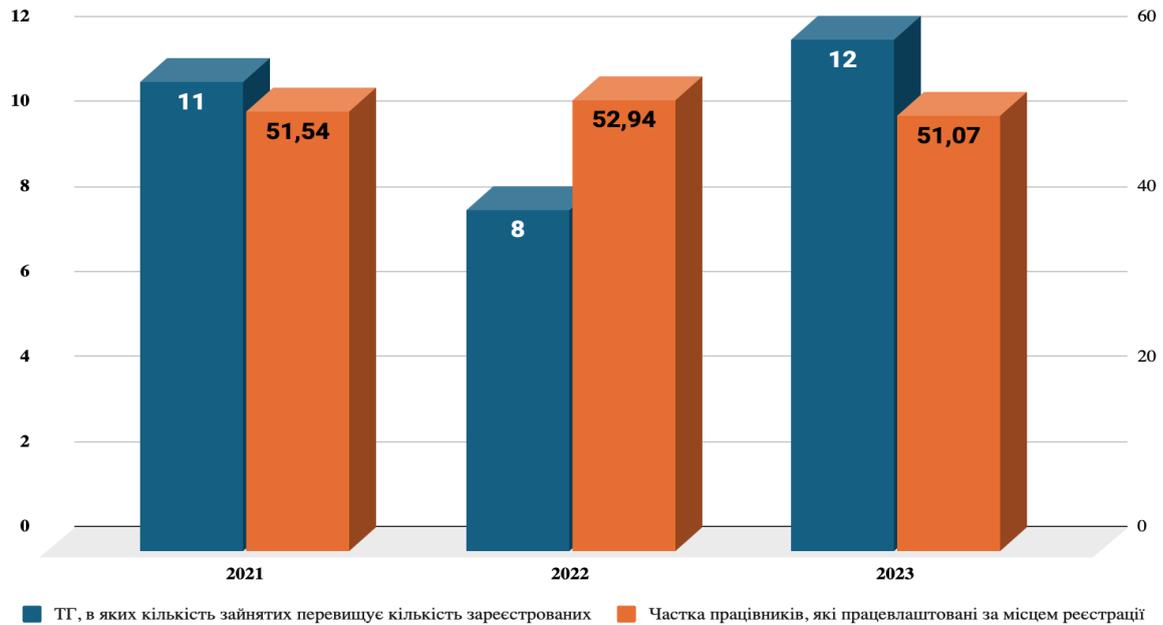

Рис. 3.8. Динаміка кількості територіальних громад, в яких кількість зайнятих працівників перевищує кількість зареєстрованих (одиниць, шкала ліворуч) та відсотку працюючих за місцем реєстрації (% , шкала праворуч) за 2021-2023 роки.

**Джерело: авторські розрахунки*

Окремою проблемою є кількість ТГ, в яких кількість зареєстрованих фізичних осіб вища, ніж чисельність найманих працівників у податкових агентів, юридичною адресою яких є відповідна територіальна громада. Зокрема, у 2023 році у 50 ТГ Прикарпаття не було створено достатньо робочих місць для працюючих усіх зареєстрованих мешканців, що на 1 ТГ більше, ніж у 2021 році. Як наслідок, економіка регіону є тісно переплетеною трудовими зв'язками, на що вказує частка працівників, які працюють за місцем реєстрації - 51,07% за підсумками 2023 року. Тобто, кожен другий працівник в регіону є трудовим мігрантом (як в межах регіону, так і з поза його меж). В результаті, це вказує на те, що руйнування наявних зв'язків та статусу кво може призвести до регіональної економічної кризи та негативно вдарити по економічній, а як наслідок – податковій спроможності ТГ.

Зокрема, в результаті аналізу даних за 2023 рік щодо громад, у яких кількість робочих місць менша за кількість працездатного населення (50 ТГ) встановлено, що найменш забезпечені власними робочими місцями громади сільського типу - 48% покриття ротою; громади селищного типу - 63,5%, міського типу - 75,54%.

Наведені дані вказують на те, що однією із ключових стратегічних напрямів розвитку регіону в довгостроковій перспективі повинно стати створення робочих місць у сільській місцевості, що дозволить забезпечити більш рівномірний розвиток регіону та підвищити податкову спроможність таких громад [146, с. 507].

Іншим важливим джерелом доходів є податок на прибуток комунальних підприємств. Однак багато з них показують низьку прибутковість або штучно занижують свої доходи. Для підвищення ефективності необхідно провести незалежний аудит діяльності таких підприємств, встановити фінансові показники (KPI) для їхніх керівників і створити механізми державно-приватного партнерства, які допоможуть залучити інвестиції та підвищити ефективність управління.

Рентна плата за використання природних ресурсів також є важливим джерелом доходів для областей, але наразі велика частина цих коштів надходить до державного бюджету. Необхідно збільшити частку ренти, що залишається в регіоні, до 30%, щоб місцева влада могла ефективніше використовувати ці кошти на розвиток територій, які зазнають екологічних і соціальних наслідків від видобувної діяльності. Крім того, слід посилити контроль за нелегальним видобутком корисних копалин через запровадження цифрового моніторингу та підвищення штрафів за незаконне використання ресурсів.

Екологічний податок у багатьох випадках не використовується за призначенням, а підприємства нерідко ухиляються від його сплати. Для вирішення цієї проблеми потрібно розробити механізм, який гарантуватиме спрямування 100% коштів екологічного податку на заходи з охорони довкілля. Додатково можна запровадити систему податкових пільг для підприємств, які

інвестують у зменшення свого екологічного впливу. Це сприятиме не лише збільшенню доходів, а й покращенню екологічної ситуації в регіонах.

Одним із ключових кроків на шляху до фінансової децентралізації та підвищення самодостатності регіонів є спрямування частини податку на прибуток підприємств до обласного бюджету. Наразі цей податок переважно надходить до державного бюджету, що значно обмежує можливості місцевих органів влади впливати на економічний розвиток регіонів. Якщо 20% цього податку спрямовуватиметься до обласних бюджетів, це дозволить областям значно розширити фінансову базу для реалізації стратегічних програм розвитку, модернізації інфраструктури та стимулювання економічної активності на місцевому рівні.

В умовах, коли більшість доходів обласного бюджету формується за рахунок трансфертів з державного бюджету, отримання частини податку на прибуток підприємств дозволить регіонам більш самостійно планувати свою фінансову політику. Зокрема, це сприятиме довгостроковому плануванню інвестицій у транспортну, комунальну та соціальну інфраструктуру, що є важливим чинником для економічного зростання та підвищення рівня життя населення.

Окрім того, такий механізм розподілу податкових надходжень створить додаткові стимули для обласної влади підтримувати розвиток місцевого бізнесу. Оскільки доходи бюджету будуть прямо залежати від рівня прибутковості підприємств у регіоні, обласна влада буде зацікавлена у створенні сприятливих умов для залучення інвестицій, розвитку малого і середнього бізнесу, а також у підвищенні конкурентоспроможності регіону [147, с. 255]. Це може виражатися у зниженні адміністративних бар'єрів для бізнесу, підтримці інноваційних кластерів, розвитку індустріальних парків та стимулюванні експортної діяльності місцевих підприємств.

Також надходження 20% податку на прибуток підприємств до обласного бюджету дозволить регіонам самостійно фінансувати важливі соціальні програми, які зараз часто фінансуються лише за залишковим принципом. Це

стосується оновлення медичних закладів, закупівлі сучасного обладнання для лікарень, розвитку освітньої інфраструктури та підтримки місцевих соціальних ініціатив. За наявності стабільного джерела фінансування у вигляді частини податку на прибуток обласна влада зможе більш ефективно реагувати на потреби місцевих громад і забезпечувати фінансову стійкість соціального сектору.

Додатковим позитивним ефектом такого перерозподілу податків стане покращення фінансової дисципліни та боротьба з тіньовими схемами ухилення від оподаткування. Якщо частина цього податку буде спрямована до обласного бюджету, місцева влада буде зацікавлена у зменшенні обсягів прихованої економічної діяльності та посиленні контролю за сплатою податків підприємствами. Це може відбуватися шляхом тіснішої взаємодії з податковими органами, створення місцевих програм детінізації економіки та впровадження додаткових стимулів для підприємств, що працюють легально.

Крім того, спрямування 20% податку на прибуток підприємств до обласного бюджету дозволить створювати резервні фонди, які можуть використовуватися для підтримки економіки в кризові періоди. Наприклад, у разі економічного спаду або надзвичайних ситуацій регіон зможе самостійно використовувати ці кошти для стабілізації фінансової ситуації та підтримки найбільш вразливих секторів економіки. Такий підхід підвищить фінансову стійкість областей і дозволить їм зменшити залежність від державних дотацій у складні періоди.

Окремо варто зазначити, що запровадження цього механізму сприятиме справедливішому розподілу фінансових ресурсів між регіонами. Наразі більшість податкових надходжень акумулюється в центральному бюджеті, що не завжди враховує реальні потреби кожного регіону. Передача частини податку на прибуток підприємств до місцевих бюджетів дозволить регіонам самостійно визначати пріоритети фінансування та забезпечувати більш збалансований економічний розвиток.

Окрім покращення існуючих механізмів оподаткування, необхідно розширити перелік податкових і фінансових надходжень, які могли б стати додатковими джерелами доходів для обласних бюджетів. Одним із таких механізмів може стати регіональний туристичний збір. У багатьох областях України є значний туристичний потенціал, проте більшість надходжень від туристичного збору залишаються в бюджетах окремих громад. Запровадження обласного туристичного збору у розмірі 1% від вартості проживання в готелях дозволить створити спеціальні фонди для розвитку туристичної інфраструктури, рекламування регіону як туристичної дестинації та покращення якості сервісу.

Додатково слід розглянути можливість запровадження спеціального регіонального збору для аграрних компаній, які обробляють значні земельні площі. Оскільки такі підприємства отримують значні прибутки від використання земельних ресурсів, частина цих коштів має надходити до обласного бюджету у вигляді цільового збору. Пропонуємо ввести регіональний збір для агропідприємств, які мають значний земельний банк, в саме понад 1 000 га.

Рекомендується встановити щорічний збір у розмірі 500 гривень за кожен гектар землі, що перевищує 1 000 гектарів у власності або користуванні агропідприємства. Такий підхід забезпечить прогресивність оподаткування, де більші землевласники сплачуватимуть більшу суму збору.

Для прикладу в Івано-Франківській області налічується 759 сільськогосподарських підприємств, які використовують 211,6 тис. га сільськогосподарських угідь.

Припустимо, що 10% від загальної кількості підприємств (тобто близько 76 підприємств) мають у користуванні понад 1 000 гектарів. Якщо середній розмір земельного банку таких підприємств становить 1 500 гектарів, то площа, що перевищує 1 000 гектарів, дорівнює 500 гектарів на підприємство. Таким чином, додаткова площа, яка підлягатиме оподаткуванню, становить 38 000 га, і

потенційні додаткові надходження до обласного бюджету в такому випадку складуть 19 000 000 грн.

Ці кошти можуть бути спрямовані на розвиток інфраструктури, підтримку місцевих громад та реалізацію соціальних програм, що сприятиме загальному розвитку регіону.

Збільшення доходів обласних бюджетів буде ефективним лише за умови запровадження прозорої та відповідальної системи управління фінансами. Для цього потрібно запровадити електронний моніторинг усіх бюджетних витрат, що дозволить громадянам та незалежним експертам контролювати, як використовуються кошти. Також варто розробити систему рейтингів ефективності витрат регіональних бюджетів, яка буде враховувати такі показники, як рівень виконання бюджетних програм, частка коштів, витрачених на розвиток, а не лише на утримання, та економічний ефект від реалізованих проєктів.

Ще одним важливим напрямом є більш активне використання державно-приватного партнерства. Це дозволить залучати приватні інвестиції в інфраструктурні та соціальні проєкти, розвантажуючи обласні бюджети. Наприклад, будівництво доріг, лікарень чи спортивних об'єктів може здійснюватися на основі спільного фінансування, що зменшить навантаження на бюджет і підвищить якість реалізованих проєктів.

Для підвищення фінансової автономії областей необхідно комплексно підходити до реформування бюджетної політики регіонального рівня. Оптимізація існуючих податків, зокрема збільшення частки ПДФО для обласних бюджетів, посилення контролю за рентою та екологічним податком, сприятиме стабілізації фінансової системи регіонів. Запровадження нових джерел доходів, таких як туристичний, інфраструктурний та аграрний збори, дозволить областям отримати додаткові ресурси для розвитку. Водночас ефективне управління бюджетними коштами, впровадження відкритого контролю та державно-приватного партнерства стануть запорукою більш

раціонального використання фінансів і зростання економічного потенціалу регіонів.

Ще одним важливим кроком є запровадження ефективної системи фінансового вирівнювання на обласному рівні є важливим кроком для забезпечення рівномірного розвитку регіонів, усунення диспропорцій у фінансовому забезпеченні територіальних громад та створення справедливих умов для реалізації місцевих повноважень. Наразі в Україні діє система горизонтального фінансового вирівнювання на рівні місцевих бюджетів, але обласний рівень залишається фінансово залежним від трансфертів із державного бюджету, що знижує його спроможність виконувати власні функції. Тому необхідно реформувати механізм фінансового вирівнювання з урахуванням сучасних викликів та потреб регіонального розвитку.

Перш за все, варто запровадити механізм часткового перерозподілу доходів між громадами в межах області. Це передбачає створення регіонального фонду фінансового вирівнювання, кошти якого формуватимуться за рахунок частини податку на прибуток підприємств, екологічного податку та спеціальних зборів. Громади, які мають високий рівень доходів на душу населення, спрямовуватимуть певний відсоток своїх надходжень у цей фонд, а звідти ресурси будуть перерозподілятися на користь фінансово слабших громад, що мають обмежені можливості для власного доходного наповнення. Такий підхід дозволить зменшити нерівність між громадами та покращити фінансування соціальних послуг у малозабезпечених територіях.

Ще одним важливим кроком є впровадження стимулюючого фінансового вирівнювання. Це означає, що громади, які демонструють високі показники економічного розвитку, залучення інвестицій, зростання кількості підприємств та робочих місць, можуть отримувати додаткові фінансові ресурси у вигляді дотацій чи субвенцій із регіонального бюджету. Такий підхід сприятиме економічній активності та створить мотивацію для громад збільшувати власні доходи замість того, щоб розраховувати на постійні дотації. Водночас необхідно

розробити систему моніторингу та контролю за цільовим використанням коштів, щоб уникнути їх неефективного розподілу.

Крім того, необхідно забезпечити прозорий механізм розподілу міжбюджетних трансфертів на рівні області. Сьогодні значна частина державних субвенцій розподіляється за формальними критеріями, без урахування реальних потреб громад. Тому варто розробити систему, яка враховуватиме не лише чисельність населення, але й рівень соціально-економічного розвитку території, наявність інфраструктури, обсяг власних доходів та інші фактори. Це дозволить спрямовувати більше ресурсів у громади, які мають низьку податкову базу та потребують додаткових інвестицій у соціальну сферу, дороги, освіту та медицину.

Також доцільно посилити роль обласного бюджету у фінансовому вирівнюванні. Наразі його можливості досить обмежені, оскільки основні доходи залишаються на рівні громад або спрямовуються до державного бюджету.

Загалом, ефективна система фінансового вирівнювання на обласному рівні має ґрунтуватися на принципах справедливості, стимулювання економічного розвитку та рівномірного розподілу ресурсів. Вона повинна зменшувати залежність місцевих бюджетів від державних трансфертів, забезпечувати можливість самостійного фінансування громад та сприяти створенню сприятливих умов для розвитку територій із нижчим рівнем економічного потенціалу. Це не лише зміцнить фінансову стабільність областей, але й сприятиме загальному збалансованому розвитку регіонів України.

Отже, основними напрямками удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад можна вважати:

1. Посилення фінансової децентралізації:
 - надання громадам більшої податкової автономії;
 - перегляд механізму міжбюджетних трансфертів для зменшення диспропорцій між регіонами.
2. Оптимізація податкової політики на місцевому рівні:

- розширення бази місцевих податків;
 - впровадження стимулів для бізнесу через податкові преференції.
3. Залучення альтернативних джерел фінансування:
- розвиток місцевих запозичень і муніципальних облігацій;
 - створення механізмів державно-приватного партнерства.
4. Удосконалення бюджетного процесу:
- запровадження програмно-цільового методу бюджетування;
 - посилення контролю за ефективністю використання бюджетних коштів.
5. Цифровізація фінансового управління:
- впровадження електронних платформ для адміністрування доходів та видатків;
 - використання сучасних ІТ-рішень для автоматизації бюджетних процесів.

Удосконалення механізму функціонування місцевих фінансів сприятиме зміцненню фінансової самостійності громад, ефективному використанню ресурсів та прискоренню регіонального розвитку. Реалізація запропонованих заходів дозволить Україні забезпечити більш рівномірний та сталий соціально-економічний розвиток на рівні регіонів та місцевих громад.

3.3. Стратегічні напрями удосконалення функціонування фінансових механізмів територіальних громад в умовах децентралізації

Фінансові механізми відіграють ключову роль у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку регіонів та територіальних громад зокрема, оскільки вони є основним інструментом реалізації місцевої політики та надання суспільних послуг. В умовах децентралізації в Україні особливого значення набуває ефективне управління фінансовими механізмами, що вимагає стратегічного підходу до їх удосконалення. Однак війна в країні створила

безпрецедентні виклики для місцевих бюджетів, спричинивши значне зменшення доходів, руйнування інфраструктури та зростання витрат на соціальні та гуманітарні потреби [148, с. 364]. У цих умовах громади та регіони змушені оперативнo адаптувати свої фінансові стратегії, знаходити нові джерела доходів, посилювати співпрацю з міжнародними партнерами та впроваджувати антикризові заходи для забезпечення життєдіяльності та відновлення регіонів.

Основними стратегічними напрямками удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад мають стати (рис. 3.9):

- розширення доходної бази;
- оптимізація витрат;
- удосконалення механізмів міжбюджетних відносин;
- впровадження цифрових технологій у фінансове управління;
- залучення альтернативних джерел фінансування.

Одним із пріоритетних стратегічних напрямів удосконалення місцевих фінансів є розширення їх доходної бази. На сьогодні місцеві бюджети значною мірою залежать від трансфертів з державного бюджету, що обмежує фінансову автономію органів місцевого самоврядування. Для зміцнення фінансової незалежності необхідно створювати сприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу, який є основним джерелом податкових надходжень до місцевих бюджетів. Розвиток підприємництва є ключовим фактором економічного зростання регіонів, створення нових робочих місць та підвищення рівня добробуту населення. В умовах децентралізації та глобальних економічних змін необхідно впроваджувати комплексні стратегії для стимулювання бізнес-активності на місцевому рівні, а саме:

1. Формування сприятливого бізнес-клімату:

- спрощення регуляторних процедур – зменшення бюрократичних бар'єрів, цифровізація процесів реєстрації бізнесу, запровадження принципу «єдиного вікна» для підприємців. Значна частина зазначених процедур уже на

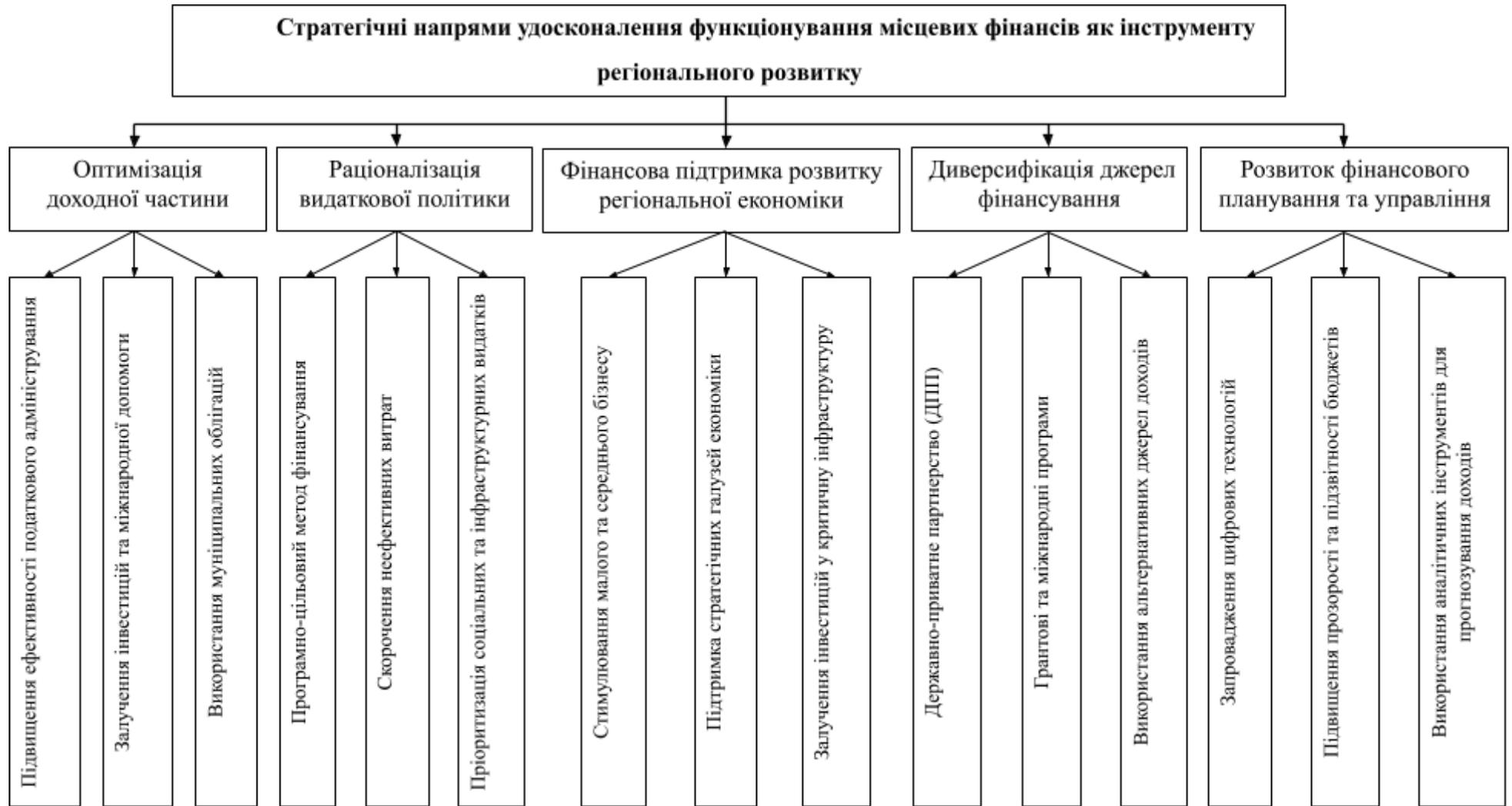

Рис. 3.9. Стратегічні напрями удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації

*Джерело: розроблено автором

сьогодні може надаватися через портал ДІЯ чи у Центрах надання соціальних послуг, однак постійно потрібно збільшувати кількість послуг для легкості та зручності ведення бізнесу;

- оптимізація податкового навантаження – розробка місцевих податкових пільг, зниження ставок орендної плати для малого та середнього бізнесу. Перш за все органи місцевого самоврядування можуть зменшити ставки або навіть повністю звільнити бізнес від податку на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки для підприємств, що інвестують у модернізацію виробництва, відновлення зруйнованих об'єктів або створюють нові робочі місця. Ще одним реальним кроком зниження податкового навантаження на місцях є відстрочення сплати земельного податку для підприємств, що постраждали від війни та знаходяться у процесі відновлення;

- забезпечення прозорості та відкритості влади – впровадження електронних сервісів для підприємців, регулярні консультації бізнесу з місцевою владою.

2. Розвиток інфраструктури для бізнесу через модернізацію транспортної та логістичної інфраструктури (покращення доріг, доступу до комунікацій, розвиток індустріальних парків) Основним інструментом формування належних умов для ведення бізнесу є створення індустріальних парків (рис. 3.10), які здатні виступити не просто виробничими майданчиками, а комплексними екосистемами, які вимагають ефективного управління та стратегічного адміністрування. Правильний підхід до організації та функціонування таких парків може забезпечити сталий економічний розвиток, підвищення конкурентоспроможності місцевого бізнесу та зростання доходів громад.

Формування промислових парків зустрічається з рядом проблем для органів місцевого самоврядування на локальному та регіональному рівнях, до яких відносяться:

- ризики неефективного управління – зустрічаються коли управляюча компанія не має досвіду залучення бізнесу на промислові майданчики та не може надати належний рівень послуг своїм клієнтам. Досить часто виникають,

коли функції менеджменту покладаються на комунальні підприємства, які не мали досвіду діяльності у відповідній сфері;

- високий рівень початкових витрат – створення індустріального парку є дороговартісним процесом, в основному першочергові кошти інвестуються в підготовку території та підведення відповідної інфраструктури (водопостачання, водовідведення, електромережа, проїзні шляхи). Ще одним важливим етапом фінансування парку є утримання готових промислових майданчиків до залучення перших інвесторів і реального початку їх діяльності;

- бюрократичні перешкоди створення індустріальних парків – процес отримання дозволів, узгодження зонування та екологічних нормативів може затягуватися через складні адміністративні процедури. Такі перешкоди не дають змоги шукати потенційних інвесторів ще до офіційної реєстрації індустріального парку, бо в багатьох випадках такі дії можуть тривати і декілька років;

- відсутність реальних інвесторів, які готові працювати на території промислових парків – без правильної маркетингової стратегії індустріальний парк може залишитися недозавантаженим, що призведе до збитковості проєкту. Ще одним моментом є неврахування засновниками основних потреб інвесторів, таких як: робоча сила, логістика, менеджмент та ін.

На сьогодні до реєстру індустріальних (промислових) парків лише західних областей країни включено 58 парків [149]. У Івано-Франківській області розташовано 7 індустріальними парками, з яких три - у Калуші. До 2022 року на Івано-Франківщині було лише два індустріальні парки, а саме індустріальний парк «Долина» (розташований у м. Долина) та Kalush Industrial HUB (розташований у Калуському районі Івано-Франківської області).

Основною перевагою індустріальних парків є можливість учасників промислових парків скористатися пільгами:

- звільнення від сплати податку на додану вартість на імпорт обладнання;
- звільнення від сплати податку на прибуток підприємств терміном на 10 років за умови реінвестування даних коштів;

- зниження ставок на оподаткування землі та нерухомості.

Органи місцевого самоврядування на регіональному та локальному рівнях також отримують ряд переваг від функціонування індустріальних парків:

- зростання надходжень до місцевих бюджету, відбувається завдяки ефективному адмініструванню діяльності промислового парку, що призводить до зростання податкових надходжень від підприємств індустріального парку;

- зменшення рівня безробіття в регіоні – індустріальні парки сприяють створенню нових робочих місць та підвищенню рівня зайнятості;

- оптимізація територіального розвитку – промислові парки дозволяють ефективно використовувати земельні ресурси та запобігати хаотичному розміщенню підприємств;

- формування позитивного інвестиційного іміджу громади та області - успішне функціонування індустріального парку робить громаду та регіон більш привабливим для інших інвесторів, стимулюючи подальше економічне зростання.

3. Фінансова підтримка та залучення інвестицій через розвиток програм по мікрокредитуванню малого бізнесу на регіональному рівні сприяє підвищенню інвестиційної активності та створенню нових робочих місць в регіоні.

Зауважимо, що на регіональному рівні в усіх областях держави діють програми розвитку малого та середнього підприємництва, розглядаючи Івано-Франківську область ми можемо відзначити діючу програму «Про Регіональну цільову програму розвитку малого та середнього підприємництва в Івано-Франківській області на 2024-2027 роки», яка прийнята Рішенням сесії Івано-Франківської обласної ради № 822-28/2023 від 22.12.2023 року [150]. В основному програма націлена на компенсація відсоткових ставок за кредитами, отриманими суб'єктами малого та середнього підприємництва (в рамках Державної програми 5-7-9) на реалізацію проєктів ветеранського бізнесу та надання мікрокредитів суб'єктам малого та середнього підприємництва для ведення власної справи.

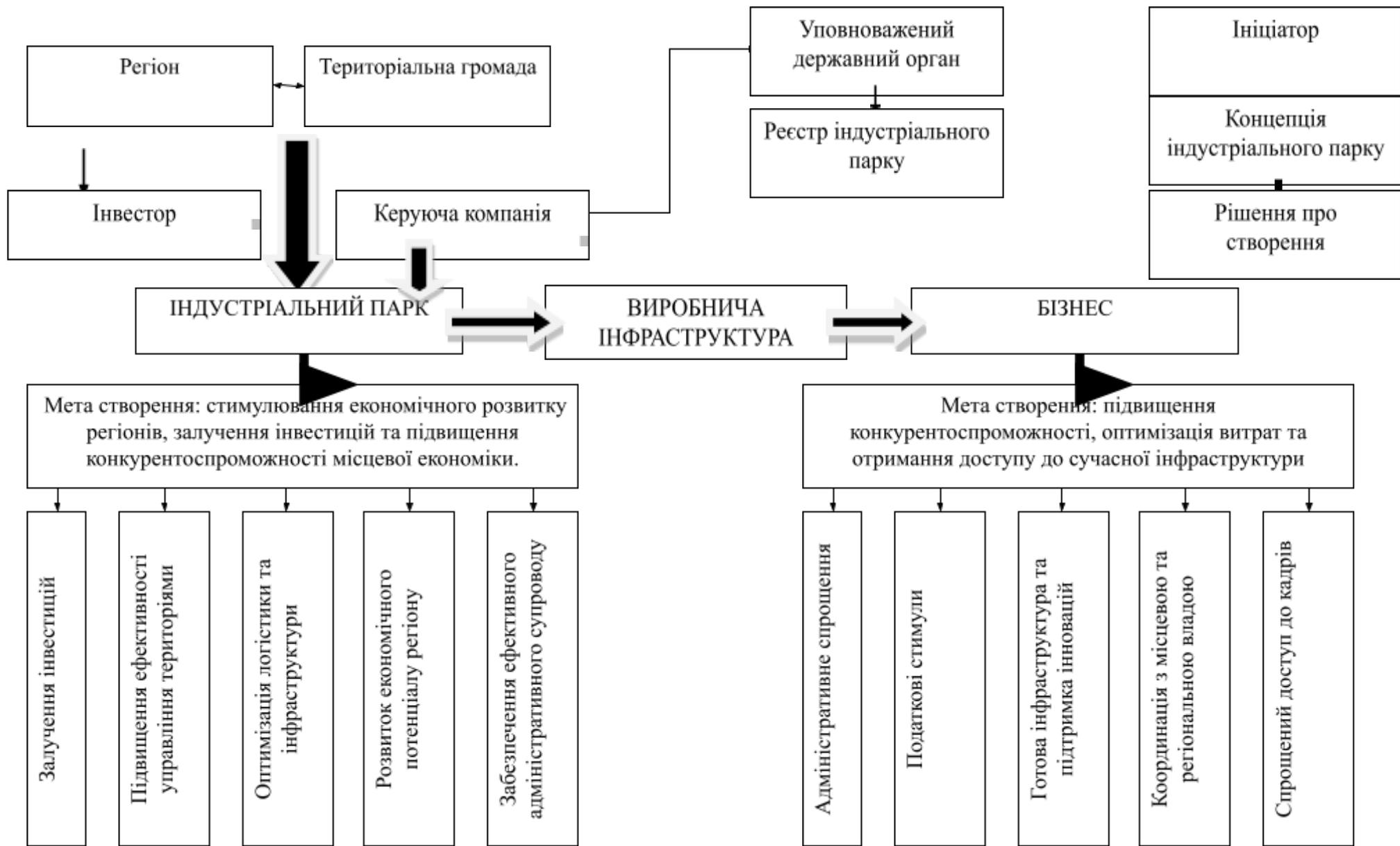

Рис. 3.10. Механізм функціонування індустріального парку як основи розвитку територій

*Джерело: розроблено автором

Ще одним дієвим механізмом залучення фінансування для бізнесу є міжнародні інвестиції та грантові програми, так Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) предствалє Програму «Конкурентоспроможна економіка України» (КЕУ), яка спрямована на підтримку малих та середніх підприємств (МСП), бізнес-асоціацій та неурядових організацій для підвищення їхнього кадрового, інноваційного та експортного потенціалу. Максимальна сума гранту становить до \$150 000. Однак з лютого місяця 2025 року усі програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) призупинені на невизначений термін. Європейський Союз (ЄС) курує програму EIC Accelerator, яка надає фінансування для інноваційних проєктів і стартапів, які працюють над новими технологіями. Гранти можуть становити від €500 000 до €2 500 000, що дозволяє підприємствам реалізувати технологічні прориви та наукові відкриття. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) надає гранти для залучення висококваліфікованих консультантів, які допомагають трансформувати бізнес. Грант покриває від 25% до 75% вартості консалтингових послуг, але не перевищує €10 000. Данський інвестиційний фонд Ларса Сейєра Крістенсена надає постійні гранти, розраховані для українських блокчейн-стартапів. Можна отримати грошову допомогу у розмірі від € 5 000 до € 50 000.

Український фонд стартапів (USF) надає гранти до \$75 000 для українських стартапів на ранніх стадіях розвитку з метою підтримки інновацій та підприємництва. А державна програма «Робота» виділяє грантові кошти на власну справу, програма фінансується за рахунок міжнародної технічної допомоги, надає гранти для започаткування або розвитку власного бізнесу.

Доцільно також використовувати інструмент державно-приватного партнерства (ДПП) для реалізація спільних проєктів із приватним сектором у сфері інфраструктури, туризму та екології.

Стимулювання інноваційного та технологічного бізнесу є стратегічним кроком для підвищення фінансової спроможності бізнесу на регіональному рівні, оскільки воно безпосередньо сприяє економічному зростанню,

підвищенню конкурентоспроможності та створенню умов для довгострокового розвитку регіону. Традиційні галузі економіки, як правило, мають обмежений потенціал для розширення, тоді як інноваційний сектор генерує нові продукти та послуги, що мають високий рівень доданої вартості. Це дозволяє розширити економічну базу регіону, залучити нові джерела доходів та зменшити залежність від застарілих або нестабільних моделей господарювання.

Інноваційний бізнес створює умови для підвищення продуктивності підприємств та ефективного використання ресурсів. Впровадження новітніх технологій, автоматизації та цифрових рішень дозволяє підприємствам зменшувати операційні витрати, оптимізувати виробничі процеси та підвищувати якість продукції або послуг. Це, у свою чергу, робить бізнес більш конкурентоспроможним на внутрішньому та міжнародному ринках, що особливо важливо в умовах глобалізації та високого рівня конкуренції між регіонами за інвестиції та трудові ресурси.

Розвиток інноваційного бізнесу також є потужним інструментом для залучення інвестицій та розширення міжнародної співпраці. Інвестори та венчурні фонди, як правило, зацікавлені в перспективних високотехнологічних проєктах, які мають потенціал швидкого зростання. Якщо регіон активно підтримує стартапи, створює сприятливе середовище для досліджень і розробок, надає податкові стимули або грантові можливості для новаторських підприємств, це може сприяти залученню додаткових фінансових потоків. Крім того, регіони, що роблять ставку на інноваційність, можуть отримати доступ до міжнародних програм підтримки технологічного розвитку та наукового співробітництва.

Важливим аспектом стимулювання інновацій є створення нових робочих місць та підвищення рівня оплати праці. Технологічний бізнес потребує висококваліфікованих спеціалістів, таких як інженери, програмісти, науковці та менеджери інноваційних проєктів. Це сприяє формуванню якісного ринку праці, зменшенню безробіття та відтоку кадрів з регіону. Якщо місцева влада створює умови для розвитку таких підприємств, вона не тільки підтримує

місцевий бізнес, а й сприяє соціально-економічній стабільності громади, адже зростання доходів населення позитивно впливає на купівельну спроможність та розвиток сфери послуг [151, с. 1561].

Розвиток інноваційного бізнесу також сприяє стійкості регіональної економіки в умовах криз. На відміну від традиційних секторів, які можуть зазнавати значних втрат у періоди нестабільності, технологічні компанії здатні швидше адаптуватися до змін та знаходити нові ринки збуту. Наприклад, у період пандемії багато підприємств змогли перейти на дистанційну роботу або трансформувати свої бізнес-моделі завдяки цифровим технологіям. У контексті війни розвиток інноваційної економіки є ще більш актуальним, адже він дозволяє створювати економічні передумови для повоєнного відновлення, зменшення залежності від імпорту та формування нових експортних можливостей.

Ще одним важливим наслідком стимулювання інноваційного бізнесу є активізація співпраці між бізнесом та науковими установами. Впровадження нових технологій вимагає постійного проведення досліджень, розробки нових матеріалів, програмних продуктів, біотехнологій тощо. Це стимулює регіональні університети та науково-дослідні центри до активнішої участі в економічному розвитку, створюючи замкнутий цикл між освітою, наукою та підприємництвом. Такий підхід забезпечує не тільки комерціалізацію наукових розробок, але й розвиток людського капіталу, що є основою для довгострокового процвітання регіону.

Розширення інноваційного бізнесу також сприяє покращенню якості життя населення та розвитку регіональної інфраструктури. Впровадження технологій у сферу енергетики, транспорту, міського управління та екології дозволяє створювати «розумні міста», які є більш зручними для життя та ведення бізнесу. Крім того, стимулювання високотехнологічних компаній може призвести до створення технологічних парків, бізнес-інкубаторів та акселераторів, що стають точками зростання для регіональної економіки та місцем залучення міжнародних партнерів.

Таким чином, розвиток інноваційного та технологічного бізнесу є не просто важливим економічним кроком, а стратегічним напрямом, який визначає майбутнє регіону. Це дозволяє не тільки забезпечити фінансову стійкість місцевого бізнесу, а й створити умови для тривалого соціально-економічного розвитку, залучення інвестицій, підвищення рівня зайнятості та покращення якості життя мешканців регіону.

Стратегічне посилення бізнесу в регіонах вимагає комплексного підходу, що включає спрощення регуляторної бази, розвиток інфраструктури, фінансову підтримку, стимулювання інновацій та створення сприятливих умов для міжнародної торгівлі [152, с. 68]. Така політика сприятиме економічному розвитку територій, збільшенню інвестиційної привабливості регіонів та підвищенню добробуту населення.

Другим важливим напрямом є оптимізація витрат місцевих бюджетів, що передбачає підвищення ефективності використання бюджетних коштів та запровадження сучасних механізмів фінансового контролю. У цьому контексті важливу роль відіграє запровадження програмно-цільового методу бюджетування, який дозволяє забезпечити чітку прив'язку бюджетних витрат до стратегічних пріоритетів розвитку регіону. Крім того, необхідно удосконалювати механізми моніторингу та оцінки ефективності використання бюджетних коштів, що сприятиме підвищенню рівня прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування перед громадськістю.

Однак, найважливішим напрямом оптимізації витрат місцевих бюджетів є надмірна складова апарату органів місцевого самоврядування та неефективне використання бюджетних ресурсів, пов'язаних із його утриманням. У багатьох громадах значна частина коштів витрачається на фінансування адміністративного апарату, який часто є зовсім великим у порівнянні з реальними потребами управління [153, с. 337]. Це призводить до розбалансованості місцевих фінансів, коли значні бюджетні ресурси спрямовуються на утримання чиновницького апарату замість фінансування критично важливих сфер, таких як освіта, медицина, соціальний захист та розвиток інфраструктури.

Скорочення надмірних адміністративних витрат може бути досягнуте шляхом оптимізації структури місцевих органів влади, зменшення кількості посад та перегляду функціоналу працівників, а також чіткої структури повноважень між різними рівнями влади для відміни дублювань в виконанні своїх функцій (основною структурою, яка здебільшого дублює функції вищестоящего органу управління є районні державні адміністрації, які виконують ряд функцій обласних державних адміністрацій). Важливим є впровадження сучасних технологій управління, що дозволить автоматизувати багато адміністративних процесів та зменшити потребу в зайвих робочих місцях. Використання цифрових платформ для надання адміністративних послуг, електронного документообігу та систем управління фінансами здатне суттєво скоротити витрати на утримання чиновницького апарату та підвищити ефективність прийняття рішень.

Крім того, важливим заходом є запровадження механізмів громадського контролю за витратами місцевих бюджетів. Відкритість та прозорість у фінансуванні діяльності органів місцевого самоврядування сприяє зменшенню корупційних ризиків та підвищує відповідальність посадовців за ухвалені рішення [154, с. 231]. Створення відкритих бюджетних платформ, публічних звітів про використання коштів та залучення громадян до формування бюджету дозволяє зробити процеси управління фінансами більш ефективними та орієнтованими на реальні потреби громади.

Таким чином, оптимізація витрат на утримання апарату органів місцевого самоврядування є важливим елементом підвищення фінансової стійкості місцевих бюджетів. Скорочення адміністративних витрат, запровадження цифрових технологій, застосування програмно-цільового підходу та посилення громадського контролю дозволять більш ефективно використовувати фінансові ресурси та спрямовувати їх на розвиток громад, а не на надмірну бюрократію.

Ще одним важливим напрямом удосконалення місцевих фінансів є реформування міжбюджетних відносин. Важливо забезпечити справедливий розподіл фінансових ресурсів між державним та місцевими бюджетами, що

дозволить органам місцевого самоврядування ефективніше виконувати свої повноваження. Це передбачає, зокрема, удосконалення механізму горизонтального вирівнювання, який має ґрунтуватися на об'єктивних критеріях та забезпечувати справедливий перерозподіл коштів між громадами залежно від їхніх соціально-економічних показників.

Удосконалення механізму горизонтального вирівнювання, який має ґрунтуватися на об'єктивних критеріях та забезпечувати справедливий перерозподіл коштів між громадами залежно від їхніх соціально-економічних показників. Для ефективного функціонування цього механізму необхідно визначити низку ключових критеріїв, які враховують реальний фінансовий стан територіальних громад, їхні потреби та можливості для самостійного наповнення бюджету.

Одним із основних критеріїв має бути рівень податкової спроможності громади, який відображає її здатність генерувати власні доходи. Це включає надходження від місцевих податків і зборів, таких як податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), податок на нерухомість, плата за землю та інші фіскальні інструменти. Якщо громада має обмежені можливості щодо збору податків через низький рівень ділової активності або значні демографічні проблеми, вона повинна отримувати більшу підтримку через механізм горизонтального вирівнювання.

Другим важливим критерієм є демографічна структура громади, зокрема частка населення, що потребує соціальної підтримки. Громади з високим рівнем безробіття, великою кількістю пенсіонерів, осіб з інвалідністю або внутрішньо переміщених осіб (ВПО) мають значно вищі витрати на соціальні програми, освіту, медицину та житлово-комунальні послуги. Відповідно, механізм вирівнювання повинен враховувати ці фактори, забезпечуючи рівний доступ мешканців усіх регіонів до базових послуг незалежно від економічної спроможності громади.

Наступним ключовим критерієм є рівень розвитку соціальної та економічної інфраструктури. Громади, які мають недостатньо розвинену

дорожню, комунальну та соціальну інфраструктуру, потребують значно більших інвестицій у модернізацію. Тому механізм горизонтального вирівнювання має передбачати додаткові ресурси для таких територій, щоб забезпечити їхнє збалансоване зростання та уникнути ситуації, коли деякі громади опиняються в «інфраструктурній пастці» через брак коштів.

Окремо необхідно враховувати регіональні особливості та природні умови, які впливають на фінансові можливості громади. Наприклад, гірські або прикордонні території можуть мати обмежений доступ до логістичних і промислових центрів, що ускладнює розвиток підприємництва та підвищує вартість надання державних послуг. У таких випадках громадам має надаватися додаткове фінансування, щоб компенсувати ці природні та географічні бар'єри.

Ще одним важливим аспектом є аналіз економічного потенціалу громади та її можливості для самозабезпечення в майбутньому. Громади, які демонструють позитивні тенденції в залученні інвестицій, розвитку малого та середнього бізнесу, створенні робочих місць, можуть потребувати меншої підтримки, ніж ті, що залишаються залежними від дотацій. Це означає, що механізм вирівнювання має бути динамічним і передбачати стимулювання громад до активного економічного розвитку, а не лише компенсувати їхні фінансові дисбаланси.

Таким чином, ефективне горизонтальне вирівнювання повинно ґрунтуватися на комплексному підході, який враховує податкову спроможність, соціально-демографічні характеристики, рівень розвитку інфраструктури, природно-географічні фактори та економічний потенціал громад. Це дозволить створити справедливую систему розподілу ресурсів, яка не тільки підтримуватиме слабші громади, а й мотивуватиме їх до розвитку та підвищення фінансової самостійності.

В сьогоденних умовах функціонування доцільним є і перегляд механізму надання державних субвенцій та дотацій, зробивши його більш прозорим і передбачуваним.

Останнім, але не менш важливим стратегічним напрямом удосконалення місцевих фінансів є залучення альтернативних джерел фінансування регіонального розвитку. У сучасних умовах місцеві бюджети часто не можуть покривати всі потреби регіону, тому важливо активно залучати інвестиції, гранти та кошти міжнародних фінансових організацій.

Розпочинаючи з 2022 року внески від міжнародних фінансових організацій зросли в десятки разів (рис. 3.11), однак такі дії пов'язані з військовими діями в країні та допомогою міжнародних інвестиційних фондів в питаннях забезпечення життєдіяльності вимушено переміщених осіб, відбудови мостів, доріг, каналізаційних та водопровідних мереж, відновлення місць проживання громадян.

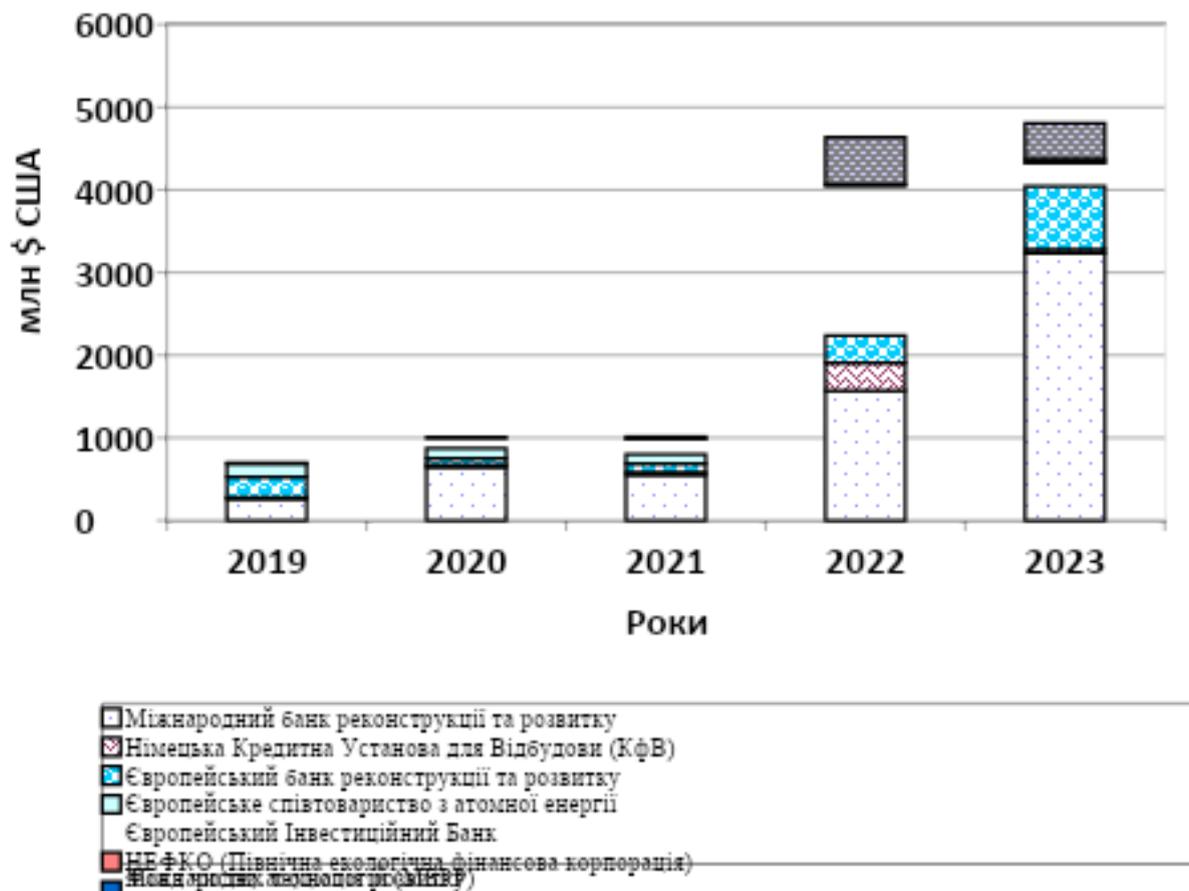

Рис. 3.11. Фінансові вкладення міжнародних організацій у відбудову України (*Джерело: [155])

У 2021 році міжнародні фінансові організації вклали в розвиток України 1013,7 млн \$ США, в той час дані цифри у 2022 та 2023 роках становили 4634,4 та 4809,0 млн \$ США, що більше ніж в 4,5 рази.

Основними донорами відбудови громад та регіонів є Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Німецька Кредитна Установа для Відбудови (КфВ), Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейське співтовариство з атомної енергії, Європейський Інвестиційний Банк, НЕФКО (Північна екологічна фінансова корпорація), Фонд чистих технологій (МБРР), Міжнародна асоціація розвитку. Діяльність даних структур проходить у тісній співпраці з місцевими та регіональними органами влади для покращення якості реалізованих проєктів.

Основними сферами в які міжнародні організації вкладали кошти стали постачання енергії та газу (відбудова та заміна знищених енергетичних та газових об'єктів), транспорт (відбудова мостів та переправ), охорона здоров'я та соціальний захист, сільське господарство та бюджетна підтримка (рис. 3.12).

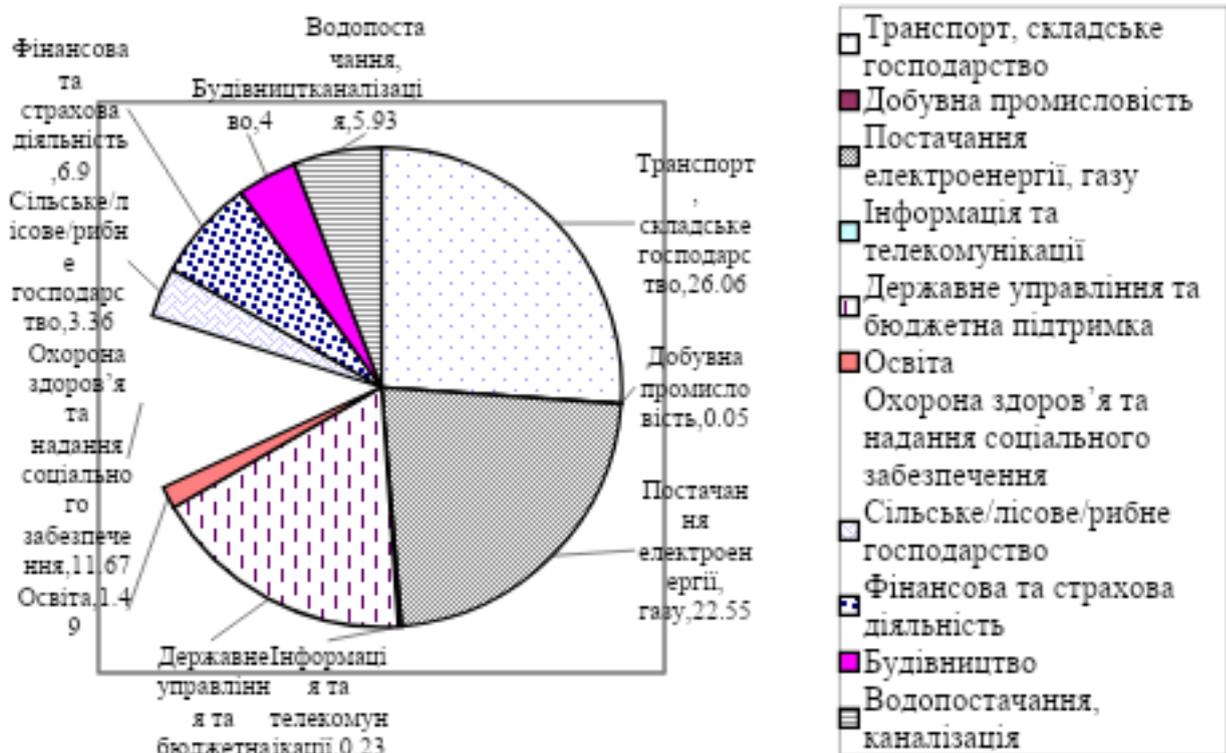

Рис. 3.12. Структура фінансування проектів за галуззю реалізації

**Джерело: [155]*

Велику роль у процесі відновлення територій можуть відігравати державно-приватне партнерство та механізми муніципального запозичення. Зокрема, муніципальні облігації можуть стати ефективним інструментом залучення додаткових фінансових ресурсів для реалізації стратегічних інфраструктурних проектів, спрямованих на підвищення якості життя населення та розвиток місцевої економіки.

Таким чином удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад потребує комплексного підходу, що охоплює як розширення доходної бази, так і підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Важливими напрямками реформування є також удосконалення міжбюджетних відносин, цифровізація фінансового управління та залучення додаткових джерел фінансування. Реалізація цих стратегічних заходів дозволить забезпечити сталий розвиток регіонів, зміцнити фінансову незалежність місцевих громад та підвищити рівень життя населення.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі досліджено важливу наукову проблему, яка стосується розробки пропозицій щодо удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. Результати, що отримані в процесі дослідження, їх апробація та впровадження в практичну діяльність підтверджують актуальність теми, засвідчують досягнення поставленої мети і виконання завдань, а також дають можливість сформулювати низку висновків і пропозицій:

1. Обґрунтовано науково-теоретичні засади та прикладні підходи до модернізації державної політики регіонального розвитку України в умовах післявоєнного відновлення, з акцентом на вдосконалення фінансових механізмів підтримки територіальних громад. Запропоновані підходи базуються на таких ключових засадах: інтеграція безпекового виміру у регіональну політику; застосування диференційованого підходу до розвитку різних типів територій; посилення децентралізованого планування і спроможності місцевого самоврядування; перехід до інтелектуальних моделей управління фінансами на регіональному рівні; розвиток партнерств і міжсекторальної взаємодії громад; орієнтація на цілі сталого розвитку та екологічну трансформацію; реформування інституційного середовища фінансової регіональної політики; активізація євроінтеграційного напрямку в регіональній політиці. Ці підходи мають бути інтегровані в єдину національну модель відновлення, що передбачає системну і довготривалу трансформацію країни з урахуванням безпекових викликів, соціальних потреб, економічних перспектив і необхідності інституційного оновлення.

2. Узагальнено наукові підходи та уточнено понятійно-категоріальний апарат, що використовується у дослідженні, зокрема, розкрито сутність поняття «фінансові механізми розвитку територіальних громад в умовах децентралізації». Під «фінансовими механізмами розвитку територіальних громад в умовах децентралізації» розуміємо систему інструментів, норм,

методів та соціально-економічних відносин між органами місцевого самоврядування, державних органів влади, місцевих суб'єктів господарювання та населення громади в процесі формування, розподілу та використання фінансових ресурсів задля для виконання власних та делегованих державою повноважень й забезпечення досягнення стратегічних цілей розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. На відміну від попередніх визначень, фінансові механізми розглядаються не лише як набір окремих інструментів чи процедур, а як цілісна система техніко-економічних, організаційних, управлінських та соціальних відносин, яка забезпечує взаємодію між ключовими суб'єктами - органами місцевого самоврядування, державними органами влади, підприємницькими структурами, інституціями громадянського суспільства та населенням громади - у процесі формування, розподілу та використання фінансових ресурсів. При цьому фінансові механізми інтерпретуються як стратегічний інструмент розвитку територіальних громад, оскільки саме через їх функціонування забезпечується виконання власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, створюються умови для підвищення фінансової спроможності та досягнення довгострокових цілей соціально-економічного розвитку.

3. У роботі здійснено ґрунтовний аналіз стану та динаміки змін у структурі доходів і видатків територіальних громад Івано-Франківської області, що дало змогу виявити низку важливих закономірностей. Встановлено, що між структурою видаткової частини місцевих бюджетів у короткостроковому періоді та обсягами їх доходів у довгостроковій перспективі існує безпосередній взаємозв'язок, що свідчить про важливість оптимізації фінансової політики громад. Проведене порівняння тенденцій становлення фінансової децентралізації та функціонування місцевих бюджетів регіону із загальнодержавними процесами дало підстави зробити кілька узагальнених висновків. По-перше, фінансова децентралізація в Україні вже продемонструвала позитивні результати, зокрема у сфері підвищення ефективності формування та управління місцевими бюджетами. По-друге,

темпи децентралізаційних змін у Івано-Франківській області виявилися нижчими, ніж у більшості інших регіонів. По-третє, за рівнем доходів і видатків місцевих бюджетів область посідає середні позиції (13–15 місце серед регіонів України), при цьому показники доходів і видатків у розрахунку на одного мешканця залишаються нижчими за середньонаціональні. По-четверте, виявлено значні відмінності у формуванні бюджетів залежно від типу населених пунктів та їх чисельності. По-п'яте, структура доходів і видатків місцевих бюджетів Івано-Франківщини має специфіку, яка відрізняється від загальноукраїнських тенденцій. З огляду на це доведено необхідність врахування регіональних особливостей у процесі управління фінансовими механізмами та обґрунтовано доцільність розробки адаптованих і гнучких інструментів, спрямованих на підвищення ефективності формування та використання місцевих бюджетів у контексті забезпечення фінансової стійкості територіальних громад.

На основі проведеного комплексного аналізу динаміки фінансової спроможності територіальних громад Івано-Франківської області визначено ключові чинники, що впливають на її зміну. Для оцінювання рівня фінансової спроможності було використано інтегральний показник, сформований шляхом об'єднання окремих індикаторів: доходи загального фонду з розрахунку на 1 мешканця; видатки загального фонду з розрахунку на 1 мешканця; видатки на утримання апарату управління з розрахунку на 1 мешканця; капітальні видатки з розрахунку на 1 мешканця; рівень дотаційності бюджетів; співвідношення видатків на утримання апарату управління із фінансовими ресурсами громади; питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету громади; питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків; видатки на культуру та фізичну культуру і спорт з розрахунку 1 мешканця; питома вага трансфертів у дохідній частині бюджету; питома вага місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету. У ході дослідження встановлено, що найшвидше зростання фінансової спроможності спостерігається не в найбільших за площею чи чисельністю громадах, а в тих, які раніше не

вирізнялися значним ресурсним потенціалом. Натомість громади з потужною ресурсною базою демонструють стабільні, майже незмінні показники. Це вказує на те, що конкурентоспроможність територіальних громад зростає завдяки впровадженню ефективних управлінських рішень у сфері фінансового управління.

4. Удосконалено методичні підходи до визначення стратегічного потенціалу удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад шляхом застосування комплексного стратегічного аналізу, що поєднує інструменти PEST-, SWOT- та GAP-аналізу із результатами соціологічного опитування. Такий підхід забезпечив можливість ідентифікації сильних і слабких сторін функціонування територіальних громад, визначення актуальних можливостей і загроз зовнішнього середовища, а також окреслення ключових чинників, які формують умови ефективності фінансових механізмів їх розвитку.

Узагальнення результатів проведеного аналізу дозволяє констатувати наявність низки тенденцій, що розкривають стратегічний потенціал удосконалення фінансових механізмів. Зокрема, фінансова децентралізація, попри позитивний ефект, не усуває залежності громад від державних трансфертів, що актуалізує потребу у розширенні власної доходної бази за рахунок місцевих податків, грантових ресурсів та державно-приватного партнерства. Використання цифрових технологій створює нові можливості для підвищення прозорості бюджетного процесу, однак темпи їх впровадження залишаються нерівномірними, що вимагає забезпечення рівного доступу до сучасних ІТ-рішень для всіх громад. Потенціал залучення міжнародних грантів часто обмежується недостатнім рівнем проектних компетентностей працівників органів місцевого самоврядування, що зумовлює необхідність інституційного розвитку кадрового потенціалу та створення професійних проектних підрозділів. Водночас бюрократизація адміністративних процедур продовжує гальмувати ефективність управління фінансами, що вимагає дерегуляції та автоматизації бюджетних процесів. Додатковим ускладнюючим чинником є воєнний стан, який посилює невизначеність зовнішнього середовища, породжує

нові виклики для органів місцевого самоврядування та обмежує їхню спроможність досягати стратегічних цілей. Тому стратегічний потенціал удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад полягає у поєднанні внутрішніх резервів із адаптацією до зовнішніх викликів, що забезпечує можливість підвищення фінансової стійкості та конкурентоспроможності громад в умовах децентралізації та повоєнного відновлення.

5. Обґрунтовано організаційно-методичні підходи до модернізації державної політики регіонального розвитку України в умовах післявоєнного відновлення, що розглядаються крізь призму вдосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад. Сформульовані підходи базуються на інтеграції безпекового виміру в регіональну політику, урахуванні диференційованого підходу до розвитку територій, посиленні ролі місцевого самоврядування та децентралізованого планування, переході до концепції «розумного» управління фінансами, активізації партнерських форматів і міжсекторальної взаємодії, орієнтації на цілі сталого розвитку, реформуванні інституційної архітектури фінансової політики та поглибленні європейського інтеграційного вектора.

Визначено, що модернізація фінансових механізмів розвитку територіальних громад повинна спрямовуватися на зміцнення їх фінансової автономії шляхом нарощування власних доходів та вдосконалення міжбюджетних відносин, створення умов для активного залучення інвестицій і розвитку економічного потенціалу регіонів, підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів на основі програмно-цільового підходу, впровадження цифрових технологій для автоматизації бюджетного процесу, моніторингу доходів і витрат, а також на справедливий і збалансований розподіл державної підтримки, що забезпечує рівномірний розвиток територій. Важливим напрямом є також диверсифікація джерел фінансових надходжень місцевих бюджетів, зокрема за рахунок місцевих податків і зборів, муніципального кредитування та грантових програм.

При цьому, підкреслено, що модернізація фінансових механізмів має ґрунтуватися на низці базових принципів, серед яких пріоритет децентралізації, законність, прозорість і підзвітність, співробітництво та паритетність, унітарність і субсидіарність, інноваційність, системність та об'єктивність, а також стабільність, прогнозованість, диверсифікація, економічна ефективність та інклюзивність. Реалізація цих принципів створює передумови для формування сучасної моделі регіональної політики, що відповідає стратегічним завданням відновлення та розвитку України.

6. Обґрунтовано концепцію оптимізації фінансових механізмів розвитку територіальних громад, яка передбачає впровадження інноваційних підходів до формування доходів і витрат, удосконалення системи міжбюджетних трансфертів та використання позабюджетних фінансових ресурсів. Запропоновано оптимізацію податкової політики, формування дієвих механізмів фінансового вирівнювання на регіональному рівні з метою забезпечення збалансованого розвитку територій, мінімізації диспропорцій у фінансовому забезпеченні громад та створення рівних умов для реалізації місцевих повноважень, а також запровадження стимулюючих механізмів фінансового вирівнювання в контексті євроінтеграційних процесів. Важливою складовою концепції є забезпечення стабільності бюджетної політики, оскільки часті зміни бюджетних правил ускладнюють середньо- та довгострокове планування і формують ризики фінансової нестійкості на місцевому рівні. Для подолання цих проблем запропоновано встановлення єдиних державних стандартів щодо надання базових громадських послуг органами місцевого самоврядування та розробку чітких фінансових нормативів їх забезпечення у ключових сферах, зокрема освіті та охороні здоров'я. Додатково підкреслено необхідність розроблення та затвердження комплексних програм відновлення України на середньострокову перспективу, які мають забезпечити передбачуваність та узгодженість бюджетної політики у післявоєнних умовах.

7. Уперше обґрунтовано застосування диференційованого підходу до вдосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад, який

ґрунтується на макрорегіональному поділі держави з урахуванням безпекових аспектів та пріоритетів стратегічного планування в умовах післявоєнного відновлення. У межах цього підходу виокремлено специфіку функціонування фінансових механізмів у таких зонах: зона небезпеки (до 30 км), прифронтна зона (до 100 км), опорна зона (Київська, Дніпропетровська, Житомирська, Полтавська, Кіровоградська, Черкаська області), тилова зона (Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Рівненська, Вінницька, Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області) та тимчасово окуповані території. Запропонований просторово-функціональний формат структурування території України в умовах війни та повоєнної відбудови формує підґрунтя для розробки ефективної, гнучкої та орієнтованої на безпеку державної регіональної політики. Відтак, це дозволяє адаптувати фінансові інструменти та механізми розвитку територіальних громад до сучасних викликів і потреб.

8. У дисертаційній роботі обґрунтовано стратегічні напрями удосконалення фінансових механізмів розвитку територіальних громад в умовах децентралізації, які орієнтовані на розширення дохідної бази, оптимізацію видатків, удосконалення міжбюджетних відносин, активне залучення альтернативних джерел фінансування та інтеграцію цифрових технологій у систему фінансового управління. Запропоновано систему інструментів, що забезпечують реалізацію цих напрямів, серед яких підвищення ефективності податкового адміністрування, розвиток механізмів інвестування та міжнародної підтримки, використання муніципальних облігацій, програмно-цільове фінансування, скорочення неефективних витрат і пріоритизація соціальних та інфраструктурних видатків. Особливу увагу приділено створенню умов для розвитку малого та середнього бізнесу як ключового джерела податкових надходжень до місцевих бюджетів. З цією метою запропоновано інноваційний підхід до формування індустріальних парків нового типу, які мають функціонувати не лише як виробничі осередки, а як комплексні економічні екосистеми з ефективним адмініструванням та стратегічним управлінням, що

забезпечить зростання фінансової спроможності громад і підвищить їхню конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фергюсон Н. Еволюція грошей. Фінансова історія світу. К. Наш формат. 2017. 384 с.
2. Дяченко С. А. Розширення фінансової автономії органів місцевого самоврядування шляхом розвитку ринку муніципальних запозичень. *Інвестиції: практика та досвід. Серія. Державне управління*. 2014. № 19. С. 110–114. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=3958&i=20>.
3. Волохова І. С. Місцеві фінанси та перспективи поглиблення фінансової децентралізації в Україні : монографія. Одеса : Атлант, 2014. 461 с.
4. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). К. : НІОС, 2000. 384 с.
5. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України : навч. посіб. / 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Знання-Прес, 2006. 598 с.
6. Молодченко Т.Г. Формування бюджетної системи України: історичний аспект. URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-2/doc/2/06.pdf>
7. Музика О.А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством: монографія. Київ : Атіка, 2004. 344 с.
8. Базилевич В. Д. Державні фінанси [Текст] : навч. посіб. / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. К. : Атака, 2002. С. 93.
9. Енциклопедія державного управління [Текст] : в 8 т. Т. 5 : Територіальне управління / наук.-ред. кол. : О. Ю. Амосов, О. С. Ігнатенко (співголова) [та ін.]. Харківський регіональний державного управління Національної академії державного управління України. Х. : Вид.-во ХарРІДУ “Магістр”, 2011. 408 с.
10. Кириленко О.П. Муніципальні фінанси: навчальний посібник. Тернопіль : Астон, 2015. 360 с.
11. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України. Київ : Знання КОО, 1999. 487 с.

12. Постанова Президії Верховної ради України “Про затвердження назви і характерних ознак грошової одиниці України” від 10.12.1991 №1952-ХІІ.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-12/ed19911210#Text>

13. Постанова Президії Верховної Ради України “Про національну валюту в Україні” від 14.11.1991 №1809-ХІІ.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1809-12#Text>

14. Постанова Кабінету міністрів України “Про створення потужностей по виготовленню національної валюти та цінних паперів” від 18 вересня 1991 р. №212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212-91-%D0%BF#Text>

15. Косарева І.П., Сукрушева Г.О., Войнов Д.В. Етапи становлення та сутність місцевих бюджетів в Україні. Гроші, фінанси і кредит. 2019. Випуск 35.
URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/35_2019_ukr/64.pdf

16. Луніна І.О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин : монографія. Київ : Наукова думка, 2006. 432 с.

17. Теорія та історія фінансової системи : навч. посібник / [О. Ю. Клепанчук, Н.Б. Татарин, О.П. Нагорнюк та ін.] ; за заг. редакцією О. Ю. Клепанчук. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 282 с.

18. Чугунов І. Я. Становлення бюджетної системи і механізму бюджетного регулювання. Наукові записки. Економічні науки. 2004. Том 30. С.12 - 16.

19. Місцеві фінанси : підруч. / за ред. д.е.н., проф. О. П. Кириленко. – 2-ге вид., доп. і перероб. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2014. 448 с.

20. Когут І.Т. Становлення та розвиток системи фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні. Збірник Таврійського державного агротехнологічного університету. Випуск 18. Том 5.
URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/426/1/394.pdf>

21. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник. К.: НІОС, 2003. 416 с.

22. Ігнатів В.Г. Рудой В.В. Місцеве самоврядування : підручник. Фенікс, 2003. 384 с.

23. Кульчицький М.І. Місцеві бюджети і механізм їх формування. Фінанси України. 2001. № 9.
24. Власюк Н.І., Мединська Т.В., Мельник М.І. Місцеві фінанси: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2011. 328 с.
25. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні” від 1 квітня 2014 р. № 333-р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
26. Закон України “Про співробітництво громад” від 17 червня 2014 року № 1508-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>
27. Закон України «Про добровільне об’єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 157-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
28. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 грудня 2019. Міністерство розвитку громад.
URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/file/506/10.12.2019.pdf>
29. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. Теорія фінансів: Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
30. Волкова В. В., Волкова Н. І. Місцеві фінанси. Навчальний посібник. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022. 105 с.
31. Ніколаєва О. М. Місцеві фінанси: навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2013. 354 с.
32. Гутаріна С. О. Еволюція поглядів на трактування поняття „Місцеві фінанси”. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/3658/1/11.pdf>
33. Василик Ю.Д. Теорія і практика фінансів: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 312 с.
34. Базилевич В.Д. Макроекономіка: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 471 с.
35. Амосов О.Ю., Ігнатенко О.М. Фінансове забезпечення місцевого самоврядування в умовах децентралізації. Економіка і держава. 2020. № 1. С. 40–45.

36. Ніколаєва О.В. Інституційне забезпечення розвитку місцевих фінансів // Фінанси України. 2019. № 9. С. 27–33.
37. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1. Редкол.: С.В. Мочерний (відп.ред.). К.: Видавничий центр “Академія”. 864 с.
38. Кравченко О. О. Місцеві фінанси : навч. посіб. К. : ДЕТУТ, 2009. 157 с.
39. Лисенко Л.О. Аксіологічні аспекти бюджетного процесу в територіальних громадах. Економічний простір. 2021. № 168. С. 30–38.
40. Кравець М.В. Соціальні орієнтири розвитку місцевих фінансів у постресторному середовищі. Фінанси України. 2020. № 10. С. 88–95.
41. Гончаренко Н.О. Публічні фінанси в системі управління розвитком громад: аксіологічний підхід. Теоретичні та прикладні проблеми економіки. 2022. № 1. С. 69–74.
42. Юнацький М.О. Конспект лекцій з дисципліни «Місцеві фінанси». Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2019. 134 с.
43. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси. К.: Атіка, 2004. 368 с.
44. Рева Т., Ковальчук К., Кучкова В. Місцеві фінанси: навч. посібник. К.: Центр навч. л-ри, 2007. 208 с.
45. Шабінська С.А., Шабінський С.В., Євдокімова М.О. Місцеві фінанси: конспект лекцій ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Х., 2008. 200 с.
46. Омелянович М.О., Левченко В.С., Хістева О.В., Фірсова Д.В., Ябуковська О.О. Місцеві фінанси: навч. посібник. Донецьк: 2011. 252 с.
47. Владимиров К. М., Чуйко К.В., Владимиров К.В., Рогальський О.Ф. Місцеві фінанси: навч. посібник. Херсон: Олдіплюс, 2006. 352 с.
48. Власюк Н.І., Мединська Т.В., Мельник М.І. Місцеві фінанси: навч. посібник. К.: Алерта, 2011. 328 с.
49. Євдокімова М.О. Місцеві фінанси: навч. посібник. Х., 2014. 343 с.
50. Бюджетний кодекс України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM013200>

51. Дорогунцов С. І., Чернюк Л. Г., Борщевський П. П. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України. К. : Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2002. 364 с.
52. Данилишин Б., Черняк Л., Горська О., Фащевський М. Продуктивні сили економічних районів України. К. : Нічлава, 2000. 284 с.
53. Буряченко А. Є. Формування концепції комплексного регіонального розвитку. *Формування ринкової економіки*. 2013. № 29. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32609798.pdf>
54. Денисов Ю.Д., Савельєв Л.А., Шевчук Л.Т. Регіональний дискурс: сутність, еволюція, сучасні уявлення, перспективи розвитку. *Регіональна економіка*. 2003. № 1. С. 179-185.
55. Бубенко П.Т. Регіональні аспекти інноваційного розвитку. Харків:НТУ «ХПІ», 2002. С. 26-27.
56. Бубенко П., Гусєв В. Ключові моменти формування регіональних інноваційних систем в Україні. *Економіка України*. 2007. №8. С. 33-39.
57. Данилишин Б. М., Чернюк Л.Г., Фащевський М.І. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів. Черкаси: ЧДТУ, 2006. 315 с.
58. Хвесик М. А. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області): монографія. К.: Кондор, 2004. 376 с.
59. Бандур С. І., Заяць Т.А., Терон І.В. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика. К.: РВПС України НАН України, ТОВ «ПРИИТ ЕКСПРЕС», 2002. 250 с.
60. Мірзоева Т. В., Томашевська О. А. До визначення сутності поняття "регіон". *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 23. С. 48-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2011_23_15
61. Сторонянська І. З. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2009. 392 с.

62. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
63. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
64. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
65. Закон України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
66. Закон України “Про службу в органах місцевого самоврядування” від 7 червня 2001 року № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
67. Закон України “Про засади державної регіональної політики” від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
68. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку надання субвенцій об'єднаним територіальним громадам” від 16 березня 2016 року № 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2016-%D0%BF#Text>
69. Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення реформ із децентралізації влади” від 6 грудня 2014 року № 412/2018. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4122018-25710?fbclid=IwAR1NT84ivwtxp gWTP0PjtuTK3uJRG15by7YY3ESslbWyC9bt56Oav_s-fYY
70. Офіційний веб-сайт “Київський Безпековий Форум”. URL: <https://ksf.openukraine.org/ua/photo-video/video/65-vistup-lesheka-balycerovicha-na-10-mu-kijivsykomu-bezpekovomu-forumi>
71. Марусяк О. В. Проблема аналізу конфедерації в сучасній юридичній науці // Часопис з юридичних наук. 2014. URL: <http://www.periodicals.karazin.ua/>
72. Гамбург Л. С. Теоретичні проблеми конфедеративної моделі територіального устрою: плюралізм підходів // Порівняльноаналітичне право. 2017. № 3. С. 15–19. URL: <http://pap.in.ua/>

73. Баймуратов М., Балабанова І. Регіональна політика держави: до питання онтології та аксіології визначення і розуміння // Право України. 2014. № 9. С. 74–87.

74. Утвенко В.В. Теорія та історія місцевого самоврядування: Навч. посібник. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 234 с.

75. Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування: монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. В.С. Кравців. Львів, 2016. 264 с.

76. Гамбург Л. Державна влада: територіальний устрій та децентралізація. Монографія. Lambert Academic Publishing. 221 с.

77. Ананьєва Є. А. Фінансово-правова основа діяльності об'єднаних територіальних громад. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2020. Випуск 4(48). С. 54–58. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.4\(48\).232693](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.4(48).232693).

78. Волкова В. В., Волкова Н. І. Організаційно-економічні засади розвитку місцевих бюджетів в умовах реформування місцевого самоврядування (на прикладі Вінницької міської територіальної громади). Економіка і організація управління. 2021. № 4(44). С. 258–167. URL: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.4.14>.

79. Кузьмак О. М. Світовий досвід формування бюджетного потенціалу місцевих фінансів в умовах децентралізації. Економічний форум. 2021. № 2. С. 135–141 URL: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-2-17>.

80. Клочан В. В., Мірошник В. О., Надточий К. П. Особливості об'єднання територіальних громад в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 1. С. 142–147. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.20.20.1.142.5>.

81. Катан Л. І., Качула С. В., Демчук Н. І., Павлова Д. К. Формування місцевих бюджетів в умовах реформування суспільних фінансів України. Агросвіт. 2020. № 3. С. 3–12. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.3.3>.

82. Бліщук К. М. Управління місцевими фінансами в умовах воєнного часу: проблеми та можливості для їх вирішення. Економіка та суспільство. 2022. Випуск 43. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-67>

83. Ситник, Н., Міщенко, К. Управління місцевими фінансами в умовах війни. Scientific Collection «InterConf», 2023. (181), 84–86. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4868>

84. Бліщук К. М. Особливості управління публічними фінансами у воєнний період. Ефективність державного управління. 2023. (70/71), 62–67. URL: <https://doi.org/10.36930/507008>

85. Латковський П. П. Фінансова політика в умовах воєнного часу. Аналітично-порівняльне правознавство.

86. Про національну безпеку України: Закон України від 24.11.2021 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

87. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану. Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>

88. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 252. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-formuvannya-ta-vikonannya-miscevih-byudzhetiv-u-period-voyennogo-stanu-252>

89. Про внесення змін до Порядку зарахування частини акцизного податку з виробленого в Україні та ввезеного на митну територію України пального до загального фонду відповідних бюджетів місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України від 09 березня 2022 р. № 246. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-poryadku-zarahunannya-chasti-ni-akciznogo-podatku-z-virobленого-v-ukrayini-ta-vvezenogo-na-mitnu-teritoriyu-ukrayini-palnogo-do-zagalnogo-fondu-vidpovidnih-byudzhetiv-246>

90. Возняк Г. В. Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа. Регіональна економіка 2015, №3. С. 34-43.
91. Онищук І. Верховна Рада України прийняла чергові зміни до податкового законодавства. URL: <https://decentralization.gov.ua/>
92. Дмитрик О.О., Криницький І.Є., Лукашев О.А. Фінансове право: підручник. За ред М. П. Кучерявенко. Харків: Право, 2017. 374 с.
93. Бугай Т.В. Особливості бюджетного процесу в Україні. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2011. № 3 (54). С. 56-64.
94. Концепція створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет» URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
95. Сучасна бюджетна система: правила та процедури: Навчальний посібник За заг. ред. В. В. Зубенка. ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження». К., 2017. 184 с.
96. Андрущенко Г.С. Етапи становлення і розвитку бюджетного законодавства України. Європейські перспективи. 2018. № 3. С. 166–174.
97. Місцеве самоврядування в Україні 2020. Видання здійснене в рамках Проекту USAID ПУЛЬС. м. Київ., 2021. 116 с.
98. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. Всеукраїнська асоціація ОТГ. URL: <https://hromady.org/analiz-miscevix-byudzhativ-za-2023-rik/>
99. Офіційний веб-сайт Представництва Європейського Союзу в Україні. URL: <http://surl.li/dloau>
100. Методика формування спроможних територіальних громад. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>
101. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 8 грудня 2017. Міністерство розвитку громад та територій України. 2018. URL: <https://decentralization.ua/mainmonitoring>
102. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 грудня 2018. Міністерство розвитку

громад та територій України. 2019. URL: <https://decentralization.ua/mainmonitoring>

103. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 грудня 2019. Міністерство розвитку громад та територій України. 2020. URL: <https://decentralization.ua/mainmonitoring>

104. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 січня 2020. Міністерство розвитку громад та територій України. 2021. URL: <https://decentralization.ua/mainmonitoring>

105. Анатолій Мельничук, Павло Остапенко. Децентралізація влади: реформа №1 [аналітичні записки]. К.: ЦОП «Глобус» ФОП Кравченко Я.О. 2016. 35 с.

106. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад. Фінансово-аналітичні матеріали/За ред. Казюк Я.М. К.: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житловокомунального господарства України, 2016 р.

107. Методичні рекомендації щодо розробки статуту територіальних громад. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

108. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня фінансової спроможності територіальних громад підготовлено в рамках робочої групи. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

109. Практичний посібник «Формування спроможних громад». URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

110. Створення центрів надання адміністративних послуг в ОТГ (Збірник методичних матеріалів). URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

111. Партисипативне стратегічне планування в органах місцевого самоврядування (посібник для об'єднаних територіальних громад). URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

112. Децентралізація в Україні – теорія та практика. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

113. Як ефективно комунікувати про програму життєстійкості у вашій громаді: практичний посібник. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

114. Практичний інструментарій управління землями об'єднаних територіальних громад. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

115. Передача земель із державної власності у комунальну власність. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

116. Добровільне об'єднання та приєднання територіальних громад: методичні рекомендації та зразки документів. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/>

117. Інтернет-портал «Децентралізація». URL: <https://decentralization.ua/>

118. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 грудня 2022. Міністерство розвитку громад та територій України. 2019. URL: <https://decentralization.ua/mainmonitoring>

119. Жук О. І., Томашевська А. В. Ефективність діяльності органів місцевого самоврядування в контексті децентралізації. Успіхи і досягнення у науці. 2024. № 9(9). С. 536-548.

120. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. Івано-Франківська область. URL: <https://decentralization.ua/news/17747>

121. Дашборд «Бюджети територіальних громад України. URL: <https://decentralization.ua/finance/dashboard>

122. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 9 січня 2022. Міністерство розвитку громад та територій України. 2023. URL: <https://decentralization.ua/mainmonitoring>

123. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 січня 2023. Міністерство розвитку

громад та територій України. 2024. URL:
<https://decentralization.ua/mainmonitoring>

124. Бюджетна децентралізація: моніторинг та оцінка 2023 р. Проект USAID. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/930/Budget_2023_Monitoring_by_USAID_HOVERLA_Activity.pdf

125. Місцеві бюджети. Open budget. URL:
<https://openbudget.gov.ua/local-budget?id=2600000000>

126. Аналітичні матеріали підготовлено експертами Центру політико-правових реформ за підтримки Європейського Союзу URL:
<https://decentralization.ua/news/18171>

127. Оцінювання фінансової спроможності територіальних громад: оновлені підходи. URL: <https://decentralization.ua/news/17407>

128. Аблєєва І. Ю., Пляцук Л. Д. SWOT-аналіз соціо-економіко-екологічних систем: навч. посіб. Суми: СумДУ, 2022. 229 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/90467/3/Ablicieva_analiz.pdf

129. Грінченко Р., Бабій О., Кошельок Г., Літвінова В. Прикладні аспекти використання SWOT-аналізу при формуванні стратегії розвитку територіальних громад. Галицький економічний вісник. 2024. Т. 88. № 3. С. 167–179. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/?art=1320>

130. Бриль М. Стратегія – основа становлення та розвитку ОТГ. Місцеве самоврядування. 2018. № 5. URL:
<https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html>

131. Пастух К. Стратегічне планування розвитку територіальних громад. Науковий вісник: Державне управління. 2021. 1 (1 (7)). С. 195–215.

132. Гриценко Л. Л., Боярко І. М., Васильєва Т. А. Пріоритети розвитку фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів : монографія. Суми: Сумський державний університет, 2021. 379 с. URL:
https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/83909/3/Hrytsenko_fina_nsova_systema.pdf

133. Shevchenko O., Lisnievska Y. Improvement of the system of strategic planning of the socio-economic development of territorial communities. Dnipro Academy of Continuing Education Herald. Series: Public Management and Administration. 2023. 1(1). P. 36-40.

134. Монастирський Г., Волосюк М. Інституційні дисбаланси моделі управління розвитком території. Вісник економіки. 2021. Вип. 4. С. 23–37.

135. Берданова О., Вакуленко В., Валентюк І. В., Ткачук А. Ф. Стратегічне планування розвитку ОТГ. Київ, 2017. 116 с.

136. Бондарчук Н.В. Удосконалення механізму державного управління інвестиційним розвитком регіону. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 20. С. 139-143.

137. «Оновлена Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: ключові аспекти», Децентралізація: Портал, 24 серпня 2024, URL: https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/1476/Довідка_МИУ_ІНФОРМАЦІЙНА_БРОШУРА_A4_ukr__1_.pdf

138. Міністерство розвитку громад та територій України: Офіційний сайт, Дорожня карта децентралізації, 23 листопада 2023. URL: https://mtu.gov.ua/files/Дорожня_карта_децентралізації.pdf.

139. Shulzhyk, Y., Suray, I., Parkhomenko-Kutsevil, O., Zakharchenko, V., & Slobozhan, O. (2024). Addressing contemporary issues in public administration: Effective strategies for improving efficiency and transparency in public services. *Multidisciplinary Reviews*, 8, 2024spe080. URL: <https://doi.org/10.31893/multirev.2024spe080>

140. Gavkalova N., Akimova L., Zilinska A., Avedyan L., Akimov O., Kyrychenko Y. (2022). Efficiency in the context of ensuring sustainable territorial development. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(45), 234–243. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3830>

141. Goncharuk N., Pyrohova Y., Suray I., Prokopenko L, Prudius L. Reformation Public Administration in Ukraine in the Context of European Integration: Current State, Problems and Priorities. *Economic Affairs*. ISSN:

0424-2513. 2023.Vol. 68, No. 03. P. 1613-1627. URL: <http://dx.doi.org/10.46852/0424-2513.3.2023.27>

142. Ткачук А., Третяк Ю. Аналізуємо та обговорюємо проєкт оновленої Державної стратегії регіонального розвитку 2027. Інститут Громадянського Суспільства. URL: <https://www.csi.org.ua/news/analizuyemo-ta-obgovoryuyemo-pr-ojekt-onovlenoyi-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvytku-2027-2/>

143. Договір про функціонування Європейського Союзу (консолідована версія) // Офіційний вісник Європейського Союзу. 2012. С 326. С. 47–390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>

144. Gavkalova N., Akimova L., Zilinska A., Lukashev S., Avedyan L., Akimov O. (2022). Functioning of united territorial communities and identification of main problems of organizational support of local budget management. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(43), 107–117. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3708>

145. Сурай І.Г., Цап В.І. Формування місцевої програми як механізм посилення сектору громадського здоров'я в територіальній громаді. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 6. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.6.6>

146. Бондарчук Н.В., Застава І.А. Теоретичні засади стратегічного управління розвитком сільських громад у рамках реалізації цілей сталого розвитку. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 2.. С. 502-512. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-2\(10\)-502-512](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-2(10)-502-512)

147. Бондарчук Н. В. Механізми державного стимулювання МСП як фактор посилення фінансової спроможності територіальних громад в умовах децентралізації. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 8(18). С. 249-260. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8\(18\)-249-260](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8(18)-249-260)

148. Томашевська А.В., Жук О.І. Розвиток територіальних громад в умовах невизначеності. *Наукові перспективи*. 2024. № 11(53). С. 359-372. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11\(53\)-359-372](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11(53)-359-372)

149. Інформація про індустріальні парки, включені до реєстру індустріальних (промислових) парків та виключені з нього// Інформація на сайті Міністерства економіки України. - 2023. - 13 квітня. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=336993e7-8713-43da-8de6-ce4c5d003bfa&title>

150. Рішення Про Регіональну цільову програму розвитку малого та середнього підприємництва в Івано-Франківській області на 2024-2027 роки. Електронний ресурс - Режим доступу: <https://orada.if.ua/decision/822-28-2023/>

151. Zagorsky V., Rahimov F., Horbova N., Zhuk O., Pershko L., Mihi I. Socio-economic Aspect of Territorial Organization of Power. Economic Affairs. 2023. Vol. 68, No. 03. P. 1555-1564. URL: <https://doi.org/10.46852/0424-2513.3.2023.22>

152. Томашевська А. В., Сурай І. Г. Інвестиції в інфраструктурні проекти як ключовий фактор розвитку та відбудови територіальних громад. Наукові перспективи. Серія «Державне управління». 2023. № 7(37). С. 65-74.

153. Gavkalova N., Avedyan L., Akimov O., Akimova L., Belyavtseva V. (2023). The effectiveness of the development of territories in the state regional system politicians. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 4(51), 333–344. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.51.2023.4116>

154. Томашевська А.В., Жук О.І. Функції та повноваження посадових осіб органів місцевого самоврядування в процесі залучення інвестицій. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 15. С. 228-234 URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4322/4357>

155. IFIs projects. Проекти міжнародних фінансових організацій, Статистика. Електронний ресурс - Режим доступу: <https://proifi.gov.ua/?p=index>

ДОДАТКИ**Додаток А****Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про
апробацію результатів дисертації****Статті у фахових виданнях України категорії Б:**

1. Стефанчук Ю. Д. Еволюція розвитку місцевих фінансів в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. Науковий журнал. 2024. Вип. 41. С. 157-161.

DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.41.21>

URL: https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2024/41-2024/41_2024.pdf

2. Стефанчук Ю. Д. Напрями удосконалення фінансового механізму розвитку територіальних громад. Збірник наукових праць «Право та державне управління». 2024. №4. С. 600-607.

DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.83>

URL: <http://pdu-journal.kpu.zp.ua/issue-4-2024>

3. Стефанчук Ю. Д. Тенденції становлення місцевих бюджетів територіальних громад. Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування. 2025. № 1. С. 146-152.

DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2025.1.23>

URL: <http://pa.stateandregions.zp.ua/issue-1-2025>

Публікації, що засвідчують апробацію результатів дослідження

4. Стефанчук Ю. Д. Місцеві фінанси - головний інструмент трансформації місцевого самоврядування в Україні. Незалежність України: сучасна доктрина і практика публічного управління. Матеріали міжнародного круглого столу до Дня Незалежності України (Київ, 22 серп. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 272 с. С. 206.

URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/1986/files/6f7ca417-8b30-4593-a3c0-92c79505b382.pdf>

5. Стефанчук Ю. Д. Місцеві фінанси в системі регіонального розвитку: особливості воєнного періоду. Матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції "Світ наукових досліджень. Випуск 13" 25-26 жовтня 2022 року.

URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/4013/>

6. Стефанчук Ю. Д. Важливість забезпечення бюджетної стійкості громад у час війни. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 3–7 квітня 2023 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2023. 345 с. С. 42-43.

URL: <https://nauka.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2023/10/2023-tezy-vyk-1.pdf>

7. Стефанчук Ю. Д. Організаційні зміни в управлінні місцевими фінансами в Україні. Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 жовтня 2024 р. Навчально-науковий Інститут просторового планування та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка». Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2024. С. 143-144.

URL: <https://ipptlpnu.herokuapp.com/about?section=61518b7f9385ed0004c55d7b>

8. Стефанчук Ю. Д. Інструменти регіонального розвитку в умовах децентралізації влади в Україні. Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти: збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ужгород, 4 грудня 2024 р.). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2024. 241 с. С. 78-79.

[URL:https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/4686/1/Bacho_Pataki_storichnij_aspekt_formuvannya_avtomobilnoyi_galuzi_vishegradskoyi_chetvirki_2024.pdf](https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/4686/1/Bacho_Pataki_storichnij_aspekt_formuvannya_avtomobilnoyi_galuzi_vishegradskoyi_chetvirki_2024.pdf)

9. Стефанчук Ю. Д. Стратегічний аналіз ефективності управління місцевими фінансами в територіальних громадах. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2024 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 24-28 березня 2025 р., м. Івано-Франківськ. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2025. 455 с. С. 430-431.

[URL:https://drive.google.com/file/d/1NScAYZfMANLaRAKTclXDyaeamiSq2RQ/view](https://drive.google.com/file/d/1NScAYZfMANLaRAKTclXDyaeamiSq2RQ/view)

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати наукового дослідження обговорено та схвалено на всеукраїнських науково-практичних конференціях, серед яких, зокрема: Міжнародному круглому столі до Дня Незалежності України “Незалежність України: сучасна доктрина і практика публічного управління” (Київ, 22 серп. 2022 р.); Міжнародній мультидисциплінарній науковій інтернет-конференції “Світ наукових досліджень. Випуск 13” (25-26 жовтня 2022 року); Звітній науковій вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (3–7 квітня 2023 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції “Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства” (10–11 жовтня 2024 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції “Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти” (м. Ужгород, 4 грудня 2024 р.); Звітній науковій вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2024 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 24-28 березня 2025 р.

КАЛУСЬКА МІСЬКА РАДА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

Вул. І. Франка, 1, м. Калуш Івано-Франківської обл. 77300, e-mail: kmrkontrol@kalushcity.gov.ua, код в СДРПОУ: 04054300
тел.: (03472) 7-96-40, (03472) 6-28-29

14.02.2015 № 283/02-38/01 На № _____ від _____

**У разову спеціалізовану вчену раду
для захисту дисертації на здобуття
наукового
доктора філософії за спеціальністю
281 "Публічне управління та
адміністрування"**

Враховуючи актуальність проблеми удосконалення управління місцевими фінансами для розвитку територіальних громад, результати наукового дослідження аспіранта Стефанчука Юрія Дмитровича, присвяченого цим питанням, мають безпосереднє значення для поліпшення фінансової стабільності та розвитку територіальних громад Івано-Франківщини.

Найважливішими науковими та прикладними напрацюваннями аспіранта Стефанчука Ю.Д., які взяті для використання у практичній роботі нашої територіальної громади віднесено:

- 1) розроблені стратегічні напрями удосконалення функціонування місцевих фінансів як інструменту регіонального розвитку;
- 2) узагальнені зміни до нормативно-правових документів в контексті управління місцевими фінансами;
- 3) оцінка рівня фінансової децентралізації в контексті доходів та видатків органів місцевого самоврядування.

0157012

Результати наукового дослідження аспіранта Стефанчука Юрія Дмитровича виявилися корисними для розвитку системи управління місцевими фінансами, дозволивши підвищити ефективність бюджетних процесів та сприяти сталому розвитку територіальних громад. Подальше впровадження запропонованих рекомендацій матиме важливе значення для забезпечення фінансової стабільності та підвищення якості життя мешканців Калуської громади.

Керівник організації

Андрій НАЙДА

**КОСІВСЬКА МІСЬКА РАДА
КОСІВСЬКОГО РАЙОНУ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

майдан Незалежності, 11, м. Косів, Івано-Франківської області, 78601, тел./факс 2-48-32
E-mail: mail@kosivmr.gov.ua, Код ЄДРПОУ 04054228

27.02.2025 № 341

На № _____ від _____

**У разову спеціалізовану вчену раду для
захисту дисертації на здобуття наукового
доктора філософії за спеціальністю 281
“Публічне управління та
адміністрування”**

Сучасні територіальні громади в Україні перебувають у складних умовах невизначеності та постійних змін. Нестабільність фіскальної політики, погіршення економічної ситуації, зменшення дохідної частини призводять до поширення фінансових проблем у територіальних громадах. Тому проведення наукових досліджень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення системи управління місцевими фінансами задля регіонального розвитку є надзвичайно актуальними.

Наукові розробки аспіранта Стефанчука Ю.Д. взяті для використання у процесі прийняття управлінських рішень в контексті уточнення стратегічного та оперативного планів розвитку нашої територіальної громади. Серед найважливіших наукових доробків, які мають прикладний характер вважаємо: результати проведеного стратегічного аналізу системи управління фінансами територіальних громад в контексті розвитку територіальної громади; розроблені механізми удосконалення функціонування місцевих фінансів, зокрема тих, що стосуються адміністрування податків, сприяння розвитку бізнесу та залучення грантових коштів.

Це свідчить, що наукові розробки, прикладні рекомендації і пропозиції аспіранта Стефанчука Юрія Дмитровича варто використовувати на базі Косівської міської територіальної громади.

Міський голова

Юрій ПЛОСКОНОС

Міністерство освіти і науки України

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 53-15-74
 імейл office@pnu.edu.ua, сайт https://pnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125266

08.07.2025 № 01-23/161

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження в навчальний процес результатів дисертаційного дослідження **Стефанчука Юрія Дмитровича** на тему «**Фінансові механізми розвитку територіальних громад в умовах децентралізації**» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 281 - публічне управління та адміністрування

Ця довідка засвідчує факт впровадження впродовж 2024-2025 н.р. матеріалів наукового дослідження Стефанчука Ю.Д. у процес професійної підготовки здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» при підготовці та викладанні курсів «Регіональна політика та сталий розвиток території» та «Публічні фінанси та бюджетування».

На основі дослідження Стефанчука Ю.Д. було розширено й удосконалено методичні підходи до організації освітнього процесу та наукової діяльності, а також запроваджено концептуальні принципи управління змінами у територіальних громадах в контексті децентралізаційних процесів.

Результати впровадження обговорювалися на засіданні вченої ради факультету управління (протокол № 10 від 19.05.2025 р.).

Декан факультету управління
кандидат економічних наук, доцент

Ірина П'ЯТНИЧУК

Проректор з навчально-педагогічної роботи
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
кандидат медичних наук, професор

Едуард ЛАПКОВСЬКИЙ

Показники фінансової спроможності територіальних громад Івано-Франківської області, що відносяться до групи з високим рівнем фінансової спроможності

Назва територіальної громади	Чисельність наявного населення станом на 01.01.2022, (тис. чол)	Площа, (км2)	Доходи загального фонду на мешканця, (грн.)	Видатки загального фонду на мешканця, (грн)	Видатки на утримання апарату управління на мешканця, (грн.)	Капітальні видатки на мешканця, (грн)	Рівень дотаційності бюджетів, (%)	Частка управлінських видатків, (%)	Частка бюджетних видатків на оплаті праці, (%)	Частка капітальних видатків бюджету, (%)	Видатки на культуру і спорт на мешканця, (грн)	Частка трансфертів у дохідній частині, (%)	Частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів, (%)
Коломийська	74,019	174,7	14 682,3	16 731,0	1 067,9	5 409,4	-18,5%	7,3%	36,1%	24,1%	645,7	16,3%	11,0%
Івано-Франківська	287,550	265,7	11 470,1	11 814,5	789,5	2 646,9	-3,8%	6,9%	46,8%	17,9%	579,1	15,0%	25,6%
Калуська	87,203	268,9	7 761,5	9 590,0	1 037,2	1 361,7	2,1%	13,4%	58,2%	12,1%	620,4	21,6%	33,0%
Поляницька	4,739	327,4	24 746,4	30 641,4	7 056,5	4 555,4	-4,4%	28,5%	60,9%	12,7%	796,2	25,6%	49,1%
Ямницька	9,218	128,3	22 404,5	15 841,4	2 138,6	15 062,1	-10,2%	9,5%	44,2%	48,4%	732,4	10,3%	13,2%
Надвірнянська	42,927	192,9	9 830,0	11 364,0	1 077,3	2 132,3	1,0%	11,0%	67,1%	15,6%	652,9	25,6%	18,9%
Яремчанська	13,550	273,7	16 422,2	15 424,4	2 470,3	7 384,9	0,0%	15,0%	64,0%	32,0%	915,2	23,5%	19,5%
Лисецька	7,304	83,7	12 494,3	15 541,8	2 585,8	3 257,3	-15,3%	20,7%	48,1%	17,2%	559,5	20,6%	10,2%
Угринівська	3,343	18,6	13 452,7	15 565,6	3 698,8	2 548,8	8,9%	27,5%	68,5%	13,8%	667,8	30,4%	46,4%
Бурштинська	24,008	203,6	7 208,9	10 951,2	1 502,7	2 363,3	5,1%	20,8%	57,8%	17,5%	918,7	18,6%	28,0%
Долинська	48,009	372,6	9 564,1	12 250,7	1 630,8	1 231,0	2,4%	17,1%	74,3%	9,0%	962,6	27,2%	28,2%

Гвіздецька	7,039	66,1	9 234,1	7 813,0	984,7	5 057,5	-3,3%	10,7%	63,8%	39,1%	157,8	21,3%	11,0%
Дубовецька	7,264	175,6	10 883,6	14 610,0	2 953,1	787,6	-24,5%	27,1%	56,0%	5,1%	605,4	36,3%	49,8%
Білоберізька	8,581	370,9	9 747,3	12 523,3	1 194,1	2 208,8	-5,2%	12,3%	79,2%	14,8%	323,4	38,5%	8,5%
Ворохтянська	5,990	274,2	10 484,4	14 178,1	2 680,7	988,0	7,9%	25,6%	64,3%	6,4%	796,8	35,2%	41,6%